

POLITIČKE analize

TROMJESEČNIK ZA ANALIZU HRVATSKE I MEĐUNARODNE POLITIKE

Sadržaj

Tema broja: Rusija

Ivan Krstev: Paradoksi novog autoritarizma	3
Mihail Minakov: Labirinti priznanja – dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine	9
Davor Boban: Povratak Rusije na svjetsku pozornicu	14
Željka Pavić Glivetić: Rusija i novi gospodari svijeta	20

Politička povijest: Hrvatsko proljeće 1971.

Jill Irvine: Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije	28
Vedran Obućina: Konzervativizam Matice hrvatske	38

Političke ideje: Građanski neposluh

Enes Kulenović: Kad građani smiju otkazati poslušnost vlasti?	44
---	----

Profil države: Neoliberalna kaznena država

Krešimir Petković: Kažnjava li neoliberalna kaznena država siromašne?	50
---	----

Profil pravno-političke institucije: Mađarski ustav

Tomislav Bonić: Posttranzicijsko ustavotvorstvo u Mađarskoj	54
---	----

Profil medijskog stručnjaka: Alastair Campbell

Dario Nikić Čakar: Sultan spina	61
---------------------------------	----

Politološki pojmovnik: Pluralno društvo

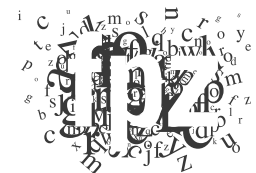
Mirjana Kasapović: Pluralno i pluralističko društvo	68
---	----

Politološki pojmovnik: Kakvoća demokracije

Danijela Širinić: Što je kakvoća demokracije i kako se mjeri?	71
---	----

Politološka lektira: Što čitati

Goran Čular:	
Reuven Y. Hazan i Gideon Rahat: Democracy within Parties	74

Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu

Paradoksi novog autoritarizma¹

Ivan Krastev

Kontradiktorna priroda ruskog autoritarizma može nam pomoći da razumijemo zašto autoritarizam preživljava u doba demokratizacije

Kao mladi bugarski znanstvenik nošen revolucionarnim žarom '89. godine sjedio sam rane 1991. u knjižnici St. Anthony's Collega u Oxfordu i čitao klasično djelo Seymoura Martina Lipseta *Politički čovjek*. Bilo je to nezaboravno vrijeme kada je čitanje dnevnih novina bilo mnogo uzbudljivije od čitanja djela iz političke znanosti, pa možda i nije čudno što mi se Lipsetova analiza činila pomalo dosadnom. Danas mi je jasno da je to sudbina svakog klasika u društvenim znanostima. Imate osjećaj da ste ga zapravo "pročitali" i prije nego što ste otvorili prvu stranicu, a što su mu revolucionarniji bili zaključci u vrijeme pisanja, to vam se banalnijima i očitijima čine desetljećima kasnije. Tako ni ja u svojem prvom susretu s Lipsetovim radom nisam bio ni previše impresioniran knjigom niti zaintrigiran njezinim autorom. Sada, kada čitam Lipseta dvadeset godina kasnije, uviđam ne samo originalnost njegova uma nego – što je zapravo fascinantno – i snažnu moć njegove osobnosti. Lipset je utjelovljenje onoga tipa intelektualne prisutnosti kakva nam danas duboko nedostaje. On nas fascinira koliko svojom znatiželjom toliko i svojom ozbiljnošću. U svojoj je znanstvenoj karijeri uspio istraživati svaki problem koji ga je zaokupljao i objavljivati radove o tome, a granice disciplina prelazio je lakoćom kakvoga balkanskog švercera. Bio je dosljedan a da nije bio dogmatik, političan a da nije bio pristran, čime je utjecao i na kolege u akademskoj zajednici i na široku javnost. Ukratko, bio je jedan od najboljih predstavnika generacije američkih javnih intelektualaca koji su se posvetili "raspravljanju o svijetu".² U svojem autobiografskom eseju *Postojani rad* Lipset (1996) je napisao:

Ivan Krastev, predsjednik Centra za liberalne strategije u Bugarskoj i istraživač na Institutu za znanosti o čovjeku u Beču. Glavni urednik bugarskog izdanja *Foreign Policy*. Objavio je, među ostalim, studiju *Pomične opsesije: tri eseja o protukorupcijskoj politici* (2004) te zajedno s Alanom McPhersonom uredio zbornik *Protuameričko društvo* (2007). E-pošta: ivan@cls-sofia.org

"Budući da sam bio trockist ili socijalist od srednje škole do poslijediplomskog studija, zanimala su me tri pitanja. Najvažnije je bilo to zašto su boljševička revolucija i Sovjetski Savez doveli do opresivnoga eksploatacijskog društva. Drugo je pitanje bilo zašto demokratski socijalistički pokreti nisu ustrajali na politika-ma koje bi vodile k socijalizmu. I treće pitanje koje me zanimalo bilo je zašto SAD nikad nisu imale veliku socijalističku stranku... Odgovori na ta pitanja oblikovali su najveći dio moje karijere".

Postavljanje pravih pitanja i potraga za njihovim odgovorima bili su za Lipseta tijekom cijelog života način angažmana u svijetu i predstavljaju model koji možemo slijediti čak i kad nismo sigurni u odgovore koje nalazimo. Prema tome, volio bih iskoristiti ovo izlaganje u čast Seymouru Martinu Lipsetu kako bih potražio odgovore na tri pitanja koja me onedavno okupiraju:

- Zašto u vrijeme demokratizacije preživljavaju autoritarni režimi?
- Zašto je politička znanost propustila nagovijestiti otpornost tih režima?
- Zašto je tako teško odoljeti suvremenom autoritarizmu?

Većina mojih opažanja bit će utemeljena na ruskome postkomunističkom iskustvu. Činjenica da se fokusiram na Rusiju u izlaganju o novom autoritarizmu mnoge će iznenaditi s obzirom na to da se čini poštenim ustanoviti kako je povijesni trenutak za Rusiju prošao. Politolog Stephen Holmes (2010) tvrdi kako "ideološka polarnost između demokracija i autoritarizma koju smo naslijedili iz Hladnog rata zapravo više zamagljuje nego što otkriva kad je želimo primijeniti na rusku političku stvarnost". Ta izjava sugerira kako nam dihotomija između demokracije i autoritarizma ne pomaže previše u razumijevanju prirode sadašnjeg režima u Moskvi – slabe države slabo povezane sa slabim društvom. Rusija, također, nije dobar primjer da se objasni privlačnost novog autoritarizma, a ne predstavlja ni *trendsetericu* u povratku autoritarizma u modu. U usporedbi s kineskom kombinacijom kapitalizma s komunističkim licem, ruski autoritarizam djeluje dosadno i jeftino. Dok Kinezi eksperimentiraju i inoviraju, Rusi stagniraju. Rusija nije samo izgubila status velike sile nego i auru tajnovitosti.

User-friendly autoritarizam

Ako Rusija ne predstavlja ni trend ni intelektualnu misteriju, zašto onda analizirati Rusiju da bismo razumjeli paradokse novog autoritarizma? Postoje tri dobra razloga za to. Prvo, kao što je primijetio Robert Kagan (2009), Rusija predstavlja mjesto gdje je povijest završila, ali i gdje se ona vraća. U tom je smislu rusko političko iskustvo u protekla dva desetljeća od kritične važnosti za naše razumijevanje i demokracije i autokracije. Ruski razvoj devedesetih godina oblikovao je naša očekivanja od globalnog širenja demokracije, a propala ruska demokratizacija nakon 2000. godine ponukala je mnoge da promijene procjene o tome koliko je izgledna globalna demokratska revolucija. Prema tome, pokušati pronaći smisao u zbunjujućoj prirodi Putinova autoritarizma moglo bi biti mnogo važnije od objašnjavanja izvora popularnosti i uspjeha kineskog autoritarizma.

Drugo, Rusija predstavlja zanimljiv slučaj jer ističe ključna obilježja novoga kompetitivnog autoritarizma. Ruski je režim

umjereno represivan. Putinov autoritarizam možemo okarakterizirati kao "vegetarijanski". Premda postoji politička represija, a organizacije za ljudska prava bilježe progon novinara i drugih protivnika režima, većina Rusa danas je slobodnija nego u bilo kojemu drugom razdoblju svoje povijesti. Slobodno putuju, slobodno surfaju – za razliku od stanja u Kini ili Iranu, vlada ne pokušava kontrolirati Internet – a mogu i slobodno poslovati sve dok plaćaju takozvani "koruptivni porez". Za razliku od Sovjetskog Saveza koji je bio samodostatno društvo zatvorenih granica, Rusija je otvorena ekonomija otvorenih granica. Svake godine u inozemstvo putuje gotovo deset milijuna Rusa.

Rusija ističe ključna obilježja novoga kompetitivnog autoritarizma. Ruski je režim umjereno represivan. Putinov autoritarizam možemo okarakterizirati kao "vegetarijanski"

Osim toga, Putinov je režim neideološki. Sudbina koncepta "suverene demokracije", do danas najambicioznijeg pokušaja Kremlja da osmisli neku ideologiju, dobro ilustrira navedeno. Kao i svaki politički režim, Putinov Kremlj daje sve od sebe da stvori neke kolektivne identitete, iskoristi nacionalističke sentimente ili sovjetsku nostalgiju, ali inzistiranje na činjenici da ne želite slušati predavanja od strane SAD-a ipak ne predstavlja ideologiju. Lakoća s kojom su ruske elite nedavno napravile pomak od "suverene demokracije" k "modernizaciji" dobro prikazuje postideološku prirodu sadašnjeg režima. On se predstavlja kao varijanta zapadne demokracije, a ne njezina alternativa. Uspio je usvojiti neke temeljne demokratske institucije – ponajprije izbore – i prilagoditi ih vlastitim potrebama.

Treće, za razliku od kineskog režima koji uspijeva jer ga i elite i građani percipiraju uspješnim, Putinov režim uspijeva premda ga i elite i građani smatraju disfunkcionalnim i neinspirativnim. Prema posljednjem istraživanju ruskog Levada Centra, većina građana trenutačno stanje doživljava kao stagnaciju. Paradoks ruskog autoritarizma danas je u tome što ga i podržavatelji i protivnici smatraju neuspjehom, a on ipak traje, nesvjestan i nedodirnut. Zašto su ljudi spremni prihvatiti takav "zombijevski autoritarizam" umjesto demokratske promjene? To je osnovno pitanje koje Putinova Rusija postavlja pred svijet. Kontradiktorna priroda ruskog autoritarizma – stabilnoga i disfunkcionalnog, otvorenoga i neideološkog – može nam pomoći da razumijemo zašto autoritarizam preživljava u doba demokratizacije i da objasnimo zašto je tako teško odoljeti suvremenim autoritarnim režimima.

Neočekivana otpornost

Pokušajmo ponajprije odgovoriti na pitanje zašto teoretičari demokracije nisu predvidjeli opornost autoritarizma. Među mnogim Lipsetovim knjigama i člancima postoji jedno razmjerno nepoznato djelo. Riječ je o omanjoj knjižici koju je napisao

1994. godine zajedno s mađarskim filozofom i bivšim disidentom Gyorgyjem Benceom (1994). Esej nije imao nakanu pridonijeti teoriji nego samorazumijevanju samih teoretičara, postavljajući pitanje zašto politička znanost nije predvidjela raspad komunizma. Lipset ukazuje na dva glavna razloga toga depimirajućeg neuspjeha političke znanosti. Prvo, tijekom Hladnog rata na Zapadu je postojao ideološki konsenzus o stabilnosti sovjetskog režima. Desnica je vjerovala da je sovjetski sustav stabilan jer provodi učinkovitu represiju, a sovjetske institucije poput KGB-a ili vojske najčešće je portretirala kao nemilosrdne, pametne i djelotvorne. To je bila zabluda desnice. Ljevica je pak, prihvaćajući stav prema kojemu je Sovjetski Savez egalitarno društvo koje osigurava besplatno obrazovanje i zdravstvenu skrb, precjenjivala legitimnost tog režima u društvu. To je bila zabluda ljevice. Tako su se ljevica i desnica, premda se tijekom Hladnog rata nisu praktično slagale ni o jednom pitanju vezanom za komunizam, suglasile o tome da je Sovjetski Savez tu da ostane.

Drugi razlog koji navode Lipset i Bence jest institucionalna pristranost profesionalnih sovjetologa. Oni su bili stručnjaci za pitanja funkcioniranja sovjetskog sustava, ali su bili slijepi pred mogućnošću da se on raspadne. Politička znanost Hladnog rata jednostavno je uzela postojanje Sovjetskog Saveza zdravo za gotovo. Pojedinci izvan akademske struke – novinari, disidenti i politički aktivisti – prvi su predvidjeli raspad. Povijest je pokazala da Sovjetski Savez nije bio stabilan do one mjere do koje su to predviđali sovjetozi. Činilo se da će trajati zauvijek, dok se u jednom trenutku nije raspao. Fantastično iznenađenje 1989. godine pokazalo je analitičarima da je čvrstoća SSSR-a zapravo uvijek bila prividna – nešto za što se mislilo da je tvrdo kao čelik zapravo je bilo od papira.

Kao zrcalni odrazi sovjetozi koji su portretirali komunizam kao inherentno stabilan, teoretičari demokratizacije nakon Hladnog rata konstruiraju autoritarne režime kao inherentno nestabilne. Prema tome, svako ozbiljno promišljanje prirode autoritarnih režima, poput onih u Rusiji ili Kini, treba početi od kritičkog preispitivanja te pretpostavke. Samuel P. Huntington najbolje je zahvatio opći stav o prolaznoj prirodi tih režima kada je 1991. godine rekao kako "liberalizirani autoritarizam ne predstavlja stabilni ekvilibrij; napola izgrađena kuća neće stajati" (1991:137). Ako autoritarni režimi "nemaju dobre rezultate, gube legitimnost jer im je (ekonomski napredak) jedini temelj za održavanje vlasti. Ako imaju dobre socijalno-ekonomske re-

Paradoks ruskog autoritarizma danas je u tome što ga i podržavatelji i protivnici smatraju neuspjehom, a on ipak traje

zultate, političko se žarište pomiče prema zastupljenosti i participaciji, a to ti režimi ne mogu zadovoljiti a da se ne ukinu" (Diamond, 1989:39). Zašto bismo vjerovali da su sadašnji autoritarni režimi tako nestabilni? Prvi argument dolazi iz samih
broj 7 - rujan 2011.

Izlaganje u čast Seymoura Martina Lipseta o temi "Demokracije u svijetu"

Ivan Krastev održao je sedmo godišnje izlaganje u čast Seymoura Martina Lipseta o temi "Demokracije u svijetu" 19. listopada 2010. godine u kanadskom veleposlanstvu u Washingtonu D.C., te ponovno 20. listopada u Centru za međunarodne studije pri *Munk School of Global Affairs* na Sveučilištu Toronto. Izlaganje u Lipsetovu čast sufinancirano je od strane *National Endowment for Democracy* i *Munk School of Global Affairs*, a ove je godine dobilo financijsku podršku i od *Albert Shanker Instituta*, Američke federacije učitelja, Kanadske ambasade u Washingtonu te kanadske Zaklade Donner. Seymour Martin Lipset, koji je preminuo krajem 2006. godine, bio je jedan od najutjecajnijih znanstvenika u društvenim znanostima u proteklih pola stoljeća. Čest autor u časopisu *Journal of Democracy* kao i osnivač uređivačkog odbora časopisa, Lipset je predavao na Sveučilištu Columbia, Sveučilištu u Kaliforniji – Berkeley, Harvardu, Stanfordu te Sveučilištu George Mason. Napisao je više važnih djela, uključujući *Političkog čovjeka*, *Prvu novu naciju*, *Politiku nerazuma* i *Američku isključivost: dvosjekli mač*. Lipset je jedina osoba koja je bila predsjednik i Američke udruge za političku znanost (1979-1980) i Američke udruge za sociologiju (1992-1993). U svom se radu bavio širokim rasponom tema: društvenim uvjetima za demokraciju, uključujući ekonomski razvoj i političku kulturu; porijeklom socijalizma, fašizma, revolucijama, prosvjedima, predrasudama i ekstremizmom; klasnim sukobima, strukturom i mobilnošću; društvenim rascjepima, političkim sustavima i izbornim koalicijama; javnim mnijenjem i povjerenjem javnosti u institucije. Lipset je bio pionir komparativne politike, najčešće uspoređujući dvije velike demokracije Sjeverne Amerike. Zahvaljujući njegovim poticajnim usporedbama Kanade i SAD-a, koje su najdosljednije elaborirane u njegovoj knjizi *Kontinentalna podjela*, prozvan je "kanadskim Tocquevilom".

temelja modernizacijske teorije i mogli bismo ga nazvati "Lipsetovom hipotezom". Teoretičari modernizacije vide demokraciju kao nužan element modernizacije, onako kako urbanizacija, industrijalizacija i sekularizacija čine njezine nužne elemente. U svojim glavnim djelima Lipset naglašava kako visoka primanja i ekonomski razvoj povećavaju izgleda da se demokracija održi. Osim toga, on inzistira i na postojanju posebne veze između demokracije i kapitalizma. Prema tome, globalno širenje kapitalizma i neviđen rast prihoda u zemljama u razvoju govore u prilog očekivanju da su autoritarni režimi prolazna pojava. Posljednja istraživanja pokazuju da s rastom bogatstva u društvu dolazi do vrijednosnih promjena koje podržavaju demokraciju.

Drugi argument o nestabilnosti autoritarnih režima mogli bismo nazvati "efektom otvorenosti". Ian Bremmer spominje razne efekte otvorenosti u svojoj knjizi *The J Curve* (2006) gdje tvrdi da u uvjetima slobodne trgovine, slobodnog kretanja i slobodnog protoka informacija samo demokratski poreci mogu biti stabilni. Ako autokracije žele postati stabilne, moraju zatvoriti svoje "granice" (ne samo u zemljopisnom smislu nego u svakom obliku otvorenosti prema svijetu) ili otvoriti svoje političke

sustave. Treći argument koji nas uvjerava da će autokratski sustavi propasti jest takozvani "imitacijski argument". Kao što smo pokazali u slučaju Rusije, u protekla dva desetljeća autoritarni vođe su imitirali demokratske institucije i prisvojili demokratski diskurs. Vođe tih režima kalkulirali su kako će im održavanje iz-

**Želim pokazati da je nedostatak
otpora suvremenim autoritarnim
režimima manje proizvod učinkovite
represije – faktora straha – a više
proizvod upravo otvorenosti tih
režima. Suprotno klasičnoj postavci
teorije demokracije, otvaranje
granica zapravo može stabilizirati
nove autoritarne režime**

bora donijeti prihvaćanje i umanjiti pritisak da provedu prave promjene. Zastupnici argumenta o imitaciji smatraju da djelomično usvajanje demokratskih institucija dovodi vođe tih režima pred neizbježni rizik. "Ako ste u prvom činu objesili revolver na zid", kao što je navodno Anton Čehov rekao kolegi spisatelju, "u sljedećem činu on treba opaliti". Na isti način politolozi smatraju: ako autoritarni vođe usvoje izbore i druge demokratske institucije – premda do ograničene mjere i s manipulativnim namjerama – te će institucije u nekom trenutku "opaliti". Prisutnost demokratskih institucija, makar u pervertiranu obliku, u jednom će trenutku ugristi autoritarne režime ondje gdje ih stvarno boli.

Promjene u međunarodnom poretku – odnosno učinak "geopolitičkog zatopljanja" – ponudile su još jedan argument onima koji očekuju da autoritarni režimi neće preživjeti doba demokratizacije kao što dinosauri nisu preživjeli ledeno doba. Propast Sovjetskog Saveza i kraj Hladnog rata ostavili su autokrate bez stranih zaštitnika. Vođeni svim tim razlozima, politolozi su na kraju 20. stoljeća bili skloni vjerovati da će autokratski režimi propasti. No, premda je propast autoritarizma odavno predviđena, još se uvijek nije dogodila. Prema tome, potrebno je ponovno postaviti pitanje zašto autoritarni režimi ne samo preživljavaju nego i cvjetaju u doba demokratizacije.

Potruga za objašnjenjima

Posljednjih su godina znanstvenici kao Jason Brownlee, Steven Levitsky i Lucian Way napravili bitne iskorake u određivanju čimbenika koji pridonose preživljavanju autoritarizma u 21. stoljeću. Brownlee je pokazao da "pomak ka autoritarizmu s višestranačkim izborima... ne predstavlja neplanirani korak k punoj demokratizaciji, ali ni izmanipulirani izbori ne štite automatski režim smanjivanjem međunarodnog pritiska i ograničavanjem opozicije" (2007:9). Ukratko, simuliranje demokracije

može i ojačati i oslabiti autoritarne režime. Levitsky i Way su na temelju proučavanja brojnih primjera kompetitivnog autoritarizma zaključili kako autoritarni režimi imaju najbolje izgleda da prežive u zemljama gdje je zapadni utjecaj ograničen i gdje su poveznice sa Zapadom slabe. Prisutnost funkcionalne države s represivnim kapacitetom, uz prisutnost učinkovite vladajuće stranke, također pridonosi izgledima autoritarnih režima da prežive. Takve je režime teže svrgnuti u velikim zemljama s nuklearnim naoružanjem koje nikad nisu bile zapadne kolonije, gdje su na vlasti konsolidirane vladajuće stranke, i to one koje su spremne pucati na studente kada odluče prosvjedovati na glavnom trgu. Autoritarni vođe imaju slabije izgleda ostati na vlasti u državama koje su male i slabe, smještene u blizini EU-a ili SAD-a, u državama koje trebaju pozajmice MMF-a, onima koje nemaju snažnu vladajuću stranku i onima koje ne mogu ili ne žele pucati na prosvjednike.

Premda pridonose našem razumijevanju kapaciteta i strategija autoritarnih režima za preživljavanje, Levitsky i Way nisu posebno zainteresirani objasniti zašto je tako teško oduprijeti se tim režimima. Zašto čak i u vrlo nepopularnim nedemokratskim režimima najčešće nema masovnih političkih prosvjeda? Razmišljanje isključivo u okvirima razlika između demokracije i autoritarizma prijeti time da teoretičare demokracije zarobi unutar dvije pretpostavke koje ta dihotomija sadržava: da će nakon propasti autoritarnog režima nužno uslijediti demokracija i da, ako se demokracija ne razvije, za to moramo okriviti autoritarne snage. Paradoksalno, kako bismo razumjeli sposobnost preživljavanja suvremenog autoritarizma, trebamo vrlo pažljivo koristiti tu dihotomiju, jer suvremeni autoritarizam zapravo najbolje uspijeva u ničijoj zemlji između ta dva pola. Želim pokazati da je nedostatak otpora suvremenim autoritarnim režimima manje proizvod učinkovite represije – faktora straha – a više proizvod upravo otvorenosti tih režima. Suprotno klasičnoj postavci teorije demokracije, otvaranje granica zapravo može stabilizirati nove autoritarne režime. Slično tome, također želim pokazati da neideološka priroda novih autoritarnih režima može pridonijeti njihovu jačanju, a ne slabljenju.

Perverznost ideologije

U poznatom članku koji je 1979. godine izašao u časopisu *Commentary* pod naslovom "Dictatorships and Double Standards" Jeane Kirkpatrick je tvrdila kako su revolucionarni totalitarni režimi ne samo represivniji od tradicionalnih totalitarnih režima nego ih je i teže liberalizirati i demokratizirati. Prema njoj, ideologija je izvor transcendentalne legitimacije tih režima, što im daje neke odlike teokracija. Osim toga, ideologija osigurava koherentnost vladajuće elite. Pojam "partijske linije", kako je napisao Ken Jowitt, imao je u lenjinističkim režimima funkciju za koju na Zapadu postoje demokratske procedure. Postojanje vladajuće stranke utemeljene u ideologiji rješavalo je i pitanje sukcesije, najopasnijeg izvora nestabilnosti autokratskih režima. Nadalje, ideologija služi i kao mehanizam političke mobilizacije. Kao što je pokazala povijest Sovjetskog Saveza, nekad je bilo lakše umrijeti za režim nego živjeti pod njim. Herojstvo sovjetskih naroda tijekom Drugoga svjetskog rata služi kao ekstremna ilustracija moći ideologije.

Pojam ideologije kao izvora snage autokratskih režima do te mjere predstavlja naslijeđe Hladnog rata u očima Zapada da je on iznenađen stavom postsovjetskih elita kako je komunistička ideologija bila jedna od slabosti starog režima. Raspad SSSR-a pokazao je da ideologija nagriza autokratske režime na

Biti opozicija Putinovu režimu teško je upravo zato što se on ne zasniva ni na kakvoj ideologiji osim besmislene mješavine propagandnih poruka iz Kremlja. Stručnjaci za odnose s javnošću ne mogu biti ideolozi jer u ideologiju, za razliku od medijske kampanje, njezini autori moraju vjerovati

dva načina: hrani reformističke iluzije elita i protivnicima režima daje jezik i platformu time što postavlja ideal naspram kojega je moguće mjeriti i kritizirati režim. Tijekom posljednjih dvadeset godina tisuće je knjiga napisano o Gorbačovljevoj revoluciji. No za moj je argument ključno to da Gorbačov nije počeo reforme zato što je izgubio vjeru u komunizam nego zato što je ostao privrženik te ideologije i što je bio čvrsto uvjeren da će pravi socijalizam koji će on uspostaviti biti superiorniji demokratskom kapitalizmu Zapada. Reforme su često vođene zabludama vođa, a ne njihovim dobrim procjenama stvarnosti. Ideologija ne samo da hrani reformističke iluzije elita, nego daje opoziciji diskurs kojim može pritiskati režim odozdo. Disidenti unutar sovjetskog bloka po pravili su bili bivši "vjernici", a prije nego što su prešli na radikalnu kritiku marksističkih režima često su kritizirali te režime upravo marksističkim rječnikom. Nije moguće potpuno razumjeti moć Praškog proljeća ili "samoograničavajuće revolucije" Solidarnosti a da se ne razumije dijalektička priroda tih pokreta. Revolucije 1989. godine bile su zajednički pothvat komunističkih elita koje su pridonijele raspadu režima tako što su ga htjele reformirati i opozicije koja se pretvarala da želi reformu dok je zapravo htjela potpuno ukinuti postojeći režim.

Biti opozicija Putinovu režimu teško je upravo zato što se on ne zasniva ni na kakvoj ideologiji osim besmislene mješavine propagandnih poruka što se emitiraju iz Kremlja. Stručnjaci za odnose s javnošću ne mogu biti ideolozi jer u ideologiju, za razliku od medijske kampanje, njezini autori moraju vjerovati. Nedostatak ikakve suvisle ideologije u novim autoritarnim režimima objašnjava to zašto oni sebe često poimaju kao korporacije. Da bi ostali na vlasti, pokušavaju uništiti čak i samu ideju javnog interesa. Glorifikacija tržišta u tom kontekstu ne podriva novi autoritarni kapitalizam nego ga može ojačati. Ako javni interes nije ništa drugo do neplanirani ishod milijuna pojedinaca koji slijede svoj interes, onda je svaka žrtva u ime javnog interesa

broj 7 - rujan 2011.

besmislena. Nepostojanje ideologije u novim autoritarnim režimima također djelomice objašnjava zašto demokratski svijet oklijeva pozvati ih na red. S obzirom na to da ti režimi nemaju namjere izvoziti svoj politički model, ne predstavljaju vanjsku prijetnju. Novi autoritarni režimi ne žele promijeniti svijet i nametnuti svoj sustav drugim zemljama. Prema tome, osovina sukoba danas nije između slobodnog svijeta i autoritarizma nego prije između slobodnog svijeta i onih koji se u njemu švercaju.

Perverznost otvorenih granica

Iza uvjerenja kako su autoritarni režimi osuđeni na propast krije se i pretpostavka da je otvaranje granica za te režime fatalno. Sredinom 19. stoljeća Marquis de Custine – francuski aristokrat koji je 1839. putovao u Rusiju želeći učvrstiti svoj konzervativizam, a vratio se kao uvjereni konstitucionalist – tvrdio je da "politički sustav Rusije neće izdržati dvadeset godina slobodne komunikacije sa Zapadnom Europom" (1951:98). Ta njegova tvrdnja predstavlja vjerovanje koje je danas široko rasprostranjeno – otvorene granice omogućuju ljudima da vide kako drugi žive, što će ih potaknuti da se bore da to i sami ostvare i zahtijevaju promjenu. Osim toga, otvorene granice omogućavaju lakše povezivanje i potragu za vanjskom pomoći. No, destabiliziraju li otvorene granice zaista autoritarne režime? Josif Staljin je, naravno, čvrsto vjerovao u to. Poslao je u gulag milijune sovjetskih vojnika čiji se jedini zločin sastojao u tome što su vidjeli Zapadnu ili čak samo Srednju Europu. Ali Putin nije Staljin. On ne pokušava vladati Rusijom tako što će zabraniti ljudima da putuju nego upravo suprotno. Premda otvorene granice donekle ograničavaju mogućnosti vlade da manipulira i progoni, s druge strane one omogućuju preživljavanje režima.

Novi autoritarni režimi ne žele promijeniti svijet i nametnuti svoj sustav drugim zemljama. Osovina sukoba danas nije između slobodnog svijeta i autoritarizma nego prije između slobodnog svijeta i onih koji se u njemu švercaju

Prije gotovo četrdeset godina Albert O. Hirschman u svojoj je briljantnoj knjizi *Izlaz, glas i lojalnost* objasnio zašto željeznica u Nigeriji loše posluje u konkurenciji s kamionima i autobusima: "Prisutnost postojećih alternativa željeznici smanjuje izgleda da će se o njezinu funkcioniranju povesti rasprava. S obzirom na to da postoji prijevoz kamionima i autobusima, sve lošije funkcioniranje željeznice ne doživljava se tako ozbiljno kao što bi to bio slučaj da željeznica drži monopol na promet dugim relacijama – loše funkcioniranje može se dugo održavati a da ne nastane javni pritisak za reformama u administraciji i upravljanju. Možda

je upravo to razlog zbog kojega su javna poduzeća... najslabija upravo u sektorima prijevoza i obrazovanja gdje su podvrgnuta natjecanju: umjesto da potiče poboljšanje, postojanje alternative zapravo onemogućuje povratnu informaciju od strane korisnika. Uprava javnih poduzeća zna da je proračun neće iznevjeriti, pa nije osjetljiva na gubitak prihoda kao što bi bila da postoje javni pritisci i prosvjedi građana kojima je neka usluga vitalna i spremni su 'dići hajku'" (1970:44-45).

Prema Hirschmanu, potrošači ili članovi organizacija mogu ponuditi dva tipa odgovora ako usluga koju kupuju postaje sve lošija. Prvi je izlaz – jednostavan čin odlaska, kao što je prelazak na drugi šampon, ispisanje iz stranke ili odlazak iz zemlje. Glas je, suprotno tome, čin prigovora i prosvjeda. No, kao što Hirschman upozorava, laka dostupnost izlaza umanjuje korištenje glasa, budući da izlaz zahtijeva manje vremena i predanosti.

Glavni razlog zašto Rusi ne prosvjeduju nije strah nego činjenica da je većina onih kojima je stalo već otišla ili je odlučila uskoro otići

Izlaz je posebno privlačan ruskoj srednjoj klasi koja je postala potrošač, ali je istodobno obeshrabrena mogućnošću kolektivne akcije. Demografsko stanje u Rusiji, sa stanovništvom koje stari i smanjuje se, kao i slab nacionalni identitet Rusa učinili su opciju izlaza vrlo prirodnom onima koji su razočarani režimom. Nastajanje izlazno orijentirane srednje klase u Rusiji zapravo je osnovni razlog preživljavanja režima. Ruski ekonomist Leonid Grigorijev nedavno je sugerirao kako je "više od dva milijuna ruskih demokrata napustilo zemlju tijekom proteklog desetljeća". Glasovanje nogama, to jest napuštanje Rusije zato što je nedemokratska, nije isto što i glasovanje koje bi je učinilo demokratskom. Hirschmanovo objašnjenje zašto su nigerijske željeznice loše poslovale u odnosu prema konkurenciji od strane kamiona i autobusa nudi ključ za razumijevanje opstanka Putinova autoritarizma. Objasnjava zašto su reforme neuspjele i zašto se u Rusiji gubi reformski elan. Paradoksalno, otvaranje granica i mogućnost Rusa da žive i rade u inozemstvu uzrokovali su slabljenje političkog reformizma. Upravo oni ljudi kojima bi najviše smetala niska kvaliteta javnih usluga i upravljanja u Rusiji lako mogu napustiti Rusiju. Za njih je napuštanje zemlje lakše od njezina reformiranja. Zašto pokušavati pretvoriti Rusiju u Njemačku kad nema nikakva jamstva da je cijeli životni vijek dovoljan za tu misiju, a Njemačka je tako blizu? Ispitivanja javnog mnijenja pokazuju da ruska srednja klasa preferira rad u inozemstvu i dolazak u Rusiju za praznike kako bi vidjela prijatelje i rodbinu. Ako usporedimo provalu reformske energije osamdesetih godina s današnjim njezinim nedostatkom, čini se da – dok je zatvaranje granica dokrajčilo sovjetski komunizam – otvaranje granica omogućava ruskom autoritarizmu da preživljava. Sovjetski je sustav zaključao svoje granice i promjena sustava bio je jedini način da čovjek promijeni svoj život. Današnja Rusija, nasuprot tome, slični nigerijskim željeznicama – ostat

će neučinkovita dokle god ima dovoljno novca od nafte da to kompenzira. Glavni razlog zašto Rusi ne prosvjeduju nije strah nego činjenica da je većina onih kojima je stalo već otišla ili je odlučila uskoro otići. Ili su se možda preselili u virtualnu stvarnost Interneta? Rusi, naime, troše dvostruko više vremena na društvenim mrežama od svojih zapadnih kolega. Posljedica je to da ne postoji kritična masa ljudi koja bi zahtijevala promjene. Nije lako predvidjeti gdje to vodi. Rekao bih da je budućnost disfunkcionalnih autoritarnih režima poput onoga u Rusiji prije polaganog raspadanje nego demokratizacija. Znači ne "nakon Putina potop" nego "nakon Putina trulež"³

Bilješke

- 1 Članak je izvorno objavljen pod naslovom "Paradoxes of the New Authoritarianism" u *Journal of Democracy* (22) 2:5-16. Nastao je na temelju autorova izlaganja "Demokracije u svijetu", održanog u listopadu 2010. u kanadskom veleposlanstvu u Washingtonu u čast Martinu S. Lipsetu te potom i u Centru za međunarodne studije Sveučilišta u Torontu. U "Političkim analizama" objavljujemo ga uz dopuštenje The Johns Hopkins University Press i autora. Tekst je odabrala i s engleskoga prevela Danijela Dolenc.
- 2 Rečenica iz naslova dokumentarnog filma "Raspravljane o svijetu" iz 1997. redatelja Josepha Dormana u produkciji Riverside filma.
- 3 Autor parafrazira naslov članka Leona Arona "After Putin, the deluge", objavljenog 2007. u časopisu *Current History* (nap. prev.).

Literatura

- Bremmer, I. (2006). *The J Curve: A New Way to Understand Why Nations Rise and Fall*. New York: Simon i Schuster.
- Brownlee, J. (2007). *Authoritarianism in an Age of Democratization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Custine, Astolphe de (1951). *Journey for Our Time*. New York: Pellegrini and Cudahy.
- Diamond, L. (1989). Introduction: Persistence, Erosion, Breakdown, and Renewal. U: Diamond, L., Linz, J. J., Lipset, S. M. (ur.). *Democracy in Developing Countries: Asia*. Boulder: Lynne Rienner.
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations and States*. Cambridge: Harvard University Press.
- Holmes, S. (2010). *Imitating Democracy, Imitating Authoritarianism*. Dju Memorial Lecture. Sofija.
- Huntington, S. P. (1991). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Kagan, R. (2009). *The Return of History and the End of Dreams*. New York: Vintage.
- Lipset, S. M. (1996). Steady Work: An Academic Memoir. *Annual review of Sociology*. 22:2-3.
- Lipset, S. M., Bence, G. (1994). Anticipations of the Failure of Communism. *Theory and Society*. 23:169-210. ■

Labirinti priznanja: dvadesetogodišnji simbolični razvod Rusije i Ukrajine¹

Mihail Minakov

Ukrajina i Rusija su posebne države, ali nisu strane jedna drugoj. Taj truizam, formuliran u jednoj raspravi ruskih i ukrajinskih intelektualaca, sažima temeljni problem u odnosima između dviju najvećih država Istočne Europe: problem njihova međusobnog priznanja

Ukrajina i Rusija su posebne države, ali nisu strane jedna drugoj. Taj truizam, formuliran u jednoj raspravi ruskih i ukrajinskih intelektualaca, sažima temeljni problem u odnosima između dviju najvećih država Istočne Europe: problem njihova međusobnog priznanja. Rusija i Ukrajina su 1992. službeno priznale neovisnost jedna drugoj. No na društvenoj se razini međusobno priznavanje razvijalo postupno i nejednako tijekom vremena i još uvijek nije dovršeno. Moglo bi se reći kako budućnost Istočne Europe ovisi o tome koliko će brzo te dvije političke zajednice prihvatiti činjenicu odvojenog života. Odgovor na to pitanje ovisi o tome u kojoj će mjeri traume nedavnog razdruživanja nastaviti utjecati na političke institucije u Rusiji i Ukrajini. Proteklo dvadesetogodišnje razdoblje pokazalo je da proces međusobnog priznanja nije postojan, pozitivan i inspirativan. Neispunjeni zadatak međusobnog priznavanja dviju država osuđuje cijelu istočnoeuropsku regiju na problematičan, a možda i distopijski razvoj.

U ovom članku analiziram razvoj problema međusobnog priznavanja Rusije i Ukrajine. Cilj mi je pokazati kako je on odredio procese suradnje između dvije zemlje na razini vlada, političkih elita i cijelih društava. Na kraju prikazujem dosadašnje pokušaje razvoja regionalne suradnje između Rusije i Ukrajine i analiziram razloge njihova neuspjeha.

Sjeme problematične budućnost: legitimnost razdruživanja Sovjetskog Saveza

Razdruživanje Sovjetskog Saveza formalno su podržale vođe obiju zemalja. Boris Jeljcin i Leonid Kravčuk bili su među vođa-

Mihail Minakov, docent na Nacionalnom sveučilištu Kyiv-Mohyla Academy i predsjednik Zaklade "Dobra politika". E-pošta: minakov@irf.kiev.ua

ma sovjetskih republika koji su potpisali Belovežskajski sporazum 8. prosinca 1991. u gradu Viskula u Bjelorusiji. Sporazum je potpisan nakon gotovo dvije godine takozvane "parade suverenosti" – tom se sintagmom opisuje "kaskada" deklaracija o neovisnosti koje su donijele sovjetske republike i teritoriji Ruske Federacije u razdoblju od 1989. do 1991. Prema članku 72. sovjetskog Ustava, republike sastavnice imale su pravo otcjepljenja od Sovjetskog Saveza. Istodobno, vođe republika nisu imali ovlasti potpisati deklaraciju o otcjepljenju. Prema tome, nakon što su vođe dotadašnjih sovjetskih republika potpisali sporazum o razdruživanju, Vrhovni sovjeti Rusije i Ukrajine ratificirali su navedeni sporazum kako bi se ojačala legitimnost tih postupaka. Isto tako, kako bi formalno učvrstile zajedničku odluku o razdruživanju Sovjetskog Saveza, druge su republike – osim Estonije, Letonije, Litve i Gruzije – potpisale 21. prosinca 1991. protokol u Alma Ati. Proces razdruživanja prošao je mirno, a države su jedne drugima odmah priznale neovisnost.

Na početku 1991. većina je građana podržavala ostanak u Sovjetskom Savezu, dok je krajem godine 90 posto građana podržalo referendum o neovisnosti Ukrajine

Sovjetski su građani bili isključeni iz donošenja odluka o razdruživanju, a može se reći da je ta odluka do neke mjere donesena protiv njihove volje. Premda je pitanje na referendumu koji je održan 1991. bilo neobično formulirano, većina stanovnika Sovjetskog Saveza glasovala je za opstanak i reformu Saveza. Referendum na području cijeloga Sovjetskog Saveza održan je 17. ožujka 1991, a pitanje je bilo formulirano na sljedeći način:

"Smatrate li neophodnim očuvanje Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u obliku obnovljene federacije jednakih suverenih republika u kojoj će prava i slobode pojedinaca svih nacionalnosti biti potpuno zaštićeni?"

Referendum je bojkotiran u Armeniji, Estoniji, Litvi, Letoniji te u dijelovima Gruzije i Moldavije. No kako je državljanstvo u Sovjetskom Savezu bilo unitarno, referendum je pokazao da se većina građana jasno opredijelila za očuvanje Saveza: više od 80 posto birača izašlo je na referendum, a 70 posto na referendumsko je pitanje odgovorilo pozitivno. Prema tome, razdruživanje Sovjetskog Saveza koje je uslijedilo ubrzo nakon održanog referenduma u očima je građana doživljeno kontradiktornim. Oni tom razdruživanju nisu dali formalnu potvrdu, ali nisu ni aktivno stali u obranu opstanka Sovjetskog Saveza. Bez obzira na kontradiktornost odluka donesenih nakon referenduma, građani novonastalih republika prihvatili su razdruživanje bez pobune protiv odluka koje su donijele političke elite. Stanovnici Sovjetskog Saveza na neki su način bili izgubljeni u sve bržim promjenama. Podaci iz Ukrajine pokazuju kako se raspoloženje građana radikalno promijenilo tijekom nekoliko mjeseci 1991. Na početku 1991. većina je građana podržavala ostanak u Sovjetskom Savezu, dok je krajem godine 90 posto građana podr-

žalo referendum o neovisnosti Ukrajine. Ta volatilnost u stavovima građana bila je simptom tektonskih pomaka koje su građani legitimirali tijekom posljednjih godina postojanja Sovjetskog Saveza. Bili su izgubljeni između sovjetske kombinacije vrijednosti društvene pravednosti, solidarnosti, imperijalne superiornosti i socijalističkog etatizma, s jedne strane, te privlačnosti novoga vrijednosnog koktela koji je uključivao velike porcije divljeg kapitalizma, individualizma, etnocentrizma i konzumerizma, s druge strane. Procesi stvaranja nacionalnih država u Rusiji i Ukrajini tekli su u sklopu društava koja prolaze vrijednosnu tranziciju te stoga nisu mogli ojačati legitimnost novih političkih režima i novonastalih državnih granica sa susjedima.

Priznanje i legitimnost postsovjetskog poretka

Priznanje predstavlja javno i službeno potvrđivanje statusa političkog subjekta kao nekoga tko je "ontološki" opravdan i definiran. Postupak priznanja druge države omogućava svim stranama da pokrenu procese suradnje s prepoznatim ulogama i obvezama. Službeno međusobno priznanje država predstavlja politički čin koji vodi k potvrđivanju međusobnog statusa kao *de jure* jednakih i *de facto* suverenih entiteta. Priznanje je, prema tome, preduvjet suradnje političkih aktera u međunarodnim odnosima. U osnovi, priznanje predstavlja prihvaćanje legitimnosti pa stoga legitimnost mora prethoditi činu priznanja. Legitimnost je ukorijenjena u kulturnim procesima koji propisuju način na koji se određeno stanje poima i kako se prema njemu odnosimo. Priznavanje "Drugoga" zapravo znači priznavanje nekog identiteta kao nepovratno legitimnoga i jednakog. Legitimnost političkih režima u sklopu raspada Sovjetskog Saveza bila je problematična. Moralo je proći određeno vrijeme prije nego što su nove nacije u Istočnoj Europi mogle prihvatiti činjenicu svoje nove suverenosti. Priznanje se, dakle, odnosilo na dvostruku promjenu: na nove političke i socijalno-ekonomske poretke te na novu političku geografiju regije.

Ako se može reći da su se do 2000. sukobi u Istočnoj Europi većinom vodili unutar pojedinih zemalja, u prvom desetljeću 21. stoljeća uspon Rusije kako novog-staroga regionalnog lidera postavio je temelje za međudržavne sukobe.

Građani na prostoru bivšega Sovjetskog Saveza suočili su se s time da su trebali prihvatiti vrijednosti i pravila koja nisu bila samo nova nego su donedavno osuđivana u sovjetskom obrazovnom sustavu i službenoj ideologiji. Od njih se očekivalo da usvoje ponašanje motivirano zaradom i da prihvate društvene nejednakosti i nepovjerenje u javnu sferu. Osim toga, od njih

se očekivalo da prihvate novu činjenicu prema kojoj oni i njihovi rođaci žive u raznim zemljama. Za obične građane bilo je gotovo nemoguće prihvatiti stvarnost u kojoj su vam roditelji, djeca ili braća postali strani državljani. Službeno priznanje nove političke geografije stvaralo je situacije koje nisu smatrane legitimnima na osobnoj, obiteljskoj ili komunalnoj razini. No s vremenom je legitimnost novoga društvenog i političkog poretka rasla i stvarala preduvjete za međusobno priznanje. U zemljama koje su iskusile unutarnji ili vanjski oružani sukob taj je proces bio ubrzan. Sukobi u Rusiji i Moldaviji ubrzali su priznanje legitimnosti novih političkih poredaka i pomogli nacionalnoj konsolidaciji. Pokušaji otcjepljenja u ruskim pokrajinama Tatarstanu i Čečeniji bili su zaustavljeni. Pobunjeno područje Transnistrije u Moldaviji nije priznala međunarodna zajednica, a i Gagauzija je ostala dijelom te zemlje. S druge strane, u zemljama kao što su Bjelorusija i Ukrajina bilo je potrebno gotovo desetljeće prije nego što su društva pronašla put k priznavanju novih režima. Krajem devedesetih godina sovjetska kultura i identitet počeli su gubiti primat, a procesi odvojenog stvaranja nacionalnih država vodili su Rusiju, Ukrajinu i druge istočnoeuropske zemlje u različitim pravcima. Tijekom tog vremena u novim je državama, na neki način, ostvareno unutarnje prihvaćanje novoga političkog poretka. No istodobno je dolazilo do sukoba zbog međusobnog priznanja. Ako se može reći da su se do 2000. sukobi u Istočnoj Europi većinom vodili unutar pojedinih zemalja, u prvom desetljeću 21. stoljeća uspon Rusije kako novog-staroga regionalnog lidera postavio je temelje za međudržavne sukobe. Drugo desetljeće nakon raspada Sovjetskog Saveza obilježeno je rastućim napetostima između političkih elita u Istočnoj Europi.

Priznanje i logika političkoga

Tek je krajem devedesetih godina većina građana Rusije i Ukrajine prihvatila nove političke okvire u kojima živi. Premda su promjene u te dvije države uglavnom tekle u istom pravcu, brzina im je bila različita. U to je vrijeme bilo rasprostranjeno vjerovanje u stručnim krugovima kako se događaji iz Moskve obično ponavljaju u Kijevu s otprilike dvije godine zakašnjenja i u nešto blažoj varijanti. Upravo je razlika u brzini i intenzitetu promjena uzrokovala i značajnije razlike u tim dvjema državama u prvom desetljeću 21. stoljeća. Nasuprot Rusiji, oligarhijska Ukrajina izbjegla je ratove i uspjela zadržati politički pluralizam. No odnosi između Rusije i Ukrajine vremenom su poprimili obilježja Schmittove logike političkoga. Prema Schmittu, države opstaju dok pojam političkoga označava koncept bivanja različitim od svoga neprijatelja. S takvim konceptom priznanja države ulaze u borbu s drugim entitetima koji su definirani kao neprijateljski. Tako je "razlikovno političko obilježje na koje se političko djelovanje i motivi mogu svesti odnos između prijatelja i neprijatelja".² Neprijatelj je onaj za kojega se vjeruje da prijeti načinu života određene skupine. Prema toj koncepciji, nakon što se uspostavi unutarnja homogenost nekoga političkog poretka on zahtijeva negaciju legitimacije Drugoga, potrebu za stvaranjem neprijatelja i za fetišiziranjem vlastitog načina života.

Schmittov model primjenjiv je na odnose između Rusije i Ukrajine u proteklom desetljeću. Nakon što su postale zasebni

politički entiteti, u Rusiji i Ukrajini nastala je potreba za definiranjem neprijatelja, a to je političke elite dviju zemalja usmjerilo jedne protiv drugih. U Rusiji je novi društveno-ekonomski poredak znatno konsolidiraniji te je za Rusiju Ukrajina poprimila obilježja susjeda s neprijateljskim konotacijama. Samo postojanje Ukrajine na sadašnjem teritoriju i s drukčijom političkom dinamikom smatrano je tijekom Putinova mandata nekom vrstom povijesne pogreške, devijacije od ruskog modela razvoja koji se smatra "normalnim". S druge strane, u Ukrajini, u kojoj je novi poredak slabije konsolidiran, većina stanovnika ne smatra Rusiju neprijateljem, ali tako se ponašaju politički aktivne skupine. Rusija se u javnom diskursu prikazuje kao sve opasniji susjed. Ukrajinska politička elita razvila je svoj identitet u suprotnosti s ruskim i konstruirala javni diskurs o Rusiji kao neprijatelju.

U Ukrajini većina stanovnika ne smatra Rusiju neprijateljem, ali tako se ponašaju politički aktivne skupine. Ukrajinska politička elita razvila je svoj identitet u suprotnosti s ruskim i konstruirala javni diskurs o Rusiji kao neprijatelju

Ruski i ukrajinski sociolozi sa sve većom zabrinutošću analiziraju tendencije u odnosima dviju zemalja u proteklom desetljeću. Devedesetih godina stanovnici Rusije i Ukrajine oslanjali su se na zajedničku sovjetsku prošlost u oblikovanju stavova o svojim susjedima, zanemarujući novu političku geografiju koja je nastala 1991. To je dovodilo do shizoidnih situacija, pa je primjerice Vladimir Putin 2001. bio najpopularniji političar u Ukrajini, a građani su istodobno podržavali i neovisnost svoje države i ujedinjenje sa susjednom državom. Tek su u drugom desetljeću od raspada Sovjetskog Saveza Rusi prestali očekivati da će doći do ponovnog ujedinjenja Rusije i Ukrajine: prema jednom istraživanju, 2001. godine 56 posto ispitanika očekivalo je ponovno ujedinjenje, 2004. taj je udio pao na 44 posto, a 2006. na 38 posto.³ Smanjenje broja Rusa koji su podržavali ujedinjenje s Ukrajinom podudaralo se sa sve većim brojem onih koji su izražavali negativne stavove o Ukrajini. Do kraja 2008. godine 34 posto ruskog stanovništva doživljavalo je Ukrajinu negativno, a 55 posto pozitivno.⁴ Uz pomoć Putinove učinkovite propagande, Ukrajina je sve više konstruirana kao ruski neprijatelj.

Ukrajinske političke elite nisu uspjele uvjeriti većinu stanovnika u sliku Rusije kao neprijatelja, ali takva slika prevladava među politički aktivnim pojedincima. Većina građana Ukrajine doživljava Rusiju i Ruse pozitivno. Vrhunac u trendu negativnih percepcija Rusije dostignut je 2006. kada je 15 posto Ukrajinaca izrazilo negativne, a čak 71 posto pozitivne stavove prema Rusiji.⁵ Dvije godine kasnije samo se 7 posto Ukrajinaca negativno izrazilo o Rusiji, a 88 posto ju je doživljavalo pozitivno.⁶ Krajem 2010. godine 20 posto Ukrajinaca i 18 posto Rusa podržavalo je zamisao o ponovnom ujedinjenju dviju država.⁷ Ti podaci po-

kazuju kako se stanovnici obje države postupno mire s novom političkom stvarnošću koja uključuje dvije države s posebnim nacionalnim interesima koji mogu rezultirati razlikama, pa čak i sukobima.

Za razliku od građana, političke elite Ukrajine i Rusije s vremenom su sve više pribjegavale govoru mržnje u odnosu prema susjedu. Vladimir Putin i Dmitrij Medvedev javno su pokazali da ne poštuju Ukrajinu i odnosili su se prema njoj na ponižavajući način. Dok je Leonid Kučma bio razmjerno odmjeren u svojim izjavama o Rusiji, njegov nasljednik Viktor Juščenko rado je okrivljavao Rusiju za sve ukrajinske probleme u današnjici i prošlosti. U razdoblju od 2005. do 2010, kad je Juščenko bio predsjednik države, ukrajinske političke elite javno su i bez zadržke prakticirale govor mržnje prema Rusiji. Političke elite u obje države glavni su pokretači stalnoga međusobnog osporavanja legitimnosti Rusije i Ukrajine. Prikazivanje druge strane kao neprijatelja sve je veća prepreka u razvoju odnosa između dviju država.

Nelegitimna integracija

Trajni problemi u međusobnom priznavanju bivših sovjetskih republika posebno su vidljivi u pokušajima regionalne integracije u protekla dva desetljeća. Sovjetsko naslijeđe koristilo se u raznim pokušajima integracije kako bi se stvorile osnove za uspješno partnerstvo Rusije i Ukrajine. No dosad nijedan pokušaj integracije nije stvorio značajniji i stabilniji okvir za suradnju. Vjerojatno je najpoznatiji projekt regionalne integracije bila Zajednica neovisnih država (ZND). Osnovan 1993. godine, ZND je regionalna organizacija s devet država članica od 15 bivših sovjetskih republika. To je danas neka vrsta simbolične organizacije koja nominalno koordinira odnose na području ekonomije, trgovine i sigurnosti te saziva multilateralne sastanke vlada i parlamenata zemalja članica. Ukrajina nije čla-

nijedan institucionalni okvir za regionalnu suradnju koji bi odgovarao objema stranama.

Uviđajući da je ZND kao projekt regionalne integracije doživio neuspjeh, Rusi su nekoliko puta pokušali iskoristiti svoj status kulturnog središta kao osnovu integracije. Jedan od tih pokušaja bio je projekt "Ruski svijet", potencijalno uspješna ideja o kulturnoj podlozi za ponovno ujedinjenje. Koncept "Ruskog svijeta" zasnivao se na zazivanju snažnoga kulturnog identiteta Rusa koji žive izvan Rusije u cilju učvršćivanja veza s matičnom zemljom. Politički, ta je inicijativa postala mehanizam neformalne intervencije ruske vlade u unutarnja pitanja susjednih država. Osim toga, Ruska pravoslavna crkva često je povezivana s promicanjem te ideje, a to se u Ukrajini tumači kao sigurnosna opasnost. Zapravo, svaki integracijski pokušaj Rusije – bio on utemeljen na zamislama labave ili snažne integracije – ukrajinske političke elite tumačile su kao urotu usmjerenu ka obnovi ruskog imperija. Svaku zamisao o ponovnom ujedinjenju – bilo ono u interesu Ukrajine ili ne – ukrajinske vođe smatraju nelegitimnom te je stoga odbacuju. Istodobno, ruski kapaciteti za regionalnu integraciju zapravo su vrlo ograničeni. Čak i kavkaski teritoriji na kojima je stanovništvo naklonjeno punoj integraciji ostaju odvojeni od Rusije. Slabost ruskih političkih institucija onemogućuje svaki pokušaj regionalne integracije u Istočnoj Europi. Za to je do neke mjere kriva nesposobnost ruskih političkih elita da uvide potrebe i interese druge strane u pregovorima. Razni su raniji pokušaji integracije propali zbog kobne nesposobnosti ruskih vođa da prepoznaju zajedničke vrijednosti i interese u regiji. Taj slijepi egoizam ruskih elita duboko je ukorijenjen u njihovoj nespremnosti da nove susjede prihvate kao jednake i legitimne partnere.

Nepostojanje konsenzusa o stvaranju međudržavnog saveza Rusije i Ukrajine jedan je u nizu primjera nesposobnosti međusobnog uvažavanja država Istočne Europe. Organske metafore o bratstvu između Ukrajine i Rusije izgubile su se u intrigama političara i lokalnih nacionalista. Posljedično, zamisli o mogućoj integraciji postaju sve nerealističnije, a postupci koji na simboličnoj razini ugrožavaju međusobno priznanje i legitimnost sve su očiti. To je proizvelo svojevrsan paradoks: svaki novi pokušaj integracije Ukrajine i Rusije uzrokuje sve veću dezintegraciju regije. Slabi kapaciteti političkih elita pretvorili su Istočnu Europu u regiju u kojoj novonastale države žive u samonametnutoj izolaciji. Postupno društveno i tehnološko nazadovanje Ukrajine i Rusije čini te zemlje globalno sve nekompetitivnijima i sve otvorenijima za sukobe. Proces društvenog nazadovanja teče usporedno s "ideološkim siromaštvom" koje teže obje zemlje. Prevlast različitih varijanti konzervativizma i iracionalnih kratkovidnih politika u kombinaciji s drugim problemima stvara sve teže uvjete za konstruktivan politički dijalog između Rusije i Ukrajine.

Zaključno želim konstatirati da je pitanje međusobnog priznanja Rusije i Ukrajine kao ravnopravnih partnerica korijen sukoba i kratkovidnih politika u suvremenoj Istočnoj Europi. Njihalo u rusko-ukrajinskim odnosima kreće se između "plinskog rata", s jedne, i "harkovskog sporazuma", s druge strane. Svaki je novi zamah njihala sve radikalniji i opasniji. Mirna evolucija odnosa u Istočnoj Europi ovisi o tome koliko će racionalno i pragmatično Ukrajina i Rusija osmisliti strategije međusobne suradnje. Međusobno priznanje i uvažavanje ravnopravnosti

Krajem 2010. godine 20 posto Ukrajina i 18 posto Rusa podržavalo je zamisao o ponovnom ujedinjenju dviju država

nica ZND-a, ali sudjeluje u njegovu radu. Premda je bila jedna od tri osnivačice ZND-a, Ukrajina nije ratificirala povelju ZND-a, čime je postala stranka u sporazumu s vrlo neobičnim statusom. Odluka Ukrajine da ne ratificira povelju ZND-a temeljila se na sumnji da je on zapravo mehanizam za širenje ruskog utjecaja u regiji. S obzirom na to da ZND nije imao razrađen sustav konsenzusnog donošenja odluka, vodstva više bivših sovjetskih republika smatrala su ga regionalnim projektom pod vodstvom Kremlja. Ukrajinski su političari bili neodlučni glede sudjelovanja u regionalnom savezu koji se zasniva na nejednakoj moći i ovlastima članica. Rusi su pak takvu odluku Ukrajine doživjeli kao još jedan razlog za osporavanje njezine političke legitimnosti. Perspektive političkih elita dviju država u odnosu prema arhitekturi ZND-a bile su različite, a dosad nije pronađen

ostaje nedovršen zadatak tih dviju država, a on je preduvjet stabilnog razvoja cijelog prostora bivšega Sovjetskog Saveza. Kako bi ta regija napredovala, "razvedeni par" Rusija i Ukrajina mora prihvatiti novu političku geografiju regije i stvarno početi živjeti nove političke živote.

Bilješke

- 1 Članak je napisan za "Političke analize". S engleskoga ga je prevela Danijela Dolenc.
- 2 Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press, str. 26.
- 3 Bavin, P. (2006). *Otnosheniye k ukraincam i Ukraine*. <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>

- 4 *Obshchenacionalnyi opros na Ukraine*. FOM Ukraina, 11. kolovoza 2006. <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>
- 5 *Obshchenacionalnyi opros na Ukraine*, FOM Ukraina, 11.08. 2006 <http://bd.fom.ru/report/map/dominant/dominan2006/dom0636/dd063629#d063615>
- 6 Ukraincy otnosyatsa k Rossii znachitelno luchshe, chem Rossiyane k Ukraine. http://strateger.net/Ukr_i_Rus_-_otnoshenie_drug_k_drugu.
- 7 Ibid. ■

Povratak Rusije na svjetsku pozornicu

Davor Boban

Teritorijalno najveća zemlja na svijetu već više od dva desetljeća nije svjetska supersila. Nakon gubitka tog statusa zbog poraza u Hladnom ratu, Rusija je dugo bila okrenuta rješavanju unutarnjih problema

Urušavanje Carstva

Teritorijalno najveća zemlja na svijetu već više od dva desetljeća nije svjetska supersila. Nakon gubitka tog statusa zbog poraza u Hladnom ratu od svoga ideološkog neprijatelja SAD-a, Rusija je dugo bila okrenuta rješavanju unutarnjih problema. Potreba da se transformira politički sustav, a potom i rat koji je izbio na Kavkazu sredinom devedesetih godina paralizirali su međunarodnu djelatnost zemlje. Ruski su državnici bili svjesni da je SAD ostao jedina supersila, ali unatoč tome nisu napustili snove o velikom povratku na svjetsku pozornicu. Te je snove oživio Vladimir Putin kad je došao na vlast početkom 2000. godine. Nastojeći ponovno osnažiti državu, pokrenuo je duboke reforme i u unutarnjoj i u vanjskoj politici i tako zaustavio proces slabljenja ruske države. Kako bi Rusiji vratio položaj jednog od najvažnijih svjetskih igrača, morao je otpočeti reverzibilne procese kojima bi Rusija opet stekla makar ograničenu sferu utjecaja u svome neposrednom okruženju. Vraćanje utjecaja u okruženju bilo je posebno važno zato što je raspad SSSR-a 1991. za Putina i dio ruskih elita bio geostrateška katastrofa u kojoj nije samo izgubljena Istočna Europa nego i vlastita država.

Poraz u Hladnom ratu donio je Sovjetskom Savezu gubitak na svim razinama. U roku od dvije godine, od 1989. do 1991, izgubio je vlast nad Istočnom Europom koja je bila njegova interesna sfera, raspao se Varšavski pakt, njegov vojnopolitički savez, te je na kraju nestao i on sam kao država. Rusija je bila njegova najvažnija nasljednica. Zauzela je njegovo mjesto stalne članice Vijeća sigurnosti UN-a, njegova diplomatska

predstavništva, članstvo u međunarodnim organizacijama, ali nije imala ni političku, ni vojnu, ni ekonomsku moć kao SSSR. Premda je činila najveći dio teritorija i imala većinu stanovništva, Rusija nije zadržala ulogu koju je u međunarodnim odnosima imao SSSR. Osim gubitka interesne sfere i vojnopolitičkog saveza preko kojih je održavana sovjetska moć, važniji razlog za to bili su unutarnji događaji. Teška politička i gospodarska kriza onemogućavala je održavanje vojne moći na nekadašnjoj

Vraćanje utjecaja u okruženju bilo je posebno važno zato što je raspad SSSR-a 1991. za Putina i dio ruskih elita bio geostrateška katastrofa u kojoj nije samo izgubljena Istočna Europa nego i vlastita država

razini te pariranje Zapadu s kojim bi mogla ostvarivati svoje vanjskopolitičke interese. Uvidjevši da je nastao drukčiji raspored snaga, rusko je vodstvo moralo promijeniti svoje ciljeve u međunarodnim odnosima. Ruski predsjednik Vladimir Putin odobrio je u lipnju 2000. novi koncept ruske vanjske politike. U njemu se naglašava da je "najviši prioritet vanjske politike Rusije zaštita interesa pojedinca i društva". Da bi se to ostvarilo, treba "postići čvrst i prestižan položaj u svjetskoj zajednici koji potpuno odgovara interesima Ruske Federacije kao svjetske sile i kao jednoga od najutjecajnijih središta suvremenog svijeta". Potrebno je, nadalje, "utjecati na opće svjetske procese s ciljem formiranja stabilnoga, pravednog i demokratskog svjetskog poretka", stvarati "povoljne vanjske uvjete za stabilan razvoj Rusije, razvoj gospodarstva, povećanje životnog standarda stanovništva, uspješno provođenje demokratskih promjena" te stvaranje "dobrosusjedskog pojasa oko granica Rusije". Premda ti ciljevi nisu nelegitimni, politika koja je vođena kako bi se oni ostvarili dovela je Rusiju u sukob sa Zapadom i SAD-om. Ti su sukobi često bili slični onima iz vremena Hladnog rata kada su dvije supersile nastojale kontrolirati svjetske procese i pritom su se međusobno interesno ugrožavale. Ipak, ruska vanjska politika u suvremeno doba naglasila je jednu dimenziju jače nego prije – ekonomiju. Ideologija nije potpuno izgubila važnost, Moskvi je ostala vrlo važna i briga za postizanje vanjske sigurnosti, ali je nadalje porasla važnost ekonomskih interesa zemlje. Takva je orijentacija pokazala da je vanjska politika Moskve u Jeljcinovo, a pogotovo u Putinovo doba bila mnogo pragmatičnija nego prije.

Dva razdoblja ruske vanjske politike

Ruski Ustav u središte političkog sustava stavlja predsjednika države. Njegova moć proizlazi iz prevlasti nad premijerom i vladom te iz povoljnijeg položaja u odnosu prema parlamentu. Ustav propisuje da predsjednik utvrđuje osnovne smjernice unutarnje i vanjske politike te, posljedično, vezuje premijera i

ministra vanjskih poslova za svoje odluke. Od proglašenja neovisnosti Rusije prije dvadeset godina do danas vanjska politika zemlje može se podijeliti na dva razdoblja: na razdoblje prije dolaska Vladimira Putina na vlast i na razdoblje poslije toga. Razlog takve podjele jest važnost Putina u ruskoj politici, najprije kao predsjednika države, a potom kao premijera. U spomenuta dva razdoblja razlikovali su se procesi oblikovanja i provođenja vanjske politike, koji nisu bili rezultat promjene Ustava nego različite moći koju su Jeljcin i Putin imali u praksi. Tako je prvih osam godina postojanja neovisne ruske države obilježio kaos koji je dobrim dijelom proizlazio iz učestalih sukoba Jeljcina i njegovih političkih protivnika. Rusija je, osim toga, imala i uobičajene teškoće koje prate svaku zemlju u tranziciji prema demokraciji i tržišnom gospodarstvu te određene posebnosti koje su tu tranziciju činile još mučnijom. To se ponajprije odnosilo na čečenski rat koji je počeo 1994.

Britanski politolog i stručnjak za Rusiju Richard Sakwa dijeli rusku vanjsku politiku tijekom Jeljcinove i Putinove vladavine na razdoblja idealizma, pragmatizma i novog realizma. Prva dva razdoblja obuhvaćaju vladavinu predsjednika Borisa Jeljcina i njegova tri ministra vanjskih poslova: Andreja Kozirjeva, Jevgenija Primakova i Igora Ivanova. Rusija je u tom razdoblju pokušala odrediti svoj novi položaj u međunarodnoj zajednici koji se naslanjao na Gorbačovljevo "novo razmišljanje". U drugom razdoblju, koje je počelo dolaskom Jevgenija Primakova na čelo ruske diplomacije 1996, Rusija je nastojala ostvariti svoje interese u međunarodnoj zajednici pragmatičnim ponašanjem u kojemu se pojavila čežnja da ponovno bude svjetska sila. Treće je razdoblje počelo s Putinom. U njemu je veći naglasak stavljen na ruske gospodarske interese, ali i na približavanje Zapadu.

Britanski politolog i stručnjak za Rusiju Richard Sakwa dijeli rusku vanjsku politiku tijekom Jeljcinove i Putinove vladavine na razdoblja idealizma, pragmatizma i novog realizma

U literaturi o ruskoj vanjskoj politici i međunarodnim odnosima postoje i drukčije podjele razdoblja u kojima se oblikovala i provodila ruska vanjska politika. Thorun razlikuje četiri razdoblja: dva se vezuju za vladavinu Jeljcina, a dva za vladavinu Putina. Premda svaki od njih ima navlastita obilježja po kojima se međusobno razlikuju, primjetna je i određena sličnost među njima. Prvo i treće razdoblje – odnosno početna razdoblja Jeljcinove i Putinove vladavine – obilježili su oslanjanje na Zapad i želja za suradnjom sa SAD-om i Europom. No nakon tih razdoblja vanjska se politika oba predsjednika mijenja, postaje neovisnija i udaljava se od Zapada. Taj je zaokret bio rezultat želje da ruski položaj u svijetu bude značajniji nego što je u tim trenucima bio, ali i razočaranja Zapadom zbog njegova odnosa prema Rusiji. Posebice je to bilo vidljivo tijekom Putinove vladavine

kada se Rusija nastojala približiti SAD-u nudeći mu suradnju, ali je američka reakcija na to razočarala Moskvu.

Prvo razdoblje od 1992. do 1993/1994. Thorun naziva dobom "liberalnih ideja". Sadašnje ruske elite to bi razdoblje vjerojatno smatrale dobom ruske geostrateške naivnosti jer je, kako Thorun naglašava, u njemu dominirao stav tadašnjih ruskih vlasti o benignom karakteru međunarodnih odnosa nakon svršetka Hladnog rata. Ruske su vlasti tada smatrale da Rusija i Zapad dijele i zajedničke interese i zajedničke vrijednosti te da je Zapad zainteresiran pomoći Rusiji. Takav se stav ruskog vodstva ubrzo mijenja pa razdoblje od 1993/1994. do 2000. Thorun naziva vremenom u kojemu prevladava geopolitički realizam.

Dolazak Vladimira Putina u Kremlj 2000. početak je razdoblja pragmatičnoga geoekonomskog realizma u ruskoj vanjskoj politici

U njemu ruske elite napuštaju stav o benignom karakteru međunarodnog okruženja i prihvaćaju uvjerenje da je on zapravo kompetitivan te da Rusija u njemu mora ostvariti ravnopravan status s drugim silama. Imajući na umu stanje u kojemu je zemlja tada bila, takav je stav ruskih elita bio nerealna želja. Naime, sve do 1999. ruski BDP iz godine u godinu se smanjivao, broj stanovnika je opadao za milijun godišnje, a vojska je bila sve slabija. Slab položaj Rusije u međunarodnim odnosima najzornije pokazuju ratovi u Jugoistočnoj Europi u kojima je Rusija veći dio vremena bila na srpskoj strani, ali je istodobno bila nemoćna da se aktivno suprotstavi Zapadu. Na dan kada je u ožujku 1999. počela vojna akcija NATO-a protiv SR Jugoslavije, ondašnji ruski premijer Jevgenij Primakov zrakoplovom je letio u službeni posjet Washingtonu. Čuvši tijekom leta da je počelo bombardiranje Jugoslavije, naredio je da se zrakoplov okrene i vrati u Rusiju. Ruske su vlasti time izrazile svoj prosvjed zbog vojne akcije NATO-a na Balkanu, ali osim slanja promatračkoga vojnog broda u Jadransko more više su napora ulagale u to da prisile Miloševića da pristane na dolazak međunarodnih vojnih snaga na Kosovo nego što su aktivno podupirale Jugoslaviju. Raskorak između želja ruskih elita i stvarnosti tada je vjerojatno bio najveći u posljednjih dvadesetak godina.

Stanje se mijenja početkom novog tisućljeća. Promjena elita u zemlji, jačanje gospodarstva i nova vanjska politika stvorili su uvjete da se ruske želje počnu ostvarivati. Dolazak Vladimira Putina u Kremlj 2000. predstavlja oštru razdjelnicu u odnosu prema prethodnom razdoblju, pa je to za Thoruna početak razdoblja pragmatičnoga geoekonomskog realizma u ruskoj vanjskoj politici. Putin je takvim vanjskopolitičkim djelovanjem lakše ostvarivao ruske interese nego što je to bio slučaj devedesetih godina kada se nije mogla voditi jedinstvena vanjska politika. Zbog sukoba izvršne i zakonodavne vlasti, kao i zbog izostanka koordinacije u oblikovanju i provođenju politike, Rusija tada nije imala dovoljno jaku ulogu u međunarodnoj zajednici te je popuštala Zapadu na gotovo svim važnijim područjima među-

narodnih odnosa. Zbog nemogućnosti da stabilizira politički sustav i da se ustale politički procesi u zemlji koji bi bili obilježeni suradnjom i konsenzusom između izvršne i zakonodavne vlasti te zbog ovisnosti o stranoj financijskoj pomoći, ruska je vanjska politika bila gotovo neučinkovita. Bivši ruski protivnici gotovo su nesmetano ostvarivali svoje interese po svijetu, dok je Rusija bila blokirana. Jedino joj je bilo prepušteno da čini što želi u unutarnjoj politici. Zapad se jasno odrekao bilo kakve uloge u oba čečenska rata, jer je Čečenija tretirana kao unutarnje rusko pitanje. Bez obzira na kritike rata u toj ruskoj republici, zapravo se ništa nije činilo kako bi se Moskvu prisililo da odustane od vojne akcije. Putin je taj trend ruskog slabljenja u svijetu prekinuo. Rusko vodstvo s Putinom na čelu zauzima stav da se položaj velike sile mora "zaraditi" odgovornom vanjskom politikom te da se ona mora prilagoditi stvarnom stanju u međunarodnim odnosima. Kompetitivnost se u tom razdoblju u Rusiji, prema Thorunu, ne shvaća više samo kao obilježje geopolitičkog natjecanja za sfere utjecaja nego i ekonomske sfere. Izvozom nafte i plina ruski je utjecaj porastao, budući da je najveći uvoznik ruskog plina Europska Unija. Uvoze ga i Bjelorusija i Ukrajina te je, pogađajući se oko povoljnije cijene plina s njima, Rusija nastojala ostvariti svoje interese, poglavito tako da te dvije zemlje jače uvuče u svoju sferu utjecaja.

Novo razdoblje kulturnoga geostrateškog realizma počinje 2004. kada ruske elite uvode dodatni element u kreiranje vanjske politike u obliku vrijednosnog sustava. Rusija se shvaća kao zemlja koja ima jedinstven identitet i koja ne treba nastojati ostvariti dobre odnose samo sa SAD-om nego i s drugim zemljama. Novo samopouzdanje često je dovodilo Rusiju u politički sukob sa SAD-om, jer je američka vanjska politika pod Bushevom administracijom značajno ugrožavala ruske geostrateške i ekonomske interese. Rusi su se pokušali nametnuti kao samosvjesna i ponovno probuđena sila koja ima jedno od najistaknutijih mjesta u svjetskoj politici, ali realnost je bila drukčija. Ipak, potrebno je naglasiti da ruska vanjska politika i njezina ponovno probuđena samosvijest nisu stremile onakvom sukobu sa Zapadom i Amerikancima kakav je postojao tijekom Hladnog rata. Naprotiv, Putin se od svog dolaska na vlast nastojao približiti SAD-u i europskim zemljama. Izrazio je jasnu spremnost za suradnju s SAD-om nakon terorističkog napada 11. rujna 2001, a 2002. potpisan je i novi sporazum Moskve i Washingtona o nastavku smanjenja nuklearnog arsenala. Rusija se približila i Europskoj Uniji, sklapajući s njom nove ugovore o suradnji. Ipak, takva politika "iz Rusije s ljubavlju" nije donijela očekivane rezultate zbog neminovnog sukoba interesa te zemlje i Zapada. Dva su glavna područja na kojima su se sukobi očitovali: "blisko" i "daleko" inozemstvo.

Ruska vanjska politika prema pojedinim područjima svijeta

Ruske političke elite razlikuju "blisko" i "daleko" inozemstvo. "Blisko inozemstvo" je prostor bivšega Sovjetskog Saveza gdje Rusija ima posebne interese da osigura nacionalnu sigurnost i ostvari ekonomske ciljeve. Premda Zapad pokušava učiti na to područje, Rusija ga nastoji očuvati samo za sebe stvaranjem regionalnih organizacija u kojima želi imati dominantnu ili makar

prominentnu ulogu. Takve su organizacije Zajednica neovisnih država, nastala 1991. nakon raspada Sovjetskog Saveza, Pakt o kolektivnoj sigurnosti, Euroazijska ekonomska zajednica, Šangajska zajednica za suradnju. Ruska politika prema tom prostoru formalno se temelji na konceptu koji Moskva naziva "multi-

Ruske političke elite razlikuju "blisko" i "daleko" inozemstvo. "Blisko inozemstvo" je prostor bivšega Sovjetskog Saveza gdje Rusija ima posebne interese da osigura nacionalnu sigurnost i ostvari ekonomske ciljeve

lateralna diplomacija". Prema njemu, sve zemlje članice trebaju zajedno sudjelovati u donošenju odluka. No ruski politolog Andrej Zagorski primjećuje da je često posrijedi samo deklaratorno pozivanje na multilateralizam odnosno suradnju, jer Moskva često djeluje ili jednostrano ili sklapa dvostrane sporazume s pojedinim članicama tih organizacija. Takav se multilateralizam s regionalne razine reflektira i na globalnu. Kad je bipolarna podjela svijeta nestala, Rusija ju je nastojala zamijeniti multilateralnošću u kojoj će ona biti jedan od najvažnijih svjetskih aktera – "koncert svjetskih sila" trebao bi spriječiti američku dominaciju. Kako bi u tome uspjela, tvrdi Zagorski, Rusija poseban naglasak stavlja na Vijeće sigurnosti UN-a u kojemu ima mjesto stalne članice s pravom veta. Zagorski smatra da je ta ruska taktika rizična zato što SAD i njegovi saveznici često djeluju mimo Vijeća sigurnosti, a ostale zemlje, uključujući Rusiju, ne mogu učiniti ništa da to spriječe.

U proteklih dvadeset godina Rusija je bila suočena s izazovima na nekoliko područja u "bliskome" i "dalekom" inozemstvu: u Jugoistočnoj Europi, Ukrajini i pojedinim dijelovima Azije. Na svim tim područjima njezini su interesi kolidirali s interesima Zapada. U Jugoistočnoj Europi Rusija se smatrala glavnim srpskim saveznikom, premda vlasti u Srbiji i u Bosni i Hercegovini odnosno u Republici Srpskoj nisu bile zadovoljne njezinim popuštanjem Zapadu. Popuštanje je pak bilo izraz nemoći da se aktivnije uključi u politiku u tom dijelu Europe, ali i ovisnosti o pomoći Zapada. Rusija nije imala ni vojnu snagu kojom bi učinkovito zaprijetila bivšim ideološkim suparnicima, pa su operacije NATO-a u Bosni i na Kosovu bile praćene verbalnim osudama ruskih vlasti, ali ne i učinkovitom akcijom. Drugo područje ruskoga vanjskopolitičkog interesa jest Kavkaz. Nakon dva rata u Čečeniji, Rusija je fokusirala svoju pozornost na Gruziju. Odmetnute pokrajine Abhazija i Južna Osetija, koje su do početka devedesetih godina imale autonoman status unutar Gruzije, nakon ukidanja takva statusa sukobile su se s vlastima u Tbilisiju. Stanje u toj zemlji bilo je nakon toga slično stanju u Srbiji gdje su se kosovski Albanci nastojali odcijepiti i proglasiti vlastitu državu. No dok su Abhazi i Oseti uspjeli steći kontrolu nad svojim teritorijem, a ruska je vojska bila zadužena za čuva-

nje mira među zaraćenim stranama, kosovski Albanci su sve do 1999. bili pod kontrolom Beograda. Kada je ta kontrola prestala, Albanci su proglasili neovisnost 2008, čemu se Rusija usprotivila, a Zapad je podržao novu državu na Kosovu. Nekoliko mjeseci poslije izbio je kratkotrajni rusko-gruzijski rat u kojemu je ruska vojska izbacila gruzijsku iz dvije pobunjene pokrajine, koje je potom priznala kao neovisne države. Zapad i gotovo cijeli svijet – s iznimkama Nikaragve, Venezuele i Naurua – nisu prihvatili to proglašenje neovisnosti. Ipak, ruska je logika u Abhaziji i Južnoj Osetiji bila slična logici Zapada na Kosovu. Razlika je bila samo u tome što su se interesi Rusije i Zapada razlikovali na Kosovu i Kavkazu. NATO je jasno davao do znanja da želi primiti u članstvo Ukrajinu i Gruziju, ali dotad ponižena Rusija nije htjela trpjeti zapadnjačko posezanje za onim što je smatrala svojom sferom interesa. Poraz proruskog kandidata Viktora Janukoviča na predsjedničkim izborima u Ukrajini 2004. bio je i posljednji veliki poraz što ga je Rusija doživjela od Zapada u svome "bliskom inozemstvu". U ukrajinske predsjedničke izbore 2004. Moskva se uplela izravno kako bi poduprla Janukoviča. Osim deklarativne potpore Janukoviču, Moskva je optužena i za trovanje njegova prozapadnog protukandidata Juščenka. Janukovič je izgubio izbore, ali je zbog gubitka popularnosti nesposobnog predsjednika Juščenka i nove ruske pomoći u izbornoj kampanji pobijedio na predsjedničkim izborima 2010. i potom jače vezao Ukrajinu za Rusiju. Slično natezanje sa Zapadom Rusija nije htjela prihvatiti i na Kavkazu. Moskva nije imala nikakva interesa da zaštiti pravo na samoodređenje dva mala naroda, Abhaza i Oseta, koji u Gruziji zajedno imaju oko 200.000 pripadnika, ali je prihvatila retoriku kakvu stalno koristi i Washington u svojim vojnim intervencijama po svijetu – zaštita ljudskih prava, ljudskih života, mira, slobode i sl. Akciju u Gruziji Rusija je tako opravdala zaštitom Oseta i Abhaza od vlasti u Tbilisiju te je, po-

Rusija je pod Putinom vodila aktivnu vanjsku politiku i u "dalekom inozemstvu". Dok u "bliskom inozemstvu" prvenstvo ima jačanje nacionalne sigurnosti, u "dalekom inozemstvu" prevladavaju ekonomski interesi

put Washingtona na Kosovu, svoje priznanje neovisnosti dviju novih malih država opravdavala agresijom središnjih vlasti. No pritom nije uspjela svoju akciju i priznanje neovisnosti dvije male države učiniti prihvatljivima i ostatku svijeta. Osim Rusije, Abhaziju i Južnu Osetiju priznale su još samo tri zemlje, dok je Kosovo dosad priznalo 77 zemalja.

Rusija je pod Putinom vodila aktivnu vanjsku politiku i u "dalekom inozemstvu". U toj je aktivnosti nastojala ostvariti čvršću suradnju s Europskom Unijom, ali i s nekim nedemokratskim

zemljama. Dok u "bliskom inozemstvu" prvenstvo ima jačanje nacionalne sigurnosti, u "dalekom inozemstvu" prevladavaju ekonomski interesi. Pritom je opet dolazila u interesnu koliziju sa Zapadom i SAD-om. Razlike u interesima i ciljevima vidljive su na primjerima Libije, Sjeverne Koreje i Irana. Na početku vojne intervencije NATO-a u Libiji u ožujku ove godine, Putin se žestoko obrušio na tu akciju. Odbio je bilo kakvo strano upletanje u unutarnje poslove jedne neovisne zemlje, pravdajući to poštovanjem suverenosti i volje libijskog naroda. U travnju je u Kopenhagenu sarkastično primijetio da bi sve monarhije na Bliskom istoku mogle biti ugrožene vanjskom intervencijom jer ne odgovaraju konceptu demokratskog oblika monarhije kakav postoji u Danskoj. NATO-ovu intervenciju u Libiji nazvao je "križarskim pohodom" i time došao u sukob i s predsjednikom Medvedevom koji je tu izjavu nazvao neprihvatljivom. Bez obzira na njezinu prihvatljivost ili neprihvatljivost, Rusija je u opasnosti da izgubi poslove izvoza oružja u Libiju u vrijednosti od nekoliko milijardi dolara, a koje je Gadafjev režim sklopio s Moskvom. Ruski politolog Aleksander Pikajev pokazuje da je sličan ekonomski interes Rusija imala i u pokušajima da se riješe krize sa sjevernokorejskim nuklearnim naoružanjem i iranskim nuklearnim programom. Moskva je u prvoj polovici devedesetih prekinula suradnju sa Sjevernom Korejom u razvoju njezina nuklearnog programa, ali je zaključila da zauzvrat nije dobila ništa – bila je isključena iz rješavanja sjevernokorejskog problema i nije dobila mogućnost da sudjeluje u izgradnji nuklearnog reaktora za civilne potrebe u toj zemlji koji je SAD ponudio Pjongjangu kao ustupak za odustajanje od nuklearnog programa. Ruska reakcija na takvo ponašanje SAD-a bila je nevoljkost da surađuje s Washingtonom u kasnijem rješavanju iranskoga nuklearnog problema. Ekonomski interes Moskve bio je toliko jak da je Rusija surađivala s Iranom u izgradnji njegova nuklearnog reaktora i nije htjela odustati od toga, kako je zahtijevao Washington. Usto je odbijala da se iranski problem stavi pred Vijeće sigurnosti sve dok se 2006. i sama nije razočarala ponašanjem Irana koji je nije uvjerio da njegov nuklearni program ima isključivo civilni karakter.

Osim sukoba interesa Zapada i Rusije, jedno je područje postalo prilično upečatljivo zbog njihove suradnje. To je područje Afganistana, koje je dospjelo u žarište zanimanja nakon napada na SAD 11. rujna 2001. Rusija je i ranije pomagala protutalibanski Sjeverni savez koji je kontrolirao mali dio sjeveroistočnog Afganistana. Nakon što je krajem 2001. SAD pokrenuo napad protiv talibanskog režima, Putin je odmah ponudio svoju pomoć u borbi protiv terorizma, dopuštajući čak da Amerikanci stacioniraju svoje vojne baze u Srednjoj Aziji. S vremenom je ta podrška SAD-u slabila te su prošlogodišnju američku najavu postupnog povlačenja iz Afganistana Rusi pozdravili, želeći da se Amerikanci napokon maknu iz te regije. Moskva sada želi dodatno učvrstiti svoju ulogu u Afganistanu jačanjem odnosa s tom zemljom. Prošle je godine otpisala afganistanski dug od 12 milijardi dolara i najavila velika ekonomska ulaganja u tu zemlju.

Zaključak

Iz reakcija Moskve na akcije Zapada u njezinu neposrednom okruženju i u različitim dijelovima svijeta mogu se nazrijeti dva

je vrste problema. Prvi je problem vezan za skupinu zemalja koje čine neposredno okruženje Rusije, a koje uključuje zemlje bivšega Sovjetskog Saveza te zemlje i regije koje se nalaze u blizini njezinih granica, poput Srednje Europe i Afganistana. Bilo kakva vojna prisutnost Zapada na tom području izaziva rusku nervozu koja proizlazi iz bojazni za vlastitu sigurnost. Protivljenje Moskve ulasku srednjoeuropskih zemalja u NATO 1999, a potom i triju baltičkih zemalja 2004, proizlazi iz njihove geografske blizine Rusiji zbog koje bi NATO i SAD bili bliže ruskim granicama. Protivljenje Moskve vojnim akcijama u Libiji i potencijalnom napadu na Iran rezultira pak dobrim dijelom iz bojazni da bi ruski gospodarski interesi mogli biti ugroženi, ali i iz suprotstavljanja tomu da se izvana narušava suverenost pojedinih zemalja.

Dvadeset godina nakon raspada Sovjetskog Saveza Rusija nema više onakav utjecaj na bivše sovjetske republike kakav je imala ranije. No on se tijekom Putinove vladavine ipak povećao u odnosu prema devedesetim godinama. Moskva je napustila Brežnjevljevu doktrinu ograničene suverenosti država koje se

Moskva je napustila Brežnjevljevu doktrinu ograničene suverenosti država koje se nalaze u njezinoj sferi utjecaja, ali je istodobno Zapadu nametnula svojevrsnu rusku verziju Monroeove doktrine prema kojoj je postsovjetski prostor dio njezine sfere utjecaja u koju ne dopušta pristup nikome drugom

nalaze u njezinoj sferi utjecaja, ali je istodobno Zapadu nametnula svojevrsnu rusku verziju Monroeove doktrine prema kojoj je postsovjetski prostor dio njezine sfere utjecaja u koju ne dopušta pristup nikome drugom. Zapad je uspio "preuzeti" Srednju i dio Istočne Europe, ali ne i taj dio svijeta. Osim tri baltičke zemlje i djelomice Moldavije, sve su ostale zemlje trenutačno izgubljene za Zapad. Pokušaji da se Ukrajina i Gruzija uključe u NATO neslavno su propali zahvaljujući odlučnim ruskim protuakcijama. Osim izravnih vojnih akcija na Kavkazu, Moskva je općenito počela zveckati oružjem kako bi pokazala svijetu da njezina vojna moć opet jača. Tijekom Putinova predsjedničkog mandata obnovljene su patrolne vojnih bombardera TU-95 i TU-160 po Atlantiku i Pacifiku, poput onih u sovjetsko doba, nastavljena je obnova vojne sile izgradnjom interkontinentalnih raketa s nuklearnim bojnim glavama "Topolj", a obnovljena je i proizvodnja najvećega ratnog zrakoplova na svijetu TU-160. Premda ju je pad ekonomske moći devedesetih godina udaljio u mogućnosti održavanja koraka sa Zapadom u razvoju i modernizaciji vojne sile, Rusija je odlučna da taj trend zaustavi i tako ojača svoju sigurnost i ulogu u svijetu.

Suradnja Rusije s različitim nedemokratskim državama u svijetu danas je često bolja od suradnje tih država sa Zapadom. Ipak, pogrešno je misliti da samo Rusija održava srdačne veze s njima. Neki su zapadni državnici gotovo čekali u redu da ih primi Gadafi kako bi dogovorili izvoz roba i usluga tvrtki iz svojih zemalja u Libiju. Hipokrizija u oblikovanju i provođenju vanjske politike ne postoji samo u Rusiji, ali "fasadna demokracija" u toj zemlji prikladniji je okvir za uspostavljanje bliskih veza s različitim diktaturama u svijetu od liberalno-demokratskih sustava zapadnih zemalja. Čak i ako zažmire na jedno oko kako bi ostvarile kakvu političku, vojnu ili ekonomsku korist suradnjom s nekom nedemokratskom državom, ipak moraju makar donekle paziti na raspoloženje javnog mnijenja u svojim zemljama i neprestance balansirati između postizanja koristi i zahtjeva za poštivanjem ljudskih prava u svijetu. Rusija to ne mora činiti zbog vrlo jednostavna razloga: kako će jedna zemlja zahtijevati uspostavu demokracije u drugoj zemlji ako ni sama nema demokraciju? Kako će ta zemlja zahtijevati bolje poštivanje ljudskih prava u nekoj diktaturi ako ni sama ne poštuje ljudska prava svojih građana? Napokon, zašto ne bi i sama koristila vojnu silu u postizanju svojih vanjskopolitičkih ciljeva ako to čine i demokratske države? Premda su to povoljni uvjeti za uspostavu suradnje s mnogim nedemokratskim državama u svijetu, Rusija ima jedan hendikep koji joj ograničava manevarski prostor – izgubila je Hladni rat i još uvijek nije *al pari* sa SAD-om. Sve dok se to ne dogodi, ako se uopće dogodi, njezini će vanjskopolitički postupci biti ograničeniji od američkih, a i više će ovisiti o međunarodnom rasporedu snaga nego njezin najvažniji suparnik.

Literatura

- Light, M. (2005). Foreign Policy. U: White, S., Gitelman, Z., Sakwa, R. (ur.), *Developments in Russian Politics* 6. Durham: Duke University Press, str. 221-240.
- Pikayev, A. A. (2009). Russia's attitude towards nuclear non-proliferation regimes and institutions: An example of multilateralism? U: Wilson, R., Elana T. S. (ur.), *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*. London i New York: Routledge, str. 69-82.
- Sakwa, R. (2008). *Putin: Russia's Choice*. London i New York: Routledge.
- The Foreign Policy Concept of The Russian Federation* od 28. lipnja 2000. <http://www.fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/econcept.htm> (pristupljeno 15. lipnja 2011)
- Thorun, Ch. (2009). *Explaining Change in Russian Foreign Policy: The Role of Ideas in Post-Soviet Russia's Conduct towards the West*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Wilson R., Elana, T. S. (2009). Key features of Russian multilateralism. U: Wilson, R., Elana, T. S. (ur.). *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*. London i New York: Routledge, str. 1-20.
- Zagorski, A. (2009). Multilateralism in Russian foreign policy approaches. U: Wilson, R., Elana, T. S. (ur.). *The Multilateral Dimension in Russian Foreign Policy*, London i New York: Routledge, str. 46-57. ■

Rusija i novi gospodari svijeta

Željka Pavić Glivetić

**Predvodnici promjena Brazil, Rusija,
Indija i Kina ili, kako ih je 2001. nazvala
američka investicijska banka Goldman
Sachs, zemlje BRIC-a zauzimaju
četvrtinu Zemlje, imaju gotovo tri
milijarde stanovnika ili 40 posto
čovječanstva, a zajednički BDP čini
23 posto svjetskog BDP-a po paritetu
kupovne moći**

Krajem siječnja 2011. svijet je zatekla vijest da u sljedećih šest godina Kina planira izgraditi grad budućnosti u skladu sa svojim novim položajem u međunarodnoj zajednici. Riječ je o metropolisu koji će nastati spajanjem devet gradova smještenih oko delte Biserne rijeke s prosječno 5,2 milijuna stanovnika. Novi će se grad prostirati na površini od 41.440 km² što je 26 puta veće od šireg područja Londona ili nešto manje od teritorija Hrvatske. Za šest godina gradovi će se spojiti prijevoznom, energetsom, vodovodnom i komunikacijskom mrežom. Procjenjuje se da će projekt koštati dva trilijuna juana ili 1.628 milijardi kuna. Kina planira sljedećih godina stvarati i gradske zone s 50 do 100 milijuna stanovnika te manje "urbane grozdove" s najviše 25 milijuna građana. Područje oko Pekinga i Tianjina bit će okruženo mrežom vrlo brzih željeznica čime će se stvoriti superurbano područje, nazvano Bohajski gospodarski prsten, koje bi vrlo brzo moglo imati 250 milijuna stanovnika. Izvješća govore da će Kina u razvoj infrastrukture u sljedećih pet godina uložiti 685 milijardi funti ili 5.822 milijarda kuna, u što nije uračunato 300 milijardi funti za ultrabrze željeznice i 70 milijardi za unapređenje gradskog prijevoza.

Koliko se svijet mijenja najbolje pokazuje to da se ono što je prije uglavnom bilo vezano za SAD danas vezuje za druge zemlje. Najvišu stopu rasta ima Kina, središte novčarskog poslovanja nije na Wall Streetu nego u Londonu, najviša zgrada na svijetu nalazi se u Dubaiju, a među pet najbogatijih osoba Forbes je 2010. uvrstio samo dvojicu Amerikanaca, Billa Gatesa na drugo i Warrena Buffetta na treće mjesto, dok je prvo mjesto zauzeo vlasnik meksičkog telekoma Carlos Slim Helú, a preosta-

Željka Pavić Glivetić radi u Institutu za istraživanje i razvoj obrambenih sustava Ministarstva obrane Republike Hrvatske. Magistrirala je na Fakultetu političkih znanosti s temom "Kosovo: od humanitarne intervencije do Ahtisarijeva plana". E-pošta: zpavic@morh.hr

la dva Indijci Mukesh Ambani i Lakshmi Mittal. Najmoćniji čovjek svijeta nije američki nego kineski predsjednik. Predvodnici promjena Brazil, Rusija, Indija i Kina ili, kako ih je 2001. nazvala američka investicijska banka Goldman Sachs, zemlje BRIC-a zauzimaju četvrtinu Zemlje, imaju gotovo tri milijarde stanovnika ili 40 posto čovječanstva, a zajednički BDP iznosi 15,5 tisuća milijardi američkih dolara ili 23 posto svjetskog BDP-a po paritetu kupovne moći. U budućnosti nije isključeno ni stvaranje neke vrste političko-gospodarskog saveza tih zemalja, na što upućuje i prvi samit njihovih čelnika 2011. na kojemu su pozvali na stvaranje pravednijega ekonomskog poretka i nove svjetske valute koja bi pomogla stabilizaciji svjetskih financija.¹

BRIC bi mogao ostvariti potpunu preraspodjelu gospodarske moći i bogatstva tako da stvori snažno tržište na kojemu bi Kina dominirala proizvodnjom, Indija uslugama, dok bi Rusija i Brazil davali sirovine. Bilo bi to radikalno "preseljenje" moći sa Zapada na Istok i Jug

BRIC bi mogao ostvariti potpunu preraspodjelu gospodarske moći i bogatstva tako da stvori snažno tržište na kojemu bi Kina dominirala proizvodnjom, Indija uslugama, dok bi Rusija i Brazil davali sirovine. Bilo bi to radikalno "preseljenje" moći sa Zapada na Istok i Jug. Ona je nedavno postala i opipljiva. Prvi put od raspada Sovjetskog Saveza Izvršni odbor MMF-a odobrio je reforme načina upravljanja tom institucijom, dajući veću važnost brzorastućim gospodarstvima u upravljačkim strukturama. Fond će ubuduće imati deset vodećih dioničara koji doista predstavljaju deset najjačih država svijeta: SAD, Japan, Njemačku, Veliku Britaniju, Francusku, Italiju, Brazil, Rusiju, Indiju i Kinu. Planiraju se i promjene na godišnjoj skupštini MMF-a i Svjetske banke u listopadu 2012. No ne treba zaboraviti ni probleme i unutarnje proturječnosti koje koče BRIC: za Brazil su najkarakterističniji siromaštvo i ekološki problemi koji proizlaze iz stihijskog uništavanja Amazone, za Indiju siromaštvo, za Rusiju stalna depopulacija, a za Kinu komunističko nasljeđe.

Brazil: SAD Latinske Amerike

Priča o uspjehu Brazila sažeta je u rečenici bivšeg predsjednika Silve: "Bog je Brazilu dao još jednu šansu!" Brazil je u posljednjem desetljeću ostavio iza sebe brojne socijalne i ekonomske izazove, ujednačio osnovno obrazovanje, osigurao fiskalni rast, investicije i stvaranje novih radnih mjesta te otvorio vrata smanjenju siromaštva. Današnji Brazil karakteriziraju:

- Prosječna godišnja stopa rasta od oko 7,5 posto, ubrzani rast srednje klase, a time i tržišta široke potrošnje.

- Zemlja je najveći izvoznik šećera, kave, peradi, govedine, soje, narančina soka te veliki proizvođač željezne rudače. Nedavno otkriće naftnih polja u podmorju Atlantskog oceana moglo bi je svrstati i među najveće proizvođače nafte.
- Veličina amazonske prašume čini Brazil bitni akterom u pregovorima o klimatskim poremećajima.
- Ojačavši veze sa zemljama Afrike i Bliskog istoka postao je "vidljiviji" i u međunarodnoj diplomaciji. Član je skupine G-20.
- Dobio je organizaciju najvažnijih sportskih natjecanja: svjetskoga nogometnog prvenstva 2014. i Olimpijskih igara 2016.²

Vidljiv napredak Brazila dogodio se za mandata predsjednika Luiza Inácia Lule da Silve³ kada je više od 29 milijuna stanovnika prešlo čarobnu crtu iz siromaštva u srednju klasu. No brazilski uzlet nije počeo s Lulom. Kasnih 1980-ih i ranih 1990-ih cijene su divljale, a inflacija je dosegla 2.000 do 3.000 posto godišnje.⁴ Sve se naglo promijenilo u srpnju 1994. kada je donesen *Real Plan*. Riječ je o ekonomskom planu koji je uključivao vraćanje stare valute – umjesto *cruzeiro reala* uveden je brazilski *real* koji je korišten od 1690. do 1942. – sa stabilnim tečajem. To je izazvalo golem preokret jer su preko noći gubitnici postali pobjednici i obratno. Najveći gubitnici bile su državne banke koje su poslovanje temeljile isključivo na visokoj inflaciji, stvarajući profit što duljim zadržavanjem novca i odgađajući transfere tako da su isplaćeni iznosi uvijek bili vrijednosno manji od uplata. Dok su banke propadale, kraj visoke inflacije bio je blagodat za Brazilce koji su bili previše siromašni da novac polože na bankovne račune. Za vrijeme divljanja cijena oni s dna društvene ljestvice jednostavno su imali premalo novca da bi se smatrali dijelom potrošačkog društva. Kad se gospodarstvo stabiliziralo, prvi put su stekli kupovnu moć i nove navike potrošnje.⁵ Arhitekt *Real Plana*, ministar financija Fernando Henrique Cardoso, nagrađen je pobjedom na predsjedničkim izborima 1994. i 1998. Unatoč novoj financijskoj krizi i devalvaciji reala 1998-1999, Brazil je i za mandata Lule da Silve nastavio provoditi Cardosoovu gospodarSKU politiku i održavati čvrstu antiinflacijsku disciplinu.

Nakon četiri mirna prijenosa vlasti danas je Brazil funkcionalna izborna demokracija. Pod Lulinim upravljanjem razvijao se na način koji je bio nezamisliv u prethodnih 30 godina: snažan rast BDP-a, niska i stabilna inflacija, rastuće blagostanje i brz rast srednje klase. Novo i zasluženno mjesto na međunarodnoj pozornici odražava njegov geopolitički položaj, bogatstvo, gospodarski rast, poljoprivrednu, industrijsku i poduzetničku snagu. Brazil je prošao prilično dobro i u globalnoj financijskoj krizi, izišavši iz recesije brže od većine zemalja. To je vjerojatno zemlja u regiji s najvećim potencijalom za poboljšanje konkurentnosti, dobrim perspektivama rasta te raznolikijim i prilagodljivijim gospodarstvom nego u prošlosti. Devizne rezerve narasle su na rekordnih 213 milijardi dolara. Pozitivan utjecaj na real ima i rast cijena sirovina i osnovnih roba koje čine dvije trećine brazilskog izvoza. Predsjednica Dilma Rousseff provodi isti makroekonomski program kao njezin prethodnik.

Kada se govori o usponu Brazila, nerijetko se program *Bolsa Familia* stavlja u prvi plan. Ambiciozno definiran kao "aktivan alat društvene i gospodarske transformacije",⁶ program je

ustvari tehnička i financijska pomoć Svjetske banke. Nastao je prije desetak godina kako bi se pomoglo najsiromašnijim dijelovima brazilskog društva. Danas ga koristi 11 milijuna siromašnih obitelji s djecom ili oko 46 milijuna ljudi koji mjesečno primaju oko 35 američkih dolara u izravnim transferima. Zauzvrat se obvezuju da će djecu redovito slati u školu i na zdravstvene preglede. Tako *Bolsa Familia* ostvaruje dva važna rezultata: upućuje obitelji na ulaganje u obrazovanje svoje djece i posredno ostvaruje glavni cilj – zaustavlja međugeneracijski prijenos siromaštva. O uspješnosti programa govore i službeni podaci Svjetske banke prema kojima se 94 posto sredstava raspodjeljuje među 40 posto najsiromašnijih koji nikad nisu imali koristi od drugih socijalnih programa. Primjenom *Bolse Familije* nejednakost je od 1995. do 2004. pala za gotovo 4,6 posto, dokazavši kako je moguće smanjivati stopu siromaštva integrirajući milijune ljudi u ekonomski i socijalni sustav, a da se pritom ne odustane od gospodarskog razvoja.

Unatoč uspjesima, Brazil je postao prvorazredna svjetska vijest kad je otkriveno devet novih naftnih nalazišta čije su rezerve procijenjene između 50 i 80 milijardi barela sirove nafte ili na više od 6 trilijuna dolara. Prva komercijalna proizvodnja počela je na naftnoj platformi Cidade de Angra dos Reis, oko 300 km od obale Rio de Janeira. Naslage sirove nafte nalaze se u podmorju, na dubini od prosječno dvije tisuće metara, ispod dva kilometra debelog sloja soli koji se pomiče tijekom bušenja. Polja sadržavaju korozivne tvari kao što su vodikov sulfid, a zbog dubine tlak vode može biti dvaput veći od normalne razine tako da nitko pouzdano ne zna što će biti kad počne velika komercijalna proizvodnja. Bušenje i vađenje nafte bit će nesumnjivo najsloženiji i najskuplji projekt u povijesti brazilске naftne tvrtke Petrobras. Svjetske prilike idu Brazilu

Brazil je postao prvorazredna svjetska vijest kad je otkriveno devet novih naftnih nalazišta čije su rezerve procijenjene između 50 i 80 milijardi barela sirove nafte

u prilog. Nakon nuklearne krize u Japanu i političkih nemira na Bliskom istoku i u Libiji očekuje se rast cijena sirove nafte na svjetskom tržištu zbog čega će bušenje postati isplativije. Brazil bi mogao doživjeti i tehnološku renesansu. Naime, vađenje nafte postalo je glavni projekt istraživačkih centara Cenpes i Coppe. Coppe je već izgradio "oceanski rezervoar" veličine osmerokatnice u kojemu se simuliraju valovi i struje u Atlantiku te mjeri učinak na naftne platforme i ostalu opremu, dok je za obradu podataka Petrobras osigurao računalnu opremu snage od oko 190 teraflopsa, što je ekvivalent za više od 25.000 osobnih računala.⁷ Ako istraživanja budu uspješna, to će utjecati na prelijevanje brazilске tehnologije preko granica pa će zemlja postati i izvoznik usluga stručnjaka tehničke podrške.

Osim pozitivnih očekivanja, ekonomski analitičari vide i opasnosti, ponajviše u "nizozemskoj bolesti", koja je pogodila Nizozemsku 1970-ih godina, a neki tvrde da se Brazil već nalazi u ranim fazama te bolesti. Naime, izvoznici i domaći proizvođači natječu se na globalnoj razini. Valuta je ojačala oko 40 posto u odnosu prema američkom dolaru u posljednje dvije godine, pa je Brazil osuđen na "valutni rat" sa svojim trgovinskim partnerima kako bi oslabio svoju valutu. Mogući problem je i Petrobras, jedini upravljač novim otkrićima, s najmanje 30 posto udjela u svakom projektu na tom području. Službena Brasilia pokušava zadržati kontrolu nad nacionalnim bogatstvom oblikujući Petrobras kao jedinog operatera sa stopostotnom državnom kontrolom i pravom veta na sve odluke o ulaganju. Time se smanjuje konkurentnost, a jača država, što bi moglo izazvati politizaciju velikih poduzeća u državnom vlasništvu. Da bi Brazil nastavio svoj razvojni put, novoizabrana predsjednica Dilma Rousseff morat će provesti još brojne reforme. Treba ponajprije poboljšati zdravstvenu zaštitu i mirovinski sustav, smanjiti socijalne i regionalne nejednakosti te zadržati inflaciju na postojećoj razini.

Rusija: ponovno buđenje medvjeda

Potpisivanjem Sporazuma o konvencionalnim vojnim snagama 1990. formalno je završen Hladni rat, ali i raspad Sovjetskog Saveza. Ruska Federacija vratila se na granice iz 19. stoljeća na Kavkazu i u Srednjoj Aziji te na granice iz doba Ivana Groznog na Zapadu (Brzezinski, 1999:83). Uz gubitak pozicije svjetske velesile, izgubljene su i goleme zalihe energenata i rudnog bogatstva. Na području bivšeg SSSR-a nastalo je 12 novih država u kojima su Rusi postali manjina. Novi politički smjerovi te prozapadna i liberalna orijentacija moskovskog establišmenta nisu doveli do očekivanoga gospodarskog zamaha, što je izazivalo nezadovoljstvo stanovništva. Složeno stanje u državi prisililo je Rusiju da ranih 1990-ih pokuša ojačati svoju poziciju razvijanjem što boljih odnosa sa svim akterima međunarodne zajednice, posebno s europskim državama. Nova vanjskopolitička platforma temeljila se na partnerstvu sa SAD-om, suradnji kroz europske institucije (OESS, NATO, EU), maksimalnoj pomoći u provedbi odluka UN-a i europskih organizacija (Vukadinović, 1996:91-96). Tako široka i otvorena suradnja trebala je oslabljenoj Rusiji zajamčiti važnije mjesto u međunarodnoj zajednici, a očekivana financijska ulaganja Zapada u zemlju s respektabilnim zalihama prirodnog plina i nafte trebala su osigurati brz razvoj tržišnog gospodarstva. Kako se ta očekivanja nisu ostvarila, Moskva je bila prisiljena svoje aktivnosti na međunarodnom planu suziti na krug država-bivših članica SSSR-a odnosno na Zajednicu neovisnih država. No propao je i pokušaj stvaranja pandana ondašnjoj Europskoj zajednici postupnim ekonomskim integriranjem, jer su samo Bjelorusija, Kirgizija i Kazahstan bili zainteresirani za takvu suradnju (Vukadinović, 1998:79-93). Gubitak položaja supersile i osjećaj pobijeđenosti očitovali su se u svim segmentima ruskog društva. Visoka stopa inflacije i nezaposlenosti, neuređen pravni sustav, korupcija, golem i neučinkovit birokratski aparat, promijenjene društvene vrijednosti, loše stanje u oružanim snagama, depopulacija, velika većina egzistencijalno ugroženog stanovništva s nostalgичnim osjećajima

prema velikome i moćnom SSSR-u, ali i nekolicina basnoslovno bogatih oligarha koji su se obogatili metodom "kreditima do dionica" i tako postali vlasnici svega što je vrijedilo u zemlji te nedodirljiva politička elita – to je bila Rusija u trenutku odlaska Borisa Jeljcina s dužnosti predsjednika države.

Dolaskom Vladimira Putina Rusija počinje koristiti svoje komparativne prednosti: goleme rezerve prirodnog plina, nafte i ugljena.⁸ Kako je Jeljcin dopustio prodaju najvažnijih prirodnih resursa oligarsima – prema službenim podacima iz 2003. deset najbogatijih obitelji raspolagalo je sa 62 posto dionica tvrtki izlistanih na burzi – suzbijanje njihova utjecaja bio je važan dio Putinove predsjedničke kampanje 2000. (Ogorec, 2008). U otvorenom pismu biračima Putin je obećao da će oligarsi biti tretirani jednako kao i drugi poduzetnici. Obećanje je održao tako što je s oligarsima potpisao pakt o nenapadanju koji je podrazumijevao odustajanje od revizije privatizacije uz uvjet njihove kooperativnosti i plaćanja svih poreza državi. Putin je ubrzo dobio prigodu dokazati svoju vjerodostojnost kada je Mihail Hodorkovski, oligarh i većinski vlasnik Yukosa, jednog od najvećih naftnih koncerna, odstupio od pakta i otvoreno kritizirao korupciju

Rusko gospodarstvo doživjelo je duboke promjene od pada sovjetskog carstva. Od 1998. raslo je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7 posto

Putinove vlade, podržavši pritom oporbene stranke i neovisne medije. Hodorkovski je na koncu odlučio prestati plaćati porez državi što je rezultiralo njegovim ekspresnim uhićenjem i izvlaštenjem iz Yukosa. Ostali su prihvatili pravila igre, stalno jačajući svoj položaj. Tako su 2000. preuzeli Udruženje ruske industrije i poduzetništva (RSPP) i pretvorili ga iz udruge srednjih menadžera u svoj vodeći lobi. U mnogim su slučajevima lobističke aktivnosti pogodovala dugoročnome ekonomskom prosperitetu zemlje (niske i transparentne stope poreza, unapređenje pravosuđa, reforma birokracije, razvoj malog poduzetništva, pragmatičnija vanjska politika). No svojim su lobiranjem pridonijeli i neulasku Rusije u Svjetsku trgovinsku organizaciju, posebno oni koji imaju udjele u zaštićenim granama kao što su automobilska industrija, osiguranje i bankarstvo.

Nakon uvođenja stroge discipline u platni promet, uslijedilo je sklapanje međunarodnih sporazuma, ponajviše s Njemačkom, prema načelu "plin i nafta za nove tehnologije" kako bi se unaprijedila domaća proizvodnja i prestrukturirali industrijski kapaciteti. Sve te mjere promijenile su gospodarsku klimu u zemlji. Uz rast domaće industrijske proizvodnje i smanjenje javnog duga, iz godine u godinu rasli su i izvoz i uvoz. Smanjena je stopa inflacije, povećana zaposlenost i poboljšan životni standard građana. Godišnji rast BDP-a 2000. iznosio je 10 posto, 2008. 5,2 posto, a nakon pada od 7,9 posto u vrijeme gospodarske krize, znakovi oporavka bili su očiti već 2010. Porastom

broj 7 - rujan 2011.

cijene plina i nafte na svjetskom tržištu i upumpavanjem 200 milijardi dolara u bankarski sektor povećana je opća likvidnost, pa je Rusija 2010. završila s rastom BDP-a od 4 posto.

Danas je većina strateške industrijske proizvodnje u državnom vlasništvu i pod kontrolom utjecajnih poslovnih skupina bliskih Putinu. Često je riječ o članovima vlade ili višim dužnosnicima Kremlja. Tako je Dmitrij Medvedev bio predsjednik Gazproma, dok je Igor Sehin, utjecajni zamjenik premijera Putina, sada predsjednik Rosnefta, najvećega ruskog proizvođača nafte. No još 2008. Medvedev je predložio da se učinkovitost poduzeća poboljša uvođenjem profesionalnih menadžera u upravne odbore. Oni trenutačno rade u 36 od 48 ruskih državnih poduzeća.

Rusija svoje zalihe energenata često koristi i kao oblik političkog pritiska. Primjer je "plinska kriza" u zimu 2009. Premda je službeno rečeno kako je problem isključivo financijske prirode – Moskva je tvrdila da Ukrajina plaća prenisu cijenu i krađe plin – ipak su za taj problem okrivljene i SAD zbog širenja zone svog utjecaja na zemlje Srednje Europe i Baltika koje su bile najviše pogođene zatvaranjem plinskih ventila, dok su Njemačka i Italija unaprijed obaviještene da pripreme dovoljne zalihe plina za trajanja pregovora. Problem je, čini se, uklonjen na dulje vrijeme pojeftinjenjem nafte i plina za Ukrajinu za 30 posto sljedećih deset godina. Naime, dolaskom na vlast proruskog predsjednika Janukoviča Rusiji je produljeno pravo smještaja crnomorske flote u Sevastopolju na Krimu do 2042. uz godišnju naknadu od 97,75 milijuna dolara. Dodatan bonus bila je i izjava službenog Kijeva kako Ukrajina više ne razmišlja o članstvu u NATO-u.

Rusko gospodarstvo doživjelo je duboke promjene od pada sovjetskog carstva. Od 1998. raslo je po prosječnoj godišnjoj stopi od 7 posto, što je rezultiralo nastankom nove srednje klase. Unatoč tome, mnogi smatraju da Rusija ne zaslužuje mjesto u skupini brzorastućih ekonomija nego da ono prije pripada Južnoafričkoj Republici ili Indoneziji. Vrijeme će pokazati koliko je istine u toj procjeni.

Indija: "Vlada noću spava, a gospodarstvo raste"¹⁹

Za Indiju je opet "došao trenutak koji se malokad javlja u povijesti, kada iskoračimo iz staroga u novo, kada se jedna epoha završava i kada duh naroda, dugo gušen, nađe svoj izlaz", kazao je premijer Jawaharlal Nehru neposredno nakon proglašenja neovisnosti zemlje 1947. Predviđanja govore da će indijsko gospodarstvo za desetak godina biti veće od talijanskoga, a za petnaestak i od britanskog. Do 2040. Indija bi mogla zauzeti treće mjesto na svijetu, a do 2050. prestići Japan čak pet puta. No stvarne promjene nisu tako vidljive. Indija nije Kina u kojoj Peking odlučuje treba li zemlja nove zračne luke, brze i široke autoceste, impresivne nebodere te, ako procijeni da treba, oni se izgrade za nekoliko mjeseci. Indijski je rast neuredan, kaotičan i uglavnom neplaniran. Ne zasniva se na vladinim strategijama razvoja nego se oslanja na privatne tvrtke i mnoštvo mladih obrazovanih ljudi koji žele zaraditi novac. Indija ima još jedan aktivan dio društva – novu srednju klasu potrošača koji nisu spremni štedjeti. Osobna potrošnja čini nevjerojatnih 67 posto BDP-a, mnogo više nego u Kini (42 posto) i gotovo kao u SAD-u.

Ta preobrazba ima dugu povijest s malo uspona i previše padova. Još 1950-ih i 1960-ih godina Indija se pokušala modernizirati stvaranjem mješovitoga kapitalističko-socijalističkog modela što je uzrokovalo kočenje privatnog i stvaranje golemoga, neučinkovitog i korumpiranog javnog sektora. Što je bivala socijalističkija, rezultati su bili katastrofalniji. Dok je 1960. imala isti BDP po glavi stanovnika kao Južna Koreja, danas Južna Koreja ima 13 puta veći BDP od Indije.¹⁰ Prije 1990-ih Indija je rasla po tzv. "hindu stopi rasta", to jest BDP-a per capita rastao je 1-2 posto godišnje. No početkom 1990-ih počinju prave reforme. Ondašnji ministar financija, a današnji predsjednik Vlade Manmohan Singh, otvorio je indijsko gospodarstvo. Kako bi se potaknuo izvoz, rupij je devalvirao, ublaženi su propisi ne bi li se potaknula strana ulaganja, liberalizirana je burza. Druga važna promjena dogodila se zahvaljujući promjeni Ustava kojom je na razini države formalizirana tradicionalna samouprava na selu – vijeće Panchayati Raj,¹¹ i to tako da je uveden izravan izbor članova Panchayatija svakih pet godina, definirane su nadležnosti, financiranje i kontrola nad sredstvima, ali i zastupljenost svih kasta i plemena, što je ojačalo decentralizaciju. Dodatan učinak izazvala je odredba prema kojoj trećinu Panchayatija trebaju činiti žene, pa je vrlo brzo stvorena milijunska vojska žena spremnih boriti se za bolje obrazovanje i bolji pristup zdravstvenoj skrbi. Ipak, još je spor proces donošenja odluka. Dok indijsko društvo želi "osvojiti" svijet, njegova vladajuća klasa ponaša se "daleko neodlučnije, opreznije i sumnjičavije prema nastupajućim promjenama".¹² Naime, indijska demokracija je u osnovi "volja organizirane manjine – zemljoposjednika, snažnih kasta, sindikata, državnih i lokalnih moćnika upitna morala (gotovo petina članova indijskog parlamenta optužena je za zločine, uključujući i proevjere, silovanja i ubojstva)"¹³ koji su zadovoljni postojećim stanjem.

Unatoč svim nepovoljnim okolnostima, Indija je ogledan primjerak trijumfa privatnog poduzetništva. Najjači gospodarski subjekti su privatne tvrtke koje su donijele preokret pokretanjem proizvodnje poljoprivrednih strojeva, automobila i, prije svega, najunosnije svjetske industrije – IT-ja. Uspješno koristeći komparativne prednosti i anulirajući brojne nedostatke – sporu i glomaznu birokraciju i katastrofalno lošu infrastrukturu: neprohodne ceste, nepostojanje vodovodne mreže i kanalizacije, zastarjele aerodrome i željezničku mrežu te neredovitu opskrbu električnom energijom – poduzetnici su pretvorili Indiju u najveći *call* centar na svijetu.¹⁴ Klasičan indijski primjer izgleda ovako: uzmimo djelomično razvijenu telekomunikacijsku infrastrukturu i velik broj mladih visokoobrazovanih ljudi koji dobro znaju engleski jezik i ponudimo poslovne usluge raznim svjetskim tvrtkama. Iz pozivnih centara mladi Indijci danas pružaju sve usluge koje se mogu obaviti pomoću telefona i računala: od vođenja računovodstva za privatne klijente ili velika poduzeća, davanja savjeta korisnicima raznih službi, održavanja informatičkih sustava i programiranja, davanja liječničkih dijagnoza na osnovi dostavljenih nalaza do vođenje ureda, videokonferencija, naručivanja hrane i rezerviranja mjesta u hotelu ili restoranu. Širenje tog načina pružanja usluga gotovo da nema granicu jer je praktički svaki posao koji se može obaviti na ovaj način u Indiji jeftiniji. Kako je potražnja golema, Indija je postala i najkon-

kurentnije tržište na svijetu, što je rezultiralo porastom stope zaposlenosti i stalnim rastom životnog standarda sve većeg broja ljudi. Zahvaljujući tim pokazateljima, Goldman Sachs predviđa da će i u budućnosti prosječna stopa rasta ostati na visokoj razini, a prihod po stanovniku 2050. bit će 35 puta veći od onoga 2001. godine.

Danas Indija dominira u svjetskoj informatičkoj industriji. Službeni podaci govore kako 50 posto BDP-a čine usluge, a po 25 posto poljoprivreda i industrija. Stopa rasta kretala se od 4,3 (2004) preko 9 (2007. i 2008) do 7,4 posto (2009. i 2010). Indija ima i mali vanjski dug (229,3 milijardi dolara) i nalazi se na 29. mjestu po zaduženosti. I investicije su u usponu: primjerice, indijske investicije u Velikoj Britaniji već su 2006. premašile britanske investicije u Indiji. Ima i nesaglediv ljudski potencijal: procjenjuje se da u njoj živi oko 1.166.079.200 stanovnika,¹⁵ od čega je više od pola milijarde radno sposobnih. Riječ je o pripadnicima svih svjetskih religija koji govore 17 jezika na 22.000 dijalekata. Ipak, prema sadašnjim predviđanjima, današnju kinesku razinu BDP-a Indija bi trebala dostići tek oko 2022, što znači da za Kinom zaostaje 12 godina. Mnogi smatraju kako bi se indijski gospodarski rast mogao još više ubrzati centralizacijom i čvršćom vlašću koja bi bila sposobna provoditi brze i učinkovite infrastrukturne promjene kao što to čini Kina. No to u Indiji jednostavno nije moguće. Uobičajena promjena vlasti svake četiri godine, pluralističko društvo, usporen proces odlučivanja, neučinkovita i brojna birokracija jesu tradicija ove zemlje koja onemogućuje projekte koji su temelj kineskog razvoja: preseljenje milijuna stanovnika zbog višega nacionalnog interesa.

Unatoč nižem stupnju razvoja, Indija je danas višestruko razvijenije tržište od Kine. Pokretači nacionalnog gospodarstva kao što su Tata Group, Reliance Industries, Mittal Steel ili Infosys u privatnom su vlasništvu i nastali su na temelju privatne poduzetničke inicijative. Velike privatne tvrtke godinama grade važnu energetska infrastrukturu, računajući na značajan profit od golemoga domaćeg tržišta. Primjerice, tvrtka Reliance je prije nekoliko godina izgradila najmoderniju svjetsku rafineriju u kojoj se nafta prerađuje najjeftinije na svijetu. Dok god je tako, može se očekivati da će sve strane tvrtke svoju naftu prerađivati ondje, a onda i opskrbljivati indijsko tržište. No da bi zadržala sadašnju stopu rasta Indiji je neophodna efikasnija država. Zato se i federalna vlada pokušava prilagoditi novim prilikama te planira uložiti znatna sredstva u razvoj infrastrukture kako bi tako osigurala daljnji napredak.

Unatoč svemu, ne treba zaboraviti da u Indiji živi 40 posto od ukupne svjetske populacije siromašnih, da 300 milijuna ljudi živi s 1,25 dolara dnevno, da su Indijci druga najveća svjetska populacija oboljelih od AIDS-a, da je pismeno samo 61 posto odraslih osoba i samo 40 posto žena te da je kastinski sustav socijalnog raslojavanja, unatoč formalnoj zabrani, još vrlo živ, posebno u ruralnim dijelovima. Za opstanak kastinskih podjela u svijesti stanovnika često se krivi i službena politika koja je, da bi uklonila podjele, uvela pozitivnu diskriminaciju za nedodirljive. Za njih je rezerviran odgovarajući broj mjesta, sukladno udjelu u stanovništvu, na svim razinama: od parlamenta, državnih službi, seoskih vijeća do fakulteta. Indija je, dakle, unatoč svim pomacima još uvijek zemlja u razvoju.

Kina: uspješan mišolov

Krajem 1978. na čelu Kine bio je Deng Xiaoping. Svjestan kako će Kina gospodarski stagnirati, odlučio je potaknuti poduzetnički duh u zemlji, izjavivši pritom kako nije važno je li mačka crna ili bijela sve dok lovi miševe.

Kina je reforme počela u gotovo laboratorijskim uvjetima kroz četiri modernizacije – u poljoprivredi, industriji, znanosti i tehnologiji te vojsci –¹⁶ a za svako područje izabran je po jedan inkubator. Tako je u svibnju 1980. malo ribarsko mjesto Shenzhen s oko 30.000 stanovnika postalo prva posebna ekonomska zona i eksperimentalni poligon za primjenu kapitalističkog načela poslovanja.¹⁷ Nakon početnog uspjeha u Shenzhenu uspostavljene su posebne ekonomske zone u tri provincije: u provinciji Guangdong, uz Shenzhen, izabrani su gradovi i Zhuhai i Shantou, u provinciji Fujian grad Xiamen, dok cijeli otok Hainan,¹⁸ smješten na rubu azijsko-pacifičkoga gospodarskog pojasa, dobio status posebne gospodarske i upravne regije. Nakon četiri godine otvara se još 14 primorskih gradova za inozemna ulaganja, a od 1988. politika otvorenih vrata proširuje se na granična područja, područja uz rijeku Yangtze i Bisernu rijeku te neka kopnena područja, čime se stvara najveća posebna ekonomska zona u kojoj se primjenjuju znatno fleksibilnije mjere gospodarske politike. U lipnju 1990. vlada otvara novo područje Pudong u Šangaju za inozemna ulaganja, nove gradove duž doline rijeke Yangtze, središta pokrajina u unutrašnjosti, zatim 15 zona slobodne trgovine, 32 zone ekonomskoga i tehnološkog razvoja na državnoj razini te 53 nove razvojno-industrijske zone visoke tehnologije u velikim i srednjim gradovima. Selo Xiao Gang u pokrajini An Hui izabrano je za srce agrarne reforme: zemlja je iznajmljena obiteljima u zamjenu za isporuku fiksne kvote proizvoda. Seljaci su dobivali alat, stoku, sjeme i ostalo, a zemlju su mogli iskoristavati kako su smatrali da je najbolje. Rezultati nisu izostali: već u prvoj godini proizvodnja žita uvećala se šest puta.¹⁹ Vlada je 1984. zamijenila obvezna pravila o nabavama dobrovoljnim ugovorima između poljoprivrednika i vlasti. Od 1993. proizvodi su se mogli prodavati prema tržišnim cijenama, ali uz opstanak kolektivnog vlasništva nad zemljom.

Oslanjajući se na poduzetnički duh pojedinca, Peking je na temelju procjene poboljšanja životnog standarda mogao zaključiti kako je modernizacija uspješna. Iz inkubatora je izrasla zemlja koja je za tri desetljeća uspjela učestručiti proizvodnju, imati najviši rast BDP-a u svijetu i najveće devizne rezerve. Usporedbe radi, za udvostručenje realnog dohotka po glavi stanovnika u SAD-u i Velikoj Britaniji trebalo je pedeset godina. "Kina je postigla isti podvig u devet godina."²⁰

Suvremeno kinesko gospodarstvo temelji se na proizvodnji i razvoju infrastrukture s iznimnim rezultatima. Primjerice, zemlja je 1978. proizvela 200 rashladnih uređaja, a 2005. oko 48 milijuna. Računice govore da je Kina 2010. u jednom danu izvezla više robe nego cijele 1978.²¹ Ukupni izvoz i uvoz iznosi oko 70 posto BDP-a nasuprot 25-30 posto u Indiji i SAD-u.²² U kratkom vremenu izgradila je goleme proizvodne kapacitete, pa je danas najveći svjetski proizvođač ugljena, čelika i cementa, a proizvodi i dvije trećine robe široke potrošnje na svijetu, od tehničkih proizvoda kao što su mikrovalne pećnice do manje sofisticiranih roba kao što su odjeća i cipele. Procjenjuje se da će tijekom

broj 7 - rujan 2011.

sljedećeg desetljeća stasati milijarda novih potrošača spremnih kupovati tzv. nebitne robe, a upravo to čini Kinu najvećim svjetskim tržištem budućnosti. Zato multinacionalne tvrtke koje su zbog niske cijene rada godinama selile svoju proizvodnju na istok danas plasiraju većinu proizvoda upravo u Kini.²³ No veliki dotok stranih valuta kao rezultat potražnje za kineskim izvozom i ulaganjem u nekretnine može uzrokovati rast juana i poskupljenja kineskih proizvoda na svjetskom tržištu, a time i smanjenje izvoza. Kako bi zaštitila svoju valutu, Kina ulaže u strane, najviše američke, obveznice. Preliminarni podaci pokazuju da je samo u listopadu 2010. Narodna banka Kine kupila inozemne valute u protuvrijednosti 530,18 milijardi juana, što je mnogo više od uloženi 290 milijardi juana u rujnu ili 243 milijardi juana u kolovozu iste godine.²⁴

Taj se razvoj uvelike temelji na suverenoj vlasti Komunističke partije koja je mogla u kratkom vremenu stvoriti sve uvjete kako bi se znanje i kapital, potrebne količine energenata i osnovnih sirovina za proizvodnju mogli privući u Kinu. Peking već dulje od desetljeća mnogo ulaže i u afričke zemlje, a zauzvrat kontrolira značajan dio afričkih energetske i rudnih resursa. Predsjednik

**Kina je reforme počela u gotovo
laboratorijskim uvjetima kroz četiri
modernizacije – u poljoprivredi,
industriji, znanosti i tehnologiji te
vojsci – a za svako područje izabran
je po jedan inkubator**

Hu Jintao održao je 2006. summit o kinesko-afričkim odnosima na kojemu su sudjelovali čelnici 48 afričkih država i obvezao se da će Kina u dvije godine tamošnjim zemljama osigurati zajmove od pet milijardi dolara, jednako bogat investicijski fond, otpisati sve postojeće dugove i pokrenuti opsežan program gradnje novih bolnica i škola na cijelom kontinentu. Kineska je logika jednostavna: novac od današnjeg izvoza roba i usluga treba iskoristi za osiguranje ključnih resursa u budućnosti.

Kineska vlada ulaže i u obrazovanje. Još za vrijeme Deng Xiaopinga počela je reforma obrazovnog sustava, posebice sveučilišta i znanstvenih instituta. Najboljima je omogućen odlazak na školovanje u inozemstvo, a preispitana je i krivica stotina tisuća intelektualaca i studenata prognanih u unutrašnjost zemlje nakon pokreta Sto cvjetova i Kulturne revolucije. Godine 2008. udeseterostručen je iznos državnih stipendija i potpora u obrazovanju, a na troškove za obrazovanje danas se izdvaja 4 posto BDP-a. To je put koji će pokrenuti preobrazbu strukture kineskog gospodarstva iz nisko profitabilne u proizvodnju roba i usluga veće dodane vrijednosti.

Analitičari nemaju jedinstveno mišljenje o kineskoj budućnosti. Neki smatraju da je centralizirana vlast Komunističke partije komparativna prednost jer omogućuje brzo donošenje i provođenje svih odluka. Drugi pak misle da budućnost mora donijeti demokratske promjene, ponajprije na području ljud-

skih prava i sloboda. Bilo je pokušaja demokratizacije još 1970-ih u skladu s novom politikom "traženja istine", ali se od te reforme vrlo brzo odustalo. Tada je u središtu Pekinga "otvoren" Zid demokracije za iznošenje kulturnih i političkih stavova u obliku plakata ili pjesama, ali je "Pekinško proljeće" trajalo samo godinu dana. Kako se sve manje pisalo protiv "Četveročlane bande", a sve više u prilog jačanju osobnih prava i sloboda, najžešći kritičari režima su osuđeni, a Zid premješten u Ritan park gdje ga se moglo vidjeti samo uz predočenje osobnih dokumenata. U krvi ugušeni studentski prosvjedi na Tiananmenu 1989. više se nisu ponovili.

Osim unapređenja ljudskih prava, Kini su potrebne nove gospodarske reforme kako bi se ublažile velike razlike među provincijama. Politika otvorenih vrata omogućila je sjajan gospodarski rast, ali su se pojavili i brojni problemi. Kako gospodarski uspjeh nije ravnomjerno raspoređen, neki dijelovi Kine još žive više u 19. nego u 20. stoljeću. Razlike su se nastojale ublažiti posebnim strategijama razvoja: "razvojnog strategijom zapada" 1998, pet godina kasnije "strategijom preporoda sjeveroistoka" te "usponom središnje Kine". No vladi je sve teže kontrolirati i usmjeravati tržišno gospodarstvo.

Zaključak

Tijekom posljednjih dvadesetak godina nezamislivom su brzinom jačali moć i utjecaj dojučerašnjih autsajdera u svjetskoj ekonomiji. Gospodarske i političke reforme u članicama kluba BRIC donijele su zapanjujuće rezultate, premda je riječ o vrlo različitim reformama: kineski laboratorijski pristup, indijski procvat privatnih inicijativa, brazilska i ruska stabilizacija ojačana stalnim rastom cijena energenata na svjetskom tržištu. Velike su političke, povijesne, kulturne i gospodarske razlike među članicama kluba, ali postoje i dvije glavne sličnosti: uz stalne prilagodbe tržišnim uvjetima, maksimalno koriste svoje komparativne prednosti, a u godinama promjena na ključnim su pozicijama imale osobe s vizijom. Dugoročno gledajući, najlošiju perspektivu ima Rusija, današnja najjača članica kluba, jer unatoč najvišem prihodu po glavi stanovnika, njezin gospodarski rast slabi, a demografski je trend nepovoljan.

Vjerojatno je pred BRIC-om sjajna budućnost. No ne treba smetnuti s uma kako, unatoč snažnome gospodarskom zamahu, još postoji golema razlika između te skupine država i četiri trenutačno vodeća svjetska gospodarstva: SAD-a Velike Britanije, Njemačke i Japana. Premda usporedni podaci govore kako su četiri bogate zemlje od 2000. do 2009. zajedno povećale BDP-a 1,37 puta, a zemlja BRIC-a čak 3,55 puta, još su goleme razlike u BDP-u po glavi stanovnika prema paritetu kupovne moći. Dok Rusija ima 18.350 američkih dolara po glavi stanovnika, Brazil 10.200, Kina 6.890 i Indija samo 3.250, SAD su 2009. imale 45.640 dolara po glavi stanovnika po paritetu kupovne moći, Velika Britanija 37.230, Njemačka 36.780, a Japan 33.470.

Bilješke

1 Na sastanku G-20 u Kanadi u lipnju 2010. sedam ekonomskih prvaka, predvođenih SAD-om i članicama EU-a, oštro je upozoreno da plan izlaska iz svjetske krize smanjenjem

potrošnje i državnih deficita izravno šteti brzorastućim ekonomijama. Brazil se usprotivio drastičnom rezanju potrošnje, vidjevši to kao oblik zaustavljanja rasta svog izvoza na Zapad. Rusija je ponovila stav kako svijet više ne smije ovisiti o dolaru kao jedinoj svjetskoj rezervnoj valuti, pa čak ni o euru, zaključivši da je ovo ionako kriza Zapada. Indija je odbila uvođenje poreza na bankovne transakcije. Kina je zatražila da se MMF reformira tako da i zemlje u razvoju primjereno sudjeluju u odlučivanju (v. Županić, S., Dojučerašnji makroekonomski drugoligaši tresu Ligom velikih. <http://www.vecernji.hr/biznis/dojucerasnji-makroekonomski-drugoligasitresu-ligom-velikih-clanak-164727>).

- Kingstone, S., How President Lula changed Brazil, BBC News, 2. listopada 2010. <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-11458409>
- O osobnome i političkom profilu Lule v. Kos-Stanišić (2010).
- Reporter BBC Newsa R. Plummer u tekstu "Colour-code clue to Brazil's inflation past" obrazlaže zanimljiv sustav prilagodbe malih trgovaca hiperinflaciji. Da ne bi stalno morali mijenjati cijene nekvarljivih roba, kao što su primjerice CD-i, na zaslon su lijepili male okrugle naljepnice u različitim bojama na mjestu cijene. Da biste saznali koliko proizvod zapravo košta, morali ste konzultirati zidni grafikon koji je prema boji naljepnice dodavao poskupljenja na osnovnu cijenu.
- Zanimljivo je da je naglo porasla prodaja građevinskog materijala, jer su stanovnici favela napokon mogli graditi nastambe od opeke; 1995. proizvedeno je rekordnih 28 milijuna tona cementa, a više od polovice kupili su stanovnici favela.
- The World Bank, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/LACEXT/BRAZILEXTN/0,,contentMDK:21447054~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:322341,00.html>
- Leahy, J., Brazil: Platform for growth. Financial Times. <http://www.ft.com/cms/s/0/fa11320c-4f48-11e0-9038-00144feab49a.html#axzz1Glw0iS32>
- Rusija zauzima prvo mjesto na svijetu po rezervama prirodnog plina, drugo po rezervama ugljena i sedmo po rezervama nafte.
- Izjava direktora Procter&Gamblea u Indiji, nav. u: Zakaria (2009:133).
- Zakaria, F., *India Rising*. <http://www.newsweek.com/2006/03/05/india-rising.html>
- Panchayati Raj doslovce znači skup (ayat) pet (Panch) izabranih seoskih mudraca koji su tradicionalno, još od vremena britanske uprave, rješavali nesuglasice unutar seoske zajednice. Jedan je od temelja indijskoga političkog sustava. Postoji na razini sela, općine i okruga. Prema 73. amandmanu Ustava iz 1992, Panchayati ima ovlast da priprema planove gospodarskog razvoja i socijalne pravde, ubire poreze, pristojbe, cestarine i druge naknade. Više na službenoj stranici: *Ministry of Panchayati Raj*. <http://panchayat.nic.in/index.do?sited=101&sitenam=Government%20of%20India%20
%20Ministry%20of%20Panchayati%20Raj>
- Zakaria, F., *India Rising*. <http://www.newsweek.com/2006/03/05/india-rising.html>
- Isto.

- 14 Uz *call centre* Indija ubrzano gradi i gradove/zone u kojima svoje urede imaju predstavnici najvećih svjetskih tvrtki. Tako su u Bangaloreu zbog smanjenja troškova poslovanja svoje urede otvorili Bosch, Hewlett Packard, General Electric i Siemens.
- 15 CIA *World Factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/in.html>
- 16 Kuntić, D., Tri desetljeća kineske reforme. <http://www.poslovnih.hr/vijesti/tri-desetljeća-kineske-reforme-97250.aspx>
- 17 Deset godina kasnije tu je osnovana i prva nacionalna burza. Procjenjuje se da danas Shenzhen ima 1.25 milijuna stanovnika.
- 18 Od osnutka provincije Hainan 1988. do danas uloženo je oko 36 milijardi dolara, od toga oko 10 milijardi stranih ulaganja (www.hainan.gov.cn). Snažnija strana ulaganja počinju nakon 2006, a ulaganju velikih stranih tvrtki sigurno pridonosi i mogućnost sudjelovanja u procesu djelomične privatizacije državnih poduzeća (v. Jakovčić, M., Hainan-dva lica Kine. <http://www.geografija.hr/clanci/1491/hainan-dva-lica-kine-1-dio>
- 19 Uz povećanje proizvodnje i dohodak je porastao s 22 na 400 juana. V. *Xiaogang Village, birthplace of rural reform, moves on*. http://www.china.org.cn/china/features/content_16955209_2.htm
- 20 Economist, A survey of the world economy: The new titans. http://www.economist.com/node/7877959?story_id=7877959
- 21 Biočina, M., Zbogom dominaciji SAD-a – komunistički zmaj, kapitalistički slon. <http://www.nacional.hr/clanak/90680/komunisticki-zmaj-kapitalisticki-slon>
- 22 Economist, A survey of the world economy: The new titans. http://www.economist.com/node/7877959?story_id=7877959
- 23 Prema podacima njemačkoga ureda za statistiku (Destatis), 2009. bio je vidljiv i porast kineskog uvoza kvalitetnih proizvoda, ponajviše njemačkih, kao i potražnja za stranim stručnjacima, posebno inženjerima. Prvi put u povijesti Njemačka najviše uvozi iz Kine, ali je i njezin najveći europski investitor. Volkswagen, BMW i Daimler udvostručili su prodaju vozila u Kini, kao i Bayer, BASF i Lanxess u kemijskoj industriji, jer je Kina i najveći kupac kemijskih i farmaceutskih proizvoda na svijetu. <http://www.eds-destatis.de/en/theme2/theme2.php?th=2>
- 24 HINA, 21. prosinca 2010. www.hina.hr

Literatura

- Brzezinski, Z. (1999). *Velika šahovska ploča*. Varaždin: Interland.
- Kos-Stanišić, L. (2010). Odlazak tvorca "novog doba" u Brazilu. *Političke analize*. 4:53-56.
- Ogorec, M. (2008). *Putinova Rusija – novi uspon strane vojne sile*. Zagreb: Golden Marketing.
- Vukadinović, R. (1996). *Europska integracija i ruska dezintegracija*. Zagreb.
- Vukadinović, R. (1998). Izazovi novom svjetskom poretku. *Politička misao*. (35) 2:79-93.
- Zakaria, F. (2009). *Svijet nakon Amerike*. Zagreb: Fraktura. ■

Hrvatsko proljeće i raspad Jugoslavije¹

Jill Irvine

**Je li Hrvatsko proljeće bilo izraz
različitih situacijskih čimbenika ili
su ga ponajprije izazvali nacionalni
osjećaji? Drugim riječima, je li
Hrvatsko proljeće ishod trajnih
napetosti koje su u konačnici
mogle pridonijeti raspadu države?**

Tito je 3. prosinca 1971. pozvao "trijumvirat" hrvatskih liberalnih vođa u svoju lovačku rezidenciju u Karađorđevu gdje im je postavio ultimatum. Taj je ultimatum doveo do nagloga i dramatičnog završetka razdoblja liberalizacije i narodne mobilizacije u Hrvatskoj, poznate pod različitim nazivima, kao što su Hrvatsko proljeće ili Masovni pokret.

Je li Hrvatsko proljeće, kako su mnogi tvrdili, bilo izraz različitih situacijskih čimbenika tog vremena, posebice potrebe za ekonomskom reformom? Ili su ga ponajprije izazvali nacionalni osjećaji koje je ekonomsko stanje u Hrvatskoj u 1960-ima pojačalo, ali ne i stvorilo? Drugim riječima, je li Hrvatsko proljeće ishod trajnih napetosti koje su u konačnici mogle pridonijeti raspadu države? Drugo se pitanje tiče vizije (ili možda njezina nedostatka) među liberalnim komunistima u Hrvatskoj koji su predvodili ekonomske i političke reforme, posebice reformu federalnog sustava. Jesu li se oni borili za održivu alternativu jugoslavenskome federalnom sustavu ustrojenom 1945, alternativu koju su Tito i drugi partijski vođe odbacili, u konačnici s tragičnim posljedicama? Ili je nesposobnost hrvatskih liberalnih komunista da formuliraju takvu alternativu 1971. omogućila da ih izmanipuliraju etnonacionalisti skloni hrvatskom separatizmu? Napokon, što su bile implikacije Hrvatskog proljeća za kasniji politički razvoj u Jugoslaviji? Jesu li događaji u Karađorđevu i njihov politički epilog najavili početak kraja jugoslavenske države, kako su neki tvrdili? Treba li politička trvenja iz 1971. gledati kao najavu onoga što je kasnije došlo?

Odgovor na mnoga od tih pitanja nalazi se, kako tvrdim, u utemeljiteljskom razdoblju jugoslavenske socijalističke države.

Jill Irvine, profesorica komparativne politike i ženskih studija na Sveučilištu Oklahoma. Doktorirala na Sveučilištu Harvard. E-pošta: Jill.Irvine@ou.edu

Cijeli državni poredak, uključujući federalni sustav i rješenje nacionalnog pitanja koje je on simbolizirao, bio je ukorijenjen u strukturama koje su pojavile u to vrijeme. Međutim, karakter federalnog sustava, za koji se tvrdilo da kroz njega različite nacije Jugoslavije ostvaraju svoje pravo na samoodređenje, bio je ustvari vrlo osporavan za vrijeme rata. Kada je odnos između jugoslavenskih nacija i republika ponovno otvoren za vrijeme ustavnih reformi 1960-ih i 1980-ih, federalni je sustav ubrzo opet postao predmetom žestokih političkih borbi.

Dinamika Hrvatskog proljeća nije se samo vratila na izgubljeni trag utemeljiteljskog razdoblja jugoslavenske države, nego je ponudila pregled budućih događaja, navijestivši raspad druge Jugoslavije 1991.

Jugoslavija je patila od onoga što se može nazvati prirodnom porođajnom manom, jer je režim u velikoj mjeri zasnivao legitimnost i svoje tvrdnje da je riješio nacionalno pitanje na institucijama koje su nastale za vrijeme Narodnooslobodilačke borbe, a karakter tih institucija nije bio jasan. Kada se uzme u obzir važnost ratnoga razdoblja za legitimiranje federalnih institucija, nije slučajno što su oba kruga velikih reformi u Jugoslaviji, u kasnim 1960-ima i sredinom 1980-ih, počela pokušajima da se ponovno oživi "zaboravljeno" nasljeđe partizanskog razdoblja (u slučaju reformista iz Hrvatskog proljeća 1970-1971) ili da se nasljeđe tog razdoblja odbaci (u slučaju srpskih reformista iz 1980-ih). Prijepori oko čvršće i labavije koncepcije federalizma, koji su bili vezani za tradicionalne ciljeve nacionalnih pokreta dviju najvećih jugoslavenskih etničkih skupina, postao je trajno obilježje jugoslavenske socijalističke države i točka oštirih razmirica u razdobljima velikih ustavnih reformi (uz iznimku uvođenja samoupravljanja ranih 1950-ih). Premda je uvođenje labavoga federalnog sustava uzbuđilo srpsku zajednicu u Hrvatskoj i drugdje u državi, čak i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a sigurno 1971. i 1990, čvršći federalni model nije zadovoljavao državotvorne aspiracije većine Hrvata. Osim toga, problemi u implementaciji labavoga federalnog modela ostali su isti i 1943, i 1971. i 1991: hrvatski komunisti koji su zagovarali taj model suočili su se s poteškoćama u odnosima sa Srbima u Hrvatskoj (koji su počeli govoriti o autonomiji ili odcjepljenju od Hrvatske), ali i s drugim snagama hrvatskog nacionalizma (koje nisu mogli lako kontrolirati) i s vođama drugih republika (koji su im zamjerali zbog mogućih presezanja na njihov teritorij). U tom smislu, dinamika Hrvatskog proljeća nije se samo vratila na izgubljeni trag utemeljiteljskog razdoblja jugoslavenske države nego je, također, ponudila pregled budućih događaja, navijestivši raspad druge Jugoslavije 1991.

broj 7 - rujan 2011.

Partizansko nasljeđe: suparničke koncepcije jednopartijskog federalizma

Zauzimajući se za reformu federalnog sustava u 1960-ima, liberali u Savezu komunista Hrvatske (SKH) – na čelu s predsjednikom Centralnog komiteta SKH Perom Pirkerom, članom Izvršnog biroa Predsjedništva Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) Mikom Tripalom i sekretaricom SKH Savkom Dabčević-Kučar – pokušali su oživjeti labavi federalni model koji je bio usvojen u Hrvatskoj za vrijeme 1943. i 1944. Taj je model, koji se povezivao s tadašnjim vođom Komunističke partije Hrvatske (KPH) Andrijom Hebrangom, nastojao postići maksimalnu autonomiju za KPH i hrvatska upravljačka tijela u odnosu prema središnjoj političkoj vlasti Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Hebrang i njegovi pristaše uspostavili su političke strukture za koje su vjerovali da će osigurati okvire za poslijeratnu socijalističku državu u kojoj će politička vlast unutar federacije proizlaziti iz republika i prenositi se na višu razinu, a ne obratno. Na taj bi način centralne političke institucije, poput glavnog Antifašističkog vijeća (AVNOJ), osnovanog u jesen 1942, crpile ovlasti iz regionalnih antifašističkih vijeća (u Hrvatskoj ZAVNOH), čije bi odluke oblikovali vođe republičkih partija. Hebrang je ustrajno tvrdio da će institucije koje su komunisti stvorili za vrijeme rata, poput ZAVNOH-a (koji je preimenovan u Sabor 1944), imati pune ovlasti kad je riječ o pitanjima koja se tiču Hrvatske i njezinih interesa. Kao istinski izraz hrvatske suverenosti, ZAVNOH bi bio odgovoran za donošenje odluka u svim pitanjima koje se tiču hrvatske republike. Drugim riječima, samo Hrvatski sabor kao izraz demokratske volje Hrvata i Srba u Hrvatskoj može donositi autoritativne odluke o unutarnjem poretku Hrvatske i njezinim odnosima s drugim narodima i državama. Do kraja 1943. ministarstva ZAVNOH-a donosila su niz direktiva o svim aspektima društvenoga i političkog života u Hrvatskoj, uključujući seljačke dugove i posjed zemlje, novčarstvo, banke, zdravstvo, odgoj i obrazovanje, zajedno s vjerskim odgojem, vjenčanja i razvode, bez konzultiranja Tita ili pozivanja na neku višu vlast.

Do jeseni 1944. Hebrangova politika sustava labavog federalizma i njegov otpor nametanju centraliziranog modela federalizma postali su nešto što Tito i drugi partijski vođe nisu mogli tolerirati. Kada je ZAVNOH sredinom rujna najavio osnivanje neovisne telegrafске agencije u Hrvatskoj, Tito je to doživio kao izravan izazov centralizaciji pokreta. Oštro je ukorio Hebranga. "Zašto ne možeš razumjeti da federalni državni poredak može imati samo jednu službenu telegrafsku agenciju?", pisao je. "Ako ništa drugo, neka ti Sovjetski Savez bude primjer".² Posljednja rečenica otkriva mnogo toga, jer je Tito njome jasno dao do znanja da veći stupanj autonomije koji su za vrijeme rata imali regionalni partijski vođe više nije dopustiv u centraliziranom poretku koji je uspostavljala KPJ. Nakon što je zaprimio negativna izvješća drugih središnjih partijskih vođa koji su prigovarali Hebrangovu "pogrešnom" shvaćanju federalizma i njegovim "nacionalističkim nagnućima", Tito je u jesen 1944. uklonio Hebranga i zamijenio ga Vladimirom Bakarićem. Bakarić, vodeća ličnost poslijeratnoga političkog života u Hrvatskoj, nije gubio vrijeme na uspostavi čvrste koncepcije federalizma zacrtane na Drugom zasjedanju AVNOJ-a i podvrgavanju razvoju u Hrvatskoj centralnoj kontroli partije. Federalni sustav uspostavljen do

kraja rata i pohranjen u Ustavu iz 1946. bio je vrlo sličan sovjetskom modelu. Njime je uspostavljen unitarni sustav u kojemu su republičke granice i institucije bile, Titovim riječima, "isključivo pitanje administrativnih podjela."³ I tu su stvari stale za sljedeća dva desetljeća.

Legitimiranje vizije liberala

Prekretnica u ulozi SKH u redefiniranju jugoslavenskoga federalnog sustava nastupila je s Desetim kongresom SKH održanim u siječnju 1970, koji je signalizirao da rasprava o nacionalnim temama i problemima više neće biti zabranjena, pa i to da se ona neće destimulirati. Taj očigledan poziv da se izraze nacionalni osjećaji oslobodio je masovni pokret (maspok, kako su to skratili komunisti), koji je zahtijevao temeljnu reviziju čvrstoga federalnog modela koji je nametnut krajem rata. Niz amandmana na savezni ustav, usvojenih u ljeto 1971, i revizija hrvatskog Ustava u jesen stvorili su pozadinu za raspravu o tim temama.

Liberali u SKH iznijeli su tri važne ideje: prvo, nacionalni (hrvatski) sentiment bili su legitiman izraz narodnih interesa; drugo, komunisti trebaju štiti te interese; treće, jugoslavenska država mora se ustrojiti tako da republike imaju najviše moći

U pokušaju da redefiniraju hrvatsku suverenost u proljeće i ljeto 1971. liberalni partijski vođe inspirirali su se modelom federalizma koji je institucionaliziran kroz ZAVNOH za vrijeme rata i naglašavali su da se korijeni te vizije mogu naći u partizanskoj borbi. Štoviše, premda se, prema Savki Dabčević-Kučar, nisu usudili izriječno povezati s Hebrangovim politikama, nije slučajno što ga se u to vrijeme pokušavalo rehabilitirati. Liberali u SKH iznijeli su tri važne ideje, sve ih povezavši s partizanskim nasljeđem: prvo, nacionalni (hrvatski) sentiment bili su legitiman izraz narodnih interesa; drugo, komunisti trebaju štiti te interese; treće, jugoslavenska država mora se ustrojiti tako da republike, kao političke jedinice koje utjelovljuju narodnu suverenost, imaju najviše moći.

Kao vođe u narodu zasnovanoga nacionalnog pokreta, reformisti iz SKH bili su posebno glasni u svojim tvrdnjama da je ustroj federacije nakon 1945. ekonomski naštetio Hrvatskoj i u zahtjevima da Hrvatska stekne veću kontrolu u raspolaganju svojim приходima. Oni su dodatno naglasili svoju bitnu ulogu u obrani posebnih nacionalnih interesa hrvatske populacije. Od 1945. službena je retorika naglašavala ulogu SKH u stvaranju "bratstva i jedinstva" među narodima Jugoslavije, posebno među Srbima i Hrvatima; njezina se uloga u ostvarivanju partikularnih nacionalnih aspiracija tih nacija rijetko spominjala. No

liberali iz SKH vratili su se hrvatskim nacionalnim temama koje je u vrijeme 1943. i 1944. naglašavala KPH, uključujući jedinstvo hrvatskih zemalja, promicanje hrvatskog jezika, kulture i povijesti, važnost uloge Katoličke crkve i, možda najkontroverznije, smanjenje srpske dominacije u javnim ustanovama u Hrvatskoj, uključujući policiju, partijske organizacije i određena poduzeća.

Jedinstvo hrvatskih zemalja kao preduvjet ostvarivanja pune hrvatske suverenosti bilo je povijesna tema hrvatskoga nacionalnog pokreta. Podjela onoga što su Hrvati zvali povijesnim hrvatskim zemljama i velik broj Srba koji je živio unutar tih povijesnih granica činili su jedinstvo Hrvatske osjetljivom temom. KPH je bila uvjerena da partizanski pokret unutar Hrvatske nikad neće uspjeti ako ne uvaži narodne aspiracije za hrvatskom državnošću, pa je naglasila vlastitu ulogu u očuvanju jedinstva hrvatskih zemalja sjedinjenjem Dalmacije i Istre s hrvatskom državom. ZAVNOH je 1943. formalno proglasio Istru dijelom Hrvatske, što je odluka koju je Tito kasnije osudio kao uzurpaciju ovlasti koje po pravu pripadaju AVNOJ-u. Hebrang je također bio odlučan u tome da čvrsto veže Dalmaciju s nastajućim državnim strukturama u Hrvatskoj i da obuzda "autonomaške" tendencije komunista i nekomunista u toj regiji. Premda je promovirao veću autonomiju Hrvatske, Hebrang nije kanio dopustiti regionalnu autonomiju unutar Hrvatske, pa je krivio Tita zato što nije uspio osigurati poslušnost dalmatinskoga regionalnog vodstva vlasti KPH.

U promicanju hrvatskih interesa 1970. i 1971. liberali u SKH ponavljali su mnoge od tih tema o jedinstvu hrvatskih zemalja. Prema jeziku i tonu vrlo slično proglasima KPH iz 1943. i 1944, Tripalo je tvrdio da su komunisti stvarni branitelji hrvatskih nacionalnih interesa jer je Nezavisna Država Hrvatska napustila Dalmaciju, Istru i Međimurje, dok su komunisti ostvarili jedinstvo hrvatskih zemalja. Na obilježavanju ZAVNOH-ove odluke da pridruži Istru Hrvatskoj, Savka Dabčević-Kučar opisala ju je kao odluku od "povijesnoga, pravnog i državotvornog značaja" (v. Dabčević-Kučar, 1997:296).

Uz promicanje hrvatskoga teritorijalnog jedinstva, liberali unutar SKH nastojali su promicati hrvatski jezik, povijest i kulturu, jer su smatrali da su oni u posljednjih 25 godina bili izloženi represiji. Taj je problem dramatično istaknut 1967. kada je više od stotinu istaknutih hrvatskih intelektualaca, od kojih su većina bili komunisti, potpisalo deklaraciju koja poziva da se hrvatski (ponovno) uspostavi kao službeni jezik i da se stane na kraj, kako su tvrdili, davanju prednosti srpskoj verziji srpsko-hrvatskog jezika. U mjesecima nakon Desete sjednice SKH, liberali u SKH u više su navrata izrazili svoje nezadovoljstvo time što se u školama poučavaju "pogrešne" informacije o hrvatskoj povijesti. U odgovoru na ono što su nazivali iskrivljenim i diskriminacijskim programom poučavanja, liberali u SKH predložili su nastavni plan za osnovne i srednje škole kojemu je svrha "kroatizacija" poduke. Prema tom planu, 75 posto nastave povijesti i književnosti trebalo se baviti hrvatskim temama. Za mnoge koji su podržavali Hrvatsko proljeće, povećanje poduke iz hrvatske povijesti i kulture bilo je ključno za uspjeh hrvatskoga nacionalnog pokreta. Kako je Franjo Tuđman napisao u svojem Nacrtu teza za kongres hrvatske kulture: "Danas, kada se postavlja pitanje izgradnje hrvatske državnosti... , pedagoške, obrazovne, političke i kulturno-znanstvene napore (mora se usmjeriti) tako

da hrvatski narod što prije razvije aktivnu, državotvornu, političku svijest" (Tuđman, 1995). Drugim riječima, obrazovanje treba upotrijebiti da bi se podigla svijest i da se pomogne ostvariti cilj hrvatske državnosti. U tu je svrhu kulturna ustanova Matica hrvatska, zajedno s podrškom liberala u SKH, sponzorirala brojne proslave povijesnih događaja i ličnosti, od kojih su mnogi, poput bana Jelačića, u komunističkoj historiografiji bili osuđeni kao izdajice.

Liberali iz SKH vratili su se hrvatskim nacionalnim temama koje je u vrijeme 1943. i 1944. naglašavala KPH, uključujući jedinstvo hrvatskih zemalja, promicanje hrvatskog jezika, kulture i povijesti, važnost uloge Katoličke crkve i, možda najkontroverznije, smanjenje srpske dominacije u javnim ustanovama u Hrvatskoj, uključujući policiju, partijske organizacije i određena poduzeća

Drugo područje u kojemu su liberali u SKH pokušavali promicati hrvatske nacionalne interese jest politika prema Katoličkoj crkvi. Tu su, također, opravdavali svoju poziciju ukazujući na partizansko nasljeđe u Hrvatskoj. Prema Dabčević-Kučar, liberali u SKH bili su svjesni važnosti Katoličke crkve, ne samo za hrvatsku kulturu, nego i za hrvatski politički identitet. Pokušavajući ublažiti ono što su vidjeli kao sustavno neprijateljstvo prema Katoličkoj crkvi, unatoč službenoj režimskoj politici vjerske tolerancije, pozivali su se na nasljeđe ZAVNOH-a. U jesen 1944. ZAVNOH je donio odluku kojom se uvodi katolički vjeronauk u hrvatske škole, unatoč snažnim prosvjedima vodstva središnje partije. Ta je odluka, koja je prema riječima Dabčević-Kučar odražavala "korektniji stav" prema ulozi Crkve, bila zaboravljena nakon 1945. "Neke osnove su bile zaboravljene iz vremena ZAVNOH-a", pisala je, poput "demokratskih i slobodnijih odnosa prema religijama i vjernicima" (Dabčević-Kučar, 1997:449). Liberali u SKH inicirali su niz mjera osmišljenih da se ukloni policijski pritisak s čelnika i pripadnika Katoličke crkve i da ih se uključi u narodnu mobilizaciju koja se zbivala u to vrijeme. Dabčević-Kučar u svojim memoarima jasno daje do znanja da su tu politiku razumjeli kao bitnu protutežu "katastrofalno opasnoj ulozi Pravoslavne crkve kao širitelja velikosrpskog šovinizma" (Dabčević-Kučar, 1997:455).

Dok su promovirali tradicionalne teme hrvatskoga nacionalnog pokreta i upotrebljavali nasljeđe ZAVNOH-a da legitimiraju svoja nastojanja, liberali u SKH istodobno su se pozabavili znat-

no osjetljivijim pitanjem – pretjeranom dominacijom Srba u hrvatskome političkom životu. Ta je tema zaokupljala pažnju Hebranga i drugih vođa KPH 1943. i 1944. Hebrang je pokušavao modificirati sliku partizanskog pokreta kojim dominiraju Srbi što se razvila tijekom prve dvije godine pokreta, kada su se Srbi masovno priključili partizanskom pokretu kako bi se obranili od ustaških pokolja. No izgleda da su njegovi pokušaji da poveća vidljivost Hrvata u pokretu i da naglasi ulogu KPH u ostvarivanju hrvatske državnosti izazvali nelagodu kod velikog broja Srba. U proljeće 1944. ta je nelagoda prerasla u izravno nezadovoljstvo i pritužbe zbog nedovoljne predstavljenosti Srba u ZAVNOH-u i Centralnom komitetu KPH te zbog pritiska da se koristi latinica u izdanjima ZAVNOH-a i "sektaške" propagande KPH prema Srbima. Moral je među Srbima opao, što je rezultiralo dezertiranjem iz određenih jedinica na Kordunu, pa su članovi Politbiroa KPJ postajali sve zabrinutiji za učinak Hebrangovih politika na srpsku podršku partizanskom pokretu, a ta je zabrinutost pridonijela uklanjanju Hebranga u jesen 1944.

Pitanje pretjerane zastupljenosti Srba u političkim tijelima i ekonomskim organizacijama u Hrvatskoj ostalo je i nakon rata. Ishod njihova aktivnog sudjelovanja u ključnim ranim fazama partizanske borbe u Hrvatskoj bio je taj da su Srbi zadržali nerazmjern utjecaj – samim svojim razmjerno visokim brojem – u SKH i policijskome i sigurnosnom aparatu. Početkom 1971. sekretarica SKH Savka Dabčević-Kučar naglašavala je da se tim "osjetljivim" problemom treba baviti "otvoreno, javno i etično" te je pozvala na "odgovarajuću razmjernu predstavljenost" u svim socijalnim i političkim organizacijama (v. Dabčević-Kučar, 1997:310). U nizu je prigoda i Tripalo Titu izrazio zabrinutost u vezi s tim problemom, a Tito ga je upozorio da bude "veoma oprezan i strpljiv (u svom pristupu) tom problemu zato što je on veoma osjetljiv" (Tripalo, 1989:154).

Uz smanjenje pretjerane zastupljenosti Srba na pozicijama vlasti u Hrvatskoj, reformatori u SKH nastojali su oblikovati svoju politiku prema narodnim snagama unutar masovnog pokreta, uključujući i vrlo vidljiv i glasan nekomunistički dio tog pokreta. Vođe SKH inzistirale su na tome da se moraju dopustiti aktivnosti nekomunističkih pojedinaca i organizacija poput Matice Hrvatske, jer se tako naglašava istaknuto pluralističko nasljeđe hrvatske političke kulture i, napose, partizansko nasljeđe u Hrvatskoj pod Hebrangovim vodstvom. Doista, činilo se da liberali u SKH vjeruju da njihova podrška pluralizmu i pozivanje na nasljeđe ZAVNOH-a kako bi ga legitimirali može riješiti ono što je Rusinow jednom nazvao "dvama velikim neriješenim problemima današnje Jugoslavije", naime nacionalnim pitanjem i socijalističkom demokracijom (Rusinow, 1972:10).

Liberali u SKH zahtijevali su nastavak preustroja federalnih institucija kako bi on odražavao rezoluciju koju je usvojilo jugoslavensko Predsjedništvo u travnju 1970, a koja je prepoznala "suverenost" republika i pokrajina. Rasprava koja se tiče karaktera te suverenosti i organizacije države bila je dio procesa promjena jugoslavenskoga saveznog Ustava iz 1963. i, nakon toga, ustava republika i autonomnih pokrajina. Nacrt amandmana na savezni Ustav izradila je ustavna komisija početkom 1971, a prihvatio ih je prezidij SKJ na šesnaestoj sjednici u ožujku 1971, pustivši ih zatim u javnu raspravu. Nastavljajući se na 19 amandmana usvojenih 1967. i 1968, koji su potkresali ovlasti federal-

ne vlade i centralnih partijskih organizacija, amandmani predloženi u proljeće 1971. uveli su kolektivno državno predsjedništvo i zahtijevali su jednoglasnost među republikama i pokrajinama u federalnoj politici o nizu ekonomskih pitanja.

Premda je liberalna struja u SKJ naglašavala važnost povratka "ispravnom" pristupu nacionalnim odnosima koji je usvojen za vrijeme rata, tvrdostrujaši u vodstvu protivili su se takvom shvaćanju partizanskoga nasljeđa. Oni su doveli u pitanje pokušaje liberala da se vrate labavom modelu federalizma usvojenom od ZAVNOH-a i njihovoj obnovi naglasak na republičkoj suverenosti. Zanimljivo, oni su dobivali sve veću podršku od moćnog Vladimira Bakarića, koji se protivio i Hebrangovim politikama 1944. S optužbom da su odluke ZAVNOH-a bile nacionalističkog karaktera, Bakarić je osporio pokušaje reformista u SKH da legitimiraju svoje politike pozivajući se na nasljeđe ZAVNOH-a pod Hebrangovim vodstvom. Bakarić je, ne sasvim dosljedno, tvrdio da se komunisti u Hrvatskoj nisu bavili nacionalnim pitanjem na kraju rata i da su oni, također, bili odgovorni za nametanje centraliziranoga državnog poretka. Tvrdostrujaši u SKH prigovarali su da je Matica hrvatska pritisnula liberalne da usvoje poziciju o nacionalnom pitanju koja nije u skladu s direktivama centralne partije. Pitanje kontrole SKH nad nacionalnim snagama koje je vodila Matica hrvatska postalo je najozbiljnija točka spora između liberalne i tvrdolinijaške struje u SKH.

Liberali u SKH i Matica hrvatska: kako kontrolirati narodni pokret

Pokušavajući formulirati i implementirati labaviji model federalnih odnosa u Hrvatskoj, SKH je udružio snage s rastućim narodnim pokretom koji je vodila hrvatska kulturna organizacija Matica hrvatska. Do 1970. Matica hrvatska počela je igrati aktivniju političku ulogu. Na svojoj godišnjoj skupštini u studenome 1970. Matica je pokrenula mobilizaciju novog članstva i usvojila program koji se bavio različitim političkim i ekonomskim pitanjima; pridavanje pažnje tim pitanjima donijelo joj je nagli i entuzijastičan porast sljedbe. Sljedeće godine članstvo joj se povećalo 20 puta, od 2.323 člana u studenome 1970. na 41.000 članova u studenome 1971.

Matica hrvatska, kao i liberali u SKH, pozivala se na nasljeđe ZAVNOH-a kako bi poduprla svoj radikalni stav o hrvatskoj suverenosti. U nizu članaka o predloženoj reformi hrvatskog Ustava, objavljenih u *Hrvatskom tjedniku*, Matica hrvatska predstavila je svoje stajalište o jugoslavenskome federalnom sustavu i hrvatskim mjestom u njemu. Matica hrvatska snažno je prigrlila ideju koju su zastupali liberali u SKH da preustroj federacije znači povratak izvornim načelima koja su vodila revoluciju. "Činjenica jest da je rekonstrukcija federacije", pisao je *Hrvatski tjednik* u rujnu 1971, "ustvari povratak onih ideala koji su uspostavljeni i ostvareni u toku Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije".⁴ Suradnici u *Hrvatskom tjedniku* tvrdili su da odluke i način djelovanja ZAVNOH-a predstavljaju aktualni model za ostvarivanje hrvatske političke neovisnosti. Unutar članka Franje Tuđmana koji slavi obljetnicu partizanskog ustanka u Hrvatskoj 1941. *Hrvatski tjednik* je donio poseban prilog koji slavi postignuća ZAVNOH-a, popraćen velikom slikom Andrije Hebranga (premda je službena partijska povijest Hebranga još

uvijek tretirala kao izdajicu i špijuna).⁵ Na naslovnici sljedećeg broja, Vladimir Bakarić i još jedan stari partizan, Jakov Blažević, bili su optuženi zato što su radili protivno odluci Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, koje je proglasilo "ujedinjenje svih hrvatskih zemalja i obnavljanje hrvatske državnosti".⁶ U činjenici da je to izdanje *Hrvatskog tjednika* zabranjeno odražavala se osjetljivost ne samo kritiziranja partijske vrhuške kojoj su pripadali Bakarić i Blažević, nego i upotrebe njihove navodne izdaje revolucije da se to učini.

U sklopu niza članaka u *Hrvatskom tjedniku* o hrvatskim povijesnim temama i ličnostima, Franjo Tuđman naglasio je važnost hrvatskog doprinosa partizanskom pokretu, tvrdeći da je bitno raščistiti nespornosti o "hrvatskoj krivnji" za pad prve Jugoslavije i nedjelima ustaša (Tuđman, 1995:194). Njegova je namjera bila opovrgnuti ono što je za mnoge Hrvate bila pogrešna pretpostavka (ili optužba): da su Hrvati bili pasivni ili da su bili na strani fašističkih sila za vrijeme rata. Prema Tuđmanu, režim je u političke svrhe preuveličavao broj Srba ubijenih u Hrvatskoj za vrijeme rata. Tuđman je izrazio stajalište ne samo Matice Hrvatske, nego i većine liberala unutar vodstva SKH, koji su držali da je partizansko nasljeđe u Hrvatskoj bilo dvostruko iznevjereno: prvo, odbijanjem federalnog modela koji je uveo Hebrang i drugo, podcjenjivanjem broja hrvatskih partizana (u najboljem slučaju) ili kroz stajalište da su Hrvati kolektivno odgovorni za ustaški režim (u najgorem slučaju). Tako je jedan autor prosvjedovao u članku o ustavnoj reformi u *Hrvatskom tjedniku*: "Mi Hrvati nemamo 'kompleks krivnje'. Mi smo masovno sudjelovali u Narodnooslobodilačkoj borbi (u kojoj) smo bili pronositelji tradicije hrvatskog idealizma."⁷

Pitanje kontrole SKH nad nacionalnim snagama koje je vodila Matica hrvatska postalo je najozbiljnija točka spora između liberalne i tvrdolinijaške struje u SKH

Premda je Matica hrvatska zagovarala povratak "istinskim načelima" revolucije koja je usvojio ZAVNOH, njezin stav prema partizanskom nasljeđu nije bio posve pozitivan. Matica hrvatska smatrala je da ZAVNOH pruža osnovu za onodobnu hrvatsku državnost. No naglašavala je da Narodnooslobodilačka borba nije prijelomni trenutak u hrvatskoj povijesti. Umjesto toga, "ona je značila potpunu obnovu i nastavak – na novim osnovama – hrvatskoga pravnog kontinuiteta starog stoljećima".⁸ Štoviše, određena stajališta koja je usvojio ZAVNOH ponudila su "neprecizno razumijevanje i... nedovoljno osjećaja za hrvatsku suverenost", što se, kako je tvrdila Matica, moralo prevladati u novom ustavu.⁹ Na taj je način Matica nastojala preformulirati to nasljeđe kako bi umanjila ulogu Komunističke partije, istodobno legitimirajući svoja stajališta pozivanjem na partizansko nasljeđe.

U raspravi o obilježjima hrvatske državnosti u novome hrvatskom Ustavu, Matica hrvatska naglasila je dva osnovna i pove-

zana aspekta suverenosti od kojih su oba, prema njezinu shvaćanju, izvodila svoju legitimnost iz nasljeđa partizanskog pokreta; prvi je bio njezina nedjeljiva priroda – ona se mora temeljiti na hrvatskom narodu i samo na hrvatskom narodu; drugi je bio

**Zato što granice nisu bile važne,
Srbi se nisu trebali bojati da će biti
politički ili kulturno odvojeni od
svoje braće u Srbiji. No kada je Matica
hrvatska počela promicati znatno
dalekosežnije shvaćanje suverenosti
Hrvatske i inzistirati na tome da
suverenost pripada isključivo
hrvatskom narodu, ponovno se
pojavila bojazan Srba za svoj status u
Hrvatskoj**

jedinstvo hrvatskih zemalja – suverenost se mora proširiti na sve dijelove Hrvatske. Matičin naglasak na ta dva aspekta suverenosti bio je problematičan jer je otvarao pitanja odnosa sa Srbima u Hrvatskoj. Vođe KPH borile su se sa sličnim problemom 1943-1944. jer je promicanje hrvatskih interesa i autonomije pred Srbe postavljalo pitanje o njihovu položaju u Hrvatskoj i zaštiti njih kao manjinske skupine. Taj je problem riješen namećanjem vrlo centralizirane države u kojoj granice republika nisu značile mnogo. Zato što granice nisu bile važne, Srbi se nisu trebali bojati da će biti politički ili kulturno odvojeni od svoje braće u Srbiji. No kada je Matica hrvatska počela promicati znatno dalekosežnije shvaćanje suverenosti Hrvatske i inzistirati na tome da suverenost pripada isključivo hrvatskom narodu, ponovno se pojavila bojazan Srba za svoj status u Hrvatskoj.

U ljeto 1971. SKH je predložio svoje amandmane na hrvatski Ustav. Prema tom prijedlogu, Hrvatska je određena kao "suverena nacionalna država hrvatskog naroda, država srpskog naroda u Hrvatskoj, i drugih narodnosti koje u njoj žive".¹⁰ Matica hrvatska snažno je odbacila tu formulaciju, inzistirajući na tome da ozbiljno shvaćena suverenost može počivati samo na jednom narodu. Matičino naglašavanje jedinstva hrvatskih zemalja i njezino shvaćanje hrvatske suverenosti sve je više otvaralo pitanja hrvatskih granica i položaja Hrvata koji žive u drugim republikama. Kao za vrijeme Drugoga svjetskog rata, naglašavanje hrvatskih nacionalnih ciljeva otvorilo je stara pitanja o obliku hrvatske političke jedinice. Godine 1945. komisija kojoj je na čelu bio Milovan Đilas odredila je granice između Hrvatske i Vojvodine kao dijela Srbije. Od tog vremena Tito je jasno dao do znanja da se o tom pitanju više nema što raspravljati. No rasprava o bivšim tabuiziranim temama u 1971. neizbježno je vodila ka otvaranju i toga osjetljivog pitanja. Matica hrvatska počela je izražavati zabrinutost za dobrobit Hrvata u Bosni i Hercego-

vini i Vojvodini. Matica hrvatska agresivno je pokušavala uspostaviti svoje filijale izvan Hrvatske, tvrdeći da su Hrvati u Bosni, posebno za vrijeme Rankovića, bili izloženi srpskoj represiji te da im se uskraćuju prava i u drugim republikama. Nije prošlo mnogo vremena kad su članovi Matice hrvatske počeli pozivati na promjenu granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, a u tome su, po svemu sudeći, imali i podršku nekih liberala u SKH.¹¹ Ta su teritorijalna presezanja komunističke vođe u Bosni i Hercegovini oštro odbili, niječući postojanje bilo kakve ozbiljne diskriminacije Hrvata.

Ukratko, predstavnici Matice hrvatske otišli su korak dalje u razumijevanju i definiciji političkih zajednica povezanih s federalnim jedinicama. Dok su liberali u SKH naglašavali važnost republičke autonomije kao sredstva ostvarivanja hrvatske državnosti, shvaćajući suverenost kao nešto što počiva u institucijama republike, Matica hrvatska je razumijevala suverenost kao nešto što pripada određenoj etničkoj zajednici. U ovome slučaju, to su bili Hrvati. Definirajući suverenost u okvirima etničnosti, Matica hrvatska pomaknula je okvire rasprave na način koji je imao važne posljedice za Srbe koji su živjeli u Hrvatskoj.

Liberali u SKH i Srbi u Hrvatskoj

Pažnja koju je Matica hrvatska usmjerila na hrvatsku suverenost u sklopu šireg naglaska na hrvatskim nacionalnim interesima ubrzo je izazvala strah i nezadovoljstvo među srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. Glasnik tih strahova i pandan Matiči hrvatskoj, bila je srpska kulturna organizacija Prosvjeta, koju je osnovao Vladimir Bakarić 1944. Kao i Matica hrvatska, Prosvjeta se u značajnijoj mjeri politizirala 1971, kada je počela zastupati naglašenije političke interese.

Prosvjeta se žalila da je položaj Srba u Hrvatskoj doveden u pitanje na niz načina i da "određeni postupci izazivaju nelagodu u srpskoj zajednici".¹² Optužujući da je nedavni naglasak na hrvatsku kulturu ugrozio srpska kulturna prava, Prosvjeta je

**Srpska kulturna organizacija je
snažno odbijala ideju da suverenost
mora pripadati samo hrvatskom
narodu u Hrvatskoj. Prokazujući
poruku Matice hrvatske "jedan narod
– jedna država", upozorila je da to
stajalište vodi opasnom zaključku da
Srbi u Hrvatskoj mogu ostvariti svoju
državnost samo u Srbiji**

predložila sazivanje izvanrednog kongresa na kraju godine koji bi raspravio o zaštiti srpske kulture. Prosvjeta je posebno prigovarala predloženome obrazovnom planu koji smjera "kroatizaciji" nastave. Plan koji je zahtijevao 75 posto nastave povijesti i

hrvatskog jezika negirao je činjenicu da Srbi u Hrvatskoj imaju svoj jezik i povijest. Prosvjeta se, povrh toga, žalila na to što se Srbe nikad nije konzultiralo o tom planu. Srpska je kulturna organizacija iz tih postupaka zaključila da je namjera Hrvata izvršiti pritisak na Srbe u Hrvatskoj da se asimiliraju, što je bilo kršenje njihovih temeljnih političkih i ljudskih prava.

U mjesecima nakon okupljanja u ožujku Prosvjeta je počela artikulirati svoja stajališta o kulturnim i političkim pravima Srba u Hrvatskoj. Prosvjeta je podvukla da je Narodnooslobodilačka borba riješila nacionalno pitanje, premda promijenjene okolnosti posljednjih mjeseci zahtijevaju da se preispita. Odbijajući Matičine pokušaje da se usvoji labaviji federalni model utjelovljen u ZAVNOH-u, čelnik Prosvjete Milan Zjalić inzistirao je na tome da – premda je artikulacija odvojenih nacionalnih

Značenje Hrvatskog proljeća bilo je mnogo šire od jednostavnog učinka na Hrvatsku. Ono je naznačilo početak kraja Jugoslavije. Ono je pružilo i prethodni uvid u dinamiku nekih važnih događaja koji su obilježili raspad Jugoslavije 1990. i 1991.

ciljeva možda bila neophodna na ranijem stupnju razvoja – ona više nije nužna zato što su se narodi Jugoslavije pomaknuli s "provincijske prema više nacionalnoj (jugoslavenskoj) svijesti". Srpska kulturna organizacija je snažno odbijala i ideju da suverenost mora pripadati samo hrvatskom narodu u Hrvatskoj. Prokazujući poruku Matice hrvatske "jedan narod – jedna država", upozorila je da to stajalište vodi opasnom zaključku da Srbi u Hrvatskoj mogu ostvariti svoju državnost samo u Srbiji.¹³ Da bi se očuvao njihov nacionalni identitet, oni moraju biti sigurni da republičke granice neće stajati između njih i Srba u Srbiji. "S obzirom na to da je jedinstvo srpskog naroda i kulture bez obzira na republičke granice neosporno", pisala je Prosvjeta, "Srbi u Hrvatskoj moraju gledati prema Srbiji da im ona pomogne u nacionalnom samoodržanju".¹⁴

Prosvjeta je također tvrdila da Srbi u Hrvatskoj trebaju biti u većoj mjeri politički zastupljeni, nagovješćujući da bi ona mogla odigrati tu političku ulogu. Srpanjsko izdanje Prosvjete pozvalo je na "osnivanje saborske komisije koja bi pratila i razmatrala pitanja u vezi s... jednakošću naroda i narodnosti".¹⁵ Ta je tema isprva bila zabranjena na osnovi toga da organizacija Prosvjeta pokušava opstruirati hrvatske nacionalne ciljeve i da, pozivajući se na svoju ratnu ulogu, pokušava djelovati samostalno u odnosu prema SKH. Premda je na kraju dopušteno puštanje u optjecaj tog izdanja Prosvjete, njezina inicijalna zabrana kao i to što SKH nije osnovao posebnu saborsku komisiju nisu pomogli da se umire srpski strahovi u vezi s njihovim položajem u Hrvatskoj pa su se zahtjevi Prosvjete počeli povećavati. Kratko nakon

toga, funkcionar Prosvjete Rade Bulat pozvao je na osnivanje autonomne pokrajine Srba u Hrvatskoj (Tripalo, 1989:68).

Čini se da je sablast ozbiljnih izazova integritetu državnih granica imala važnu ulogu u Titovu donošenju odluke da vojno intervenira i da zaustavi Hrvatsko proljeće. U ljeto i jesen 1971. bilo je indikacija da se Srbi, a možda i Hrvati, na Kordunu naručavaju, pripremajući se za mogućnost nasilnog sukoba (v. Tripalo, 1989:155). Sjećanja na nasilje iz Drugoga svjetskog rata bila su pogubno bliska tome da izbiju na površinu na tome području i drugim područjima Hrvatske gdje je bilo teških borbi do istrebljenja. Upravo je to Tito imao na umu kada je pozvao na red liberalne iz SKH zato što ne razumiju kako tijekom djelovanja koji su odabrali može biti razoran za odnose između Srba i Hrvata u Hrvatskoj. "Želite da se ponovi 1941?", opomenuo je liberalne vođe SKH (Tripalo, 1989: 163). Ako je postojalo neko naslijeđe Narodnooslobodilačke borbe o kojemu su se svi mogli suglasiti, bilo je to predviđanje da bi nasilni sukob između Srba i Hrvata zbog federalnog sustava imao razorne posljedice za sve uključene strane. To je, kako su kasniji događaji potvrdili, doista bila točna pretpostavka.

Implikacije Hrvatskog proljeća

Kraj Hrvatskog proljeća najavio je razdoblje gorke tišine u kojemu je Hrvatska često bila opisivana kao "šutljiva republika". No značenje Hrvatskog proljeća bilo je mnogo šire od jednostavnog učinka na Hrvatsku. Ono je naznačilo, na više važnih načina, početak kraja Jugoslavije, premda to tada nije bilo očito. Ono je pružilo i prethodni uvid u dinamiku nekih važnih događaja koji su obilježili raspad Jugoslavije 1990. i 1991.

U kojemu je smislu Hrvatsko proljeće bilo početak kraja Jugoslavije? Uobičajeni odgovor na to pitanje jest da je Hrvatsko proljeće rezultiralo uklanjanjem najenergičnijih i najsposobnijih vođa u Jugoslaviji. U slučaju Srbije, to su ujedno bili vođe najotpornije na nacionalističke snage. Njihovo uklanjanje i zamjena poslušnijim vođama kojima je nedostajalo legitimnosti lišilo je Jugoslaviju sposobnog vodstva koje je neophodno trebala

Tri čimbenika učinila su ishod 1971. presudnim za kasniji raspad Jugoslavije: institucionalna logika labavog federalizma, povećana aktivnost i autoritet vjerskih vođa i slabljenje partizanskog naslijeđa koje je legitimiralo federalni poredak

kako bi riješila teške ekonomske i političke probleme koji su, ponajprije, pridonijeli i Hrvatskom proljeću.

Premda je uklanjanje popularnih liberalnih vođa u Hrvatskoj, Srbiji i drugim republikama sigurno imalo nepovoljan učinak na politički razvoj Jugoslavije, slika je znatno složenija nego što ta

argumentacija sugerira. Nedostatak sposobnog vodstva možda je oslabio jugoslavensku državu, ali je nije uništio. Umjesto toga, najmanje tri dodatna čimbenika učinila su ishod 1971. presudnim za kasniji raspad Jugoslavije: institucionalna logika labavog federalizma, povećana aktivnost i autoritet vjerskih vođa i slabljenje partizanskog nasljeđa koje je legitimiralo federalni poredak.

Često se isticalo da Katolička crkva nije bila važan akter u Hrvatskom proljeću i da je narodni pokret u Hrvatskoj bio sekularna stvar. To je poprilično precizan opis uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću

Prvo, teorija i praksa institucija koje su stavljene u pogon nakon 1971. i uokvirene Ustavom iz 1974. osigurale su da na djelu budu snažne sile koje rade u pravcu raspada Jugoslavije. U konačnici, raspad države najvjerojatnije je bio ishod institucionalne logike labavoga federalnog sustava koji je nastupio nakon 1971. Premda je labavi model federalizma došao najbliže tome da ostvari nacionalna stremjenja većine Hrvata, u konačnici se pokazao neodrživim u jugoslavenskom kontekstu. U tom smislu, vizija liberala u SKH nije ponudila održivu alternativu federalnom sustavu uvedenom 1945. Ne samo da je kod Srba izazvala dvojbe o njihovom položaju unutar hrvatske proto-države; ona je, također, otvorila mogućnosti i stvorila poticaje za republičke elite da podrže narodnu mobilizaciju po etničkim crtama u pokušaju da postignu svoje ciljeve u centru, oslobađajući nacionalističke i ultranacionalističke snage koje bi bilo teško kontrolirati. Kao što su liberali u SKH koristili tu strategiju 1971. u svojoj borbi s Titom i vodstvom centralne partije, vođe u drugim republikama okrenule su joj se nakon 1971. Ironično, upravo je Slobodan Milošević shvatio mogućnosti sadržane u labavom modelu federalizma za poticanje etničke mobilizacije kako bi se doveo u pitanje i reformirao ustavni poredak.

Drugo, ne samo da su slabi vođe zamijenili one sposobne, nego je nepostojanje djelotvornoga popularnog vodstva omogućio vjerskim vlastima da popune taj vakuum i pokrenu programe etnoreligijske mobilizacije koja je pridonijela raspadu države. Često se isticalo da Katolička crkva nije bila važan akter u Hrvatskom proljeću i da je – nasuprot državama poput Poljske, DDR-a i Slovačke, gdje je crkva pružala institucionalne i ideološke snage za otpor – narodni pokret u Hrvatskoj bio sekularna stvar. To je poprilično precizan opis uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću, premda je važno ne podcijeniti podršku koju je davala Matici Hrvatskoj, pa čak i liberalima u SKH. Katolički kler organizirao je paralelne aktivnosti i događaje 1970. i 1971. koji su trebali ojačati popularne nacionalne snage. Primjerice, marijanski kult uveden je kao važan hrvatski simbol; prvi nacionalni svetac bio je kanoniziran, a održavane su i komemoracije nadbiskupu Alojziju Stepincu. Zbog tih razloga ka-

brzina je svećenstvo također bilo izloženo represiji nakon 1971, a mnogo je svećenika dobilo zatvorske kazne (Perica, 2002). No premda su pojedini pripadnici crkvene hijerarhije bili suočeni s represijom nakon 1971, Katolička crkva nije bila meta kao takva, makar ne dugo vremena. Od 1972. režim je nastavio svoju politiku poboljšanja odnosa s Katoličkom crkvom i labavljenja pritiska na religijske prakse u Jugoslaviji. Stoga stvarno značajnije uloge Katoličke crkve u Hrvatskom proljeću jest poboljšanje njezina položaja nakon 1971.

U dva desetljeća nakon Hrvatskog proljeća Katolička crkva pokrenula program etnoreligijske mobilizacije koji je u konačnici uključio stotine tisuća ljudi. Vjekoslav Perica uvjerljivo argumentira da je naglašavanjem "patnji Hrvatske i djevice Marije" nakon 1971. Crkva pokušavala slijediti poljski model narodne mobilizacije protiv socijalističkoga državnog režima (Perica, 2002, pogl. 3). U konačnici, povećana uloga Crkve ojačala je religijsku komponentu nacionalnog identiteta u Hrvatskoj kao i etničku komponentu političke zajednice. Premda religija nije uzrokovala nasilni raspad Jugoslavije, ona se pokazala sve snažnijom silom u demarkaciji nacionalnih zajednica i isticanju njihovih uzajamno nekompatibilnih zahtjeva za političkom kontrolom određenog teritorija.

I naposljetku, možda je najdalekosežnija posljedica događaja iz 1971. bila diskreditirati partizansko nasljeđe koje je, premda osporavano, podupiralo cijelu federalnu strukturu. Nije prošlo dugo prije nego što su Tito i drugi glasoviti partizanski vođe postali predmet kritičke rasprave. Taj proces detitoizacije, kako ga je ubrzo nazvao jugoslavenski tisak, ubrzo je doveo u pitanje cijelo nasljeđe koje su ostavili Tito i partizani. Na 13. partijskom kongresu u lipnju 1986, kada su se srpski i slovenski komunisti sukobili zbog pitanja ustavne reforme federalnog sustava, predsjednik predsjedništva SKJ Vidoje Žarković pozvao je da se iz tog klinča izađe povratkom načelima partizanskog pokreta. U svojem uvodnom obraćanju kongresu Žarković je izjavio da se

Kada su glavni igrači Hrvatskog proljeća, poput Franje Tuđmana, postali najvažnije figure u hrvatskome političkom životu, bili su odlučni da izbjegnu greške 1971. Ako ne budu mogli postići labavu federaciju unutar demokratskije Jugoslavije, onda će iz nje izaći

zbrka oko federalnog sustava može raščistiti samo pogledom unatrag prema Narodnooslobodilačkoj borbi. "[Jugoslavenska federacija] nastala je u žaru Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije kao izraz želje svih jugoslavenskih naroda i narodnosti", objasnio je Žarković, i "zato se ona može uspješno razvijati samo na temeljima na kojima je izgrađena".¹⁶ No taj pokušaj da se pozove na utemeljiteljski mit revolucije bio je potez

očajnika koji nije uspio. Nitko nije obraćao pažnju na Žarkovićeve riječi.

Do 1989, kako su tekle pripreme za sljedeći partijski kongres, partizansko je nasljeđe kao legitimirajuća sila državnog poretka bilo ozbiljno potkopano. Obezvrjeđenje partizanskog nasljeđa u konačnici je dovelo u pitanje ne samo legitimnost režima nego i cijele države. Vidjeli smo da je KPJ, kasnije SKJ, svoju legitimnost utemeljio na činjenici da je vodio narodnu revoluciju za narodno oslobođenje za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Uspjeh KPJ, kao jedine svejugoslavenske političke snage, povezivao se s preživljavanjem države. Tvrdeći da je jedina snaga koja može riješiti nacionalno pitanje implementacijom federalizma, KPJ je to učinila osnovom svoje legitimnosti i kohezije države. Rastuća percepcija nakon 1971, osobito među Hrvatima, Srbima i Slovencima, da KPJ nije uspjela u tome, istodobno je potkopala legitimnost KPJ i održivost države.

Čak i letimičan pregled otkriva značajnu razinu kontinuiteta u borbama oko federalizma 1944, 1971. i 1990-1991.

Srbima se počelo činiti da su ustroj i granice republika, oblikovani za vrijeme rata, bili podnošljivi samo pod čvrstim modelom federalizma koji više nije bio na snazi. Daljnje slabljenje federacije, koje su Hrvati i Slovenci ubrzo počeli predlagati, moralo je značiti ponovno razmatranje pitanja granica. U strahu da će ponovno crtanje granice dovesti do presezanja na njihov teritorij, većina se Hrvata protivila dovođenju u pitanje sporazuma iz doba rata. No oni su bili odlučni u tome da postignu onu vrstu suverenosti za koju su vjerovali da su je obećali Narodnooslobodilačka borba i ZAVNOH, ali je nisu uspjeli ostvariti. Kada su glavni igrači Hrvatskog proljeća, poput Franje Tuđmana, postali najvažnije figure u hrvatskome političkom životu, bili su odlučni da izbjegnu greške 1971. Ako ne budu mogli postići labavu federaciju unutar demokratskije Jugoslavije, onda će iz nje izaći.

Premda je Tuđman bio odlučan u tome da izbjegne pogreške 1971. u pogledu ostvarivanja hrvatske državnosti, nije uspio izbjeći napetosti koje su izbile između Hrvata i Srba u tom razdoblju. Naprotiv, nema sumnje da su mnogi njegovi postupci 1990. i 1991. pojačali te napetosti kada je 1990. federalni sustav napadnut. Čak i letimičan pregled otkriva značajnu razinu kontinuiteta u borbama oko federalizma 1944, 1971. i 1990-1991. U tom smislu, dinamika Hrvatskog proljeća ponudila je jezivu slutnju o onome što će se dogoditi kada više ne bude Tita da intervenira. Da ne bude nesporazuma, bilo je velikih razlika između 1971. i 1991, posebno u činjenici da je kasnih 1980-ih Slobodan Milošević pokrenuo agresivnu politiku postizanja srpskih nacionalnih ciljeva koja nije bila prisutna 1971. Ipak, pitanja koja su postavljena u borbi oko federalnog poretka ostala su ista, kao i problemi koje je u Hrvatskoj uzrokovalo uvođenje labavog modela federalizma. Naglasak na hrvatsku državnost,

suverenost republičkih institucija i naglašeno etničko razumijevanje članstva u političkoj zajednici (koje je proizvelo sustav onoga što Robert Hayden naziva "ustavnim nacionalizmom") probudili su strah među Srbima u Hrvatskoj i zahtjeve za kulturnom i teritorijalnom autonomijom. Unatoč tome što je sudjelovao u Narodnooslobodilačkoj borbi i Hrvatskom proljeću ili upravo zbog toga, Tuđman je bio spreman riskirati nasilje sadržano u toj situaciji da bi postigao hrvatsku državnost. Nasljeđe tih dvaju razdoblja povijesti učinilo je takav izbor vjerojatnijim.

Bilješke

- 1 Prijevod je izbor iz opširnijega akademskog teksta "The Croatian Spring and The Dissolution of Yugoslavia", opremljena s više od 100 bilješki koje su u ovome izboru po pravilu izostavljene, osim navođenja izvora citata. Tekst je u punoj verziji objavljen 2007. u zborniku *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*, u izdanju Purdue University Pressa (West Lafayette, Indiana), str. 149-177. Zbornik su uredili Lenard Cohen i Jasna Dragović-Soso. Dijelove je izvornika odabrao, s engleskoga preveo i za *Političke analize* prilagodio Krešimir Petković. (Napomena: navodi iz hrvatskih dokumenata prevedeni su s engleskog bez usporedbe s izvornom dokumentarnom građom na hrvatskome i srpskom jeziku koju je autorica koristila. Premda su semantički valjani, oni izborom i poretkom riječi stoga mogu ponešto odstupiti od izvornika. Također, sve modifikacije navoda, koje se nalaze unutar uglatih zagrada, potječu od autorice teksta.) Naposljetku, tekst je preveden i tiskan uz dopuštenje izdavača.
- 2 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta, NOV-2/162.
- 3 Osnivački Kongres KP Srbije, Institut za istoriju radničkog pokreta Srbije, Beograd, 1972.
- 4 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 1.
- 5 *Hrvatski tjednik*, br. 15 (23. srpnja 1971), str. 13.
- 6 *Hrvatski tjednik*, br. 20 (30. rujna 1971), str. 1.
- 7 *Hrvatski tjednik*, br. 31 (19. studenoga 1971), str. 2.
- 8 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 2.
- 9 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 1.
- 10 *Hrvatski tjednik*, br. 21 (10. rujna 1971), str. 2.
- 11 Premda liberali u SKH nikad formalno nisu postavili pitanje revizije granica iz vremena rata, oni nisu bili neskloni zahtjevima Matice hrvatske. Tripalo prenosi jedan incident iz sredine listopada 1971, kada se konfrontirao s bivšim čelnikom Komunističke partije BiH. Đuru Pucara je zanimalo zašto SKH nije osudio članove Matice hrvatske, poput predsjednika Hrvatskog društva književnika Petra Šegedina, koji su presežali na bosanski teritorij. Tripalo je odgovorio da treba proći "još dosta vremena" da bi se ispravile "nepravde" u povlačenju granica nakon rata. Podsjetio je Pucara da je on sam nudio zamjenu Cazinske krajine za Dubrovnik nakon rata. Takve su primjedbe o potrebi revizije postojećih republičkih granica samo mogle povećati neprijateljstvo hrvatskih susjeda prema zaoštrenoj retorici masovnog pokreta. Doista, čini se da je uloga bosanskih komunističkih vođa, koji su se bojali presežanja na svoj teritorij, bila presudna u uklanjanju liberala u SKH. V. Tripalo (1989:163-164).

- 12 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 2.
13 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 3.
14 *Prosvjeta*, travanj 1971, str. 16.
15 *Prosvjeta*, srpanj 1971, str. 2.
16 *Danas*, 1. srpnja 1986, str. 7.

Literatura

- Dabčević-Kučar, S. (1997). *'71: hrvatski snovi i stvarnost*. Zagreb: Interpublic.
- Perica, V. (2002). *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. New York: Oxford University Press.
- Rusinow, D. (1972). Crisis in Croatia, Part 1: Post-Mortems after Karadjordjevo. *Sutheast Europe Series*. (19) 6.
- Tripalo, M. (1989). *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus.
- Tuđman, F. (1995). Nacrt teza za kongres hrvatske kulture. U: *Usudbene povjestice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 187-195. ■

Konzervativizam Matice hrvatske

Vedran Obućina

Matica hrvatska često je nazivana utvrdom hrvatskog konzervativizma, dapače i nacionalizma, a njezini djelatnici i članovi predvodnicima hrvatske intelektualne desnice

Matica hrvatska često je nazivana utvrdom hrvatskog konzervativizma, dapače i nacionalizma, a njezini djelatnici i članovi predvodnicima hrvatske intelektualne desnice. Njezina konzervativna uloga definirana je u Hrvatskom proljeću kada je bila rasadnik ideja hrvatskih sveučilištaraca i studenata koji su se uključili u, kako to naziva kolumnist Jurica Pavičić, konzervativnu revoluciju 1971.¹ "Konzervativna revolucija" nastavila se obnovom rada Matice nakon osamostaljenja Hrvatske kad je oko sebe okupila "domoljubne" ličnosti što je ponekad graničilo sa skandalom (primjerice, povratak dugogodišnjeg urednika Hrvatske revije u izgnanstvu Vinka Nikolića izazvao je velike rasprave i u javnosti i u intelektualnim krugovima). Dolaskom na predsjedničko mjesto Igora Zidića takvo je traženje te institucije prestalo. Zidić sam sebe naziva modernim tradicionalistom ili neokonzervativcem, odbijajući nazive desničari i ljevičari, jer ih smatra ideološkim pozicijama koje nemaju veze s njegovim mišljenjem. Istodobno, Zidić jasno prokazuje polariziranost hrvatskog društva unutar koje se desnica, pa i konzervativizam općenito, povezuju s gubitničkim i zločinačkim pokretima iz Drugoga svjetskog rata. Opravdano se pita zašto se ljevica povezuje samo s partizanskim pokretom koji nije bio samo antifašistički, nego je bio i izdanak komunističke ideologije i, doduše, pobjedničkog pokreta iz Drugoga svjetskog rata koji je pak stvorio totalitarnu državu. U ovom radu nastojim primijeniti političku ideju konzervativizma na Maticu hrvatsku te pokušati objasniti na koji se način Matica može smatrati stožernom institucijom hrvatskoga intelektualnog konzervativizma.

Vedran Obućina, završio poslijediplomski specijalistički studij Regionalne studije Srednje i Jugoistočne Europe na Fakultetu političkih znanosti. Urednik društvenih i političkih tema u listu *Vijenac* i predsjednik *think thank* Politea. E-pošta: vedran.obucina@matica.hr

Orisi konzervativizma

Konzervativizam je zasigurno jedna od političkih ideja koju je najteže definirati. Tim se imenom krste mnogi pokreti i pojedinci, često primjenjujući *ad hoc* objašnjenja koja proizlaze iz jednostavnoga dihotomnog viđenja svijeta. Govoreći o složenim dimenzijama političkih različitosti, Benoit i Laver savršeno uočavaju svu iskrivljenost te pojednostavnjenosti:

"Sve ovo ukazuje na to da je vrlo uobičajeno misliti i govoriti o politici u pozicijskom poimanju. Uistinu je vrlo teško analizirati pravu političku debatu bez upotrebe pozicijskog jezika i racionalizacije. Skeptični čitatelj bi trebao to sustavno pokušavati neprekidno nekoliko mjeseci. Nije riječ o tome da stvaramo zahvalnu *analogiju* između politike i fizičkog prostora unutar kojega živimo naš svakidašnji život. Riječ je o mnogo više stvari. Većina ljudi – uključujući one koji su blaženo nesvjesni misterija političke znanosti, kao i one koji potpuno odbacuju iste te tajnovitosti – ne uspijeva govoriti o realnoj politici bez upotrebe pojmova pozicije, udaljenosti i kretanja unutar važnih pitanja. Ti pojmovi izgleda imaju duboke korijene u načinu na koji ljudi, iz raznih vidova života, razmišljaju o politici i opisuju je" (Benoit i Laver, 2006:12; istaknuli autori).

U toj dihotomiji konzervativizam se gotovo isključivo stavlja na desni pol. No kao što Benoit i Laver kažu, desnica i lijeva su pojednostavnjeni pojmovi koji pomažu u definiranju idealnih tipova prema kojima se mjeri politička stvarnost, ali je ona mnogo složenija i odudara od uobičajenih stereotipa. Konzervativizam je u biti ono što mu samo ime kaže: ideja koja konzervira, čuva i štiti određeno stanje, određeni *status*

**Neki anglosaksonski proučavatelji
konzervativizma misle da u
njemu ne treba tražiti ništa jasno,
konzistentno, racionalno, načelno ili
sadržajno, nego se treba osloniti na
empatičnost konzervativaca kako bi
se shvatio njihov način gledanja na
svijet općenito i na politiku posebno**

quo. Kao takav, on može štiti i permanentnu komunističku revoluciju, što je Rade Kalanj (1998) u svom tekstu o prirodi i mijenama konzervativizma opisao kao *coincidentia oppositorum*. Konzervativna vlast je i sovjetska vladavina u SSSR-u, vlast Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji te revolucionarno-vjerska džamahirija u Libiji. Takav svjetonazor, međutim, ne optužuje napredak. Zidić kaže: "Kritički duh ne smije, boreći se za zanemarene vrijednosti, prespavati novo, koje se neprestance rađa. Ako je jedan dio našega duha posvećen *konzerviranju* i *tradiranju* nekih dobara, drugi dio mora biti posvećen *otkrivanju novih vrijednosti*, tehnikâ i modelâ ponašanja,

jer nama nije do pasatizma, nego do skladna razvoja" (Zidić, 2008: 23, 24). Naravno, većina znanstvenika govori o konzervativnim vladama desnog centra, objedinjenima u stilu i politici konzervativnih, demokršćanskih i republikanskih političkih stranaka. No konzervativizam je mnogo širi i sveobuhvatniji pojam. Upravo kod institucija kakva je Matica hrvatska

**Povijesna iskustva oblikuju
konzervativni svjetonazor i
konzerviraju ona "zlatna doba" koja
su u sjećanju naroda ostala kao
formativna**

politički konzervativizam prelazi u šire sfere javnog života. On zasigurno obuhvaća nekoliko glavnih pojmova, među njima sigurnost, slobodu i tradiciju odnosno, kako je rekao Peregrin Worsthorne, konzervativizam čuva zemlju prepoznatljivo istom (Honderich, 2005:7). Neki anglosaksonski proučavatelji konzervativizma poput Bernarda Cricka, Lorda Parekha, Rogera Scrutona i Teda Hondericha misle da u njemu ne treba tražiti ništa jasno, konzistentno, racionalno, načelno ili sadržajno, nego se treba osloniti na empatičnost konzervativaca kako bi se shvatio njihov način gledanja na svijet općenito i na politiku posebno. No to ne znači da konzervativci nemaju svoju ideološku osnovu. Ona proizlazi iz osnovnog pogleda na svijet koji je stvoren u prirodnoj hijerarhiji utemeljenoj na razlici među ljudima. Te razlike ne dopuštaju egalitarizam nego samo meritokraciju, a napredak se temelji na evoluciji, a ne na revoluciji. Razlike među konzervativcima ne slijede iz izvorišta njihovih stavova prema svijetu nego iz konkretnih iskustava pojedinih društava. Oni, naime, svoje politike, ideje i načela izvode iz povijesti. Povijesna iskustva oblikuju konzervativni svjetonazor, bila ona dobra ili loša, i konzerviraju ona "zlatna doba" koja su u sjećanju naroda ostala kao formativna. U tom smislu konzervativci mogu biti racionalisti ili skeptici (krajnji ili umjereni), pri čemu John Kekes (2004) smatra da su umjereni skeptici najbolji opis suvremenih konzervativaca. Racionalisti žele učiti iz povijesti, ali samo zato jer ih to usmjerava prema temeljnim razmatranjima koja se zasnivaju na moralnom poretku. Kekes ih dijeli na više vrsta, jer se neki konzervativci oslanjaju na religijska tumačenja, neki su platonisti, neki hegelijanci itd. Nasuprot njima, Kekes prepoznaje skeptične konzervativce. Ekstremisti među njima svoje viđenje svijeta temelje na fideizmu odnosno odbacuju razum kao način "vodstva" prema političkim režimima koji stvaraju pravedno društvo te svoj put vide u vjeri. Između racionalista i ekstremnih skeptika Kekes smješta umjerene skeptike. Oni ne smatraju da ne postoji moralni poredak u stvarnosti, ali ne misle da posjeduju dovoljno relevantnog znanja kako bi se takav moralan poredak ostvario. Stoga se okreću povijesnim zapisima raznih političkih poredaka i žele politički poredak koji će biti duboko ukorijenjen u iskustvu ljudi koji su podložni određenoj vlasti.

Matica hrvatska kao konzervativna institucija

Matica hrvatska je najstarija hrvatska kulturna institucija. Osnovana je 1842. kao ustanova koja podržava nacionalnu svijest, književnost, umjetnost i znanost te su na njezinim temeljima rasli hrvatska politička misao, hrvatski preporodni pokret i hrvatski građanski stalež kao nositelj nacionalne ideje. Osnivač i prvi predsjednik bio je grof Janko Drašković. Među predsjednicima je bio i Ivan Kukuljević Sakcinski, poznat i po tome što je prvi održao javni govor na hrvatskom jeziku u Saboru 1843, dakle godinu dana nakon osnutka Matice. Kukuljević je ustanovi dao hrvatsko ime i sadržaj. I Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika zamišljena je i sastavljena u Matici. Kako je u Hrvatskom proljeću Matica imala stožernu ulogu, njezino je djelovanje kasnije onemogućeno, ogranci zabranjeni, članovi proganjeni, a vodstvo osuđeno i zatvoreno (Šime Đodan, Vlado Gotovac, Franjo Tuđman, Vlatko Pavlečić, Zvonimir Komarica, Marko Veselica, Hrvoje Šošić, Miljenko Foretić i drugi). Matica je 1980. sudskom odlukom zabranjena. Jugoslavenska propaganda nazivala ju je leglom nacionalizma, kontrarevolucije i rušiteljicom federativnoga socijalističkog poretka. Nastankom samostalne Hrvatske, Matica se počinje razvijati u kulturnome i društvenom smislu. Velik dio hrvatske politike i povijesti postaju predmet kritike. Gotovo je sva povijest izložena oštroj kritici, osim naprednih ideja pojedinih ličnosti i autohtonih pokreta seljaštva i pravaštva te Hrvatskog sabora kao institucije je čuvala kakvu-takvu hrvatsku posebnost i samostalnost u sklopu Habsburške Monarhije. Pokušaji reafirmacije NDH odbačeni su u svrhovitoj i razumnoj javnoj raspravi. Kako nema razdoblja koje bi se stiliziralo u "zlatno doba" hrvatske državnosti, povijesnim romantizmom nadahnuti političari i intelektualci izvukli su iz povijesti poluzaboravljene hrvatske kraljeve, knezove i plemiće. Nakon hrvatskog osamostaljenja po njima su imenovane ulice i trgovi, fakulteti, brodovi i postrojenja i dr. No hrvatski su kraljevi magloviti likovi kojima se ne znaju datumi rođenja i vladanja, grobovi, a često ni krunidbena mjesta. Mihajlo Krešimir II, kralj Miroslav ili Svetoslav Suronja "čudna" su imena koja zvuče kao da su izvučena iz prašnijavih srednjovjekovnih knjiga. I Franjo Tuđman je htio povećati značenje hrvatskih kraljeva te je državna odličja nazvao po njima.

Unatoč pokušaju da se vladari hrvatske krvi i srednjovjekovno hrvatsko kraljevstvo postave kao utemeljiteljski mit hrvatske države, kao što rade mnogi drugi narodi, Hrvatska je krenula logičnijim putem. Nisu kraljevi gradili hrvatsku državnost kroz minula stoljeća nego hrvatski narod, a državnost je ostvarena u Domovinskom ratu. Zato je Domovinski rat utemeljiteljska identitetska osnova Hrvatske a ne, primjerice, baština i sjećanje na Petra Krešimira IV. Stvaranje hrvatske države u krvavom ratu onaj je dio povijesti koji je postao ključan za konzervativno viđenje svijeta. Osnovica hrvatskog konzervativizma postale su vrijednosti i težnje za nacionalnom neovisnošću i slobodom te njihovo ostvarenje u Domovinskom ratu. Takav je stav bio očit i u govoru predsjednika Matice Josipa Bratulića na Glavnoj skupštini 8. lipnja 1996: "Zadaci obrane su iza nas, pred nama su zadaci obnove na svim područjima djelatnosti koje njeguje Matica hrvatska: misliti nam je i poraditi na obnovi gospodarstva, škol-

stva, općeg obrazovanja, kulture – na duhovnoj obnovi kako je shvaća Matica hrvatska, potičući osjećaj odgovornog rada svakoga pojedinca i solidarnost među svim građanima Hrvatske". Bratulić u tom govoru ističe da je svrha institucije promicanje hrvatskoga narodnog i kulturnog identiteta na svim područjima te umjetničkoga, znanstvenoga i duhovnoga stvaralaštva. Posebno značajnima smatra rasprave o hrvatskom jeziku, književnosti, nacionalnoj i općoj povijesti, zavičajnoj problematici te o gospodarstvu, poljoprivredi, privredi, vinarstvu, podumarstvu, zdravstvu i posebice brizi za mlade. Sve to omogućuje borba protiv pokušaja da se spriječi stvaranje hrvatske države, što je omogućilo i otvoreno izučavanje hrvatske tradicije odnosno onoga što bi se mogli nazvati hrvatstvom. Tradicija se razumijeva kao sklop običajnih vjerovanja, djelovanja i činjenja koji je preživio do danas. Institucionalnu tradicionalnost čuvaju razne institucije, kao što je Katolička crkva, ali i Matica hrvatska. Ona, naime, sagledava svijet i na temelju onoga što je hrvatski tradicionalan pogled odnosno iskustvo prošlosti. Tradicionalni konzervativci vjeruju da dobro društvo treba objediniti individualnu autonomiju i društveni autoritet, a ravnoteža među njima postiže se isticanjem tradicije. U Hrvatskoj je ta tradicija u političkom smislu duboko republikanska. Prisjećajući se utemeljenja Matice, a potom i Disertacije grofa Janka Draškovića, današnji predsjednik Igor Zidić kaže: "Vjerujem da mi nećete zamjeriti kažem li da je hrvatski domoljubni osjećaj, ideju hrvatske državnosti kroz razdoblja otvorene ili prikrivene okupacije ili (ustavne) majorizacije, u vremenima borbi i trpljenja, na svojim leđima iznio hrvatski pučanin: izrabljiv, obespravljen, marginaliziran, žrtvovan – kad god je trebalo" (Zidić, 2008: 4). Na tragu kasnijih pravaških i seljačkih stavova te njihovih predvodnika Starčevića i Radića, Matica se ne skanjiva udariti i na one hrvatske velikane, plemiće i svećenike koji su razmišljali o tome kojim bi jezikom govorili, a među njima nije bilo hrvatskoga. Zato se u pravoj maniri starčevićanaca i radićevaca Matica

Osnovica hrvatskog konzervativizma postale su vrijednosti i težnje za nacionalnom neovisnošću i slobodom te njihovo ostvarenje u Domovinskom ratu

prisjeća da je hrvatski duh ukorijenjen ponajprije u hrvatskom narodu koji je pretežno živio na selu i govorio hrvatskim jezikom različitih narječja. Stoga ne čudi što su Andrija Kačić Miošić i Bartol Kačić kao više-manje narodni svećenici dobili stožerno mjesto u hrvatskoj kulturnoj, ali i političkoj povijesti. Od njih preko hrvatskih političkih stranaka do Domovinskog rata protegla se borba za Hrvatsku kao državu, za, kako Zidić kaže, "državnu organizaciju nacionalnoga prostora (teritorija) u kojoj će hrvatski narod, ne vrijeđajući i ne ranjavajući druge, ne otimljući nikome ništa, moći opstati na razini svojih oslobođenih mogućnosti i pravâ, koja u svojim državama uživaju i drugi europski narodi: Norvežani i Portugalci, Grci i Austrijanci, Talijani i Nijemci

i mnogi drugi. Naše nam je povijesno iskustvo govorilo da se bez svoje države tih pravâ nećemo naužiti" (Zidić, 2008: 8). U toj borbi, "ni jedna žrtva za domovinu nije bila uzaludna".

Konzervativne vrijednosti i svjetonazor

Konzervativna institucija ima raznolike vrijednosti. Kekes nabraja tri načina gledanja na značenje vrijednosti. Prvi zastupaju apsolutisti koji smatraju da postoje univerzalne, objektivne, najviše vrijednosti: od sreće, obveze, Božje volje, života punog vrline i slično. U Hrvatskoj je u povijesnoj perspektivi postojala jedna jedina objektivna vrijednost: samostalnost i sloboda hrvatske države. Najbolje je ilustriraju riječi Franje Tuđmana koje su kasnije zapisane i na njegovom grobu: "Sve za Hrvatsku, jedinu i vječnu Hrvatsku ni za što!" Relativisti pak smatraju da postoje mnoge vrijednosti koje nisu univerzalne i objektivne. Ipak traže određeni dogovor o tome što je prihvatljivo društvu, a što se ocrta u tradiciji, nacionalnom identitetu, temperamentu ljudi, povijesnim iskustvima, običajima i ritualima. Apsolutisti, prema Kekesu, slijede racionalističku orijentaciju, dok su relativisti povezani s fideizmom. U sredini se nalaze pluralisti koji vjeruju u univerzalni i objektivni standard koji je primjenjiv samo kod nekih vrijednosti, a koje moraju prepoznati politički sustavi koji nastoje osigurati dobar život ljudi. Koji je takav sustav? Kekes smatra da se on temelji na zadovoljavanju osnovnih fizioloških, psiholoških i socijalnih potreba ljudi.

Matica hrvatska odnosno njezin predsjednik vodi se geslom Ante Starčevića da "svaki opstojeći sustav, bio on kakav mu je drago i bio gdje, ja sudim po njegovu plodu, a taj se najjasnije pokazuje u moralu i blagostanju naroda". Kako je hrvatska država kao apsolutna vrijednost hrvatskog konzervativizma ostvarena, na redu je relativistički i pluralistički konzervativni pogled koji nastoji odrediti koje su vrijednosti primjerene hrvatskom društvu i naciji odnosno kako stvoriti politički sustav

Kako je hrvatska država kao apsolutna vrijednost hrvatskog konzervativizma ostvarena, na redu je relativistički i pluralistički konzervativni pogled koji nastoji odrediti koje su vrijednosti primjerene hrvatskom društvu i naciji

koji će na zadovoljavajući način ostvariti te vrijednosti. Vodstvo Matice smatra da mora postojati jasan osnovni plan koji sadržava nedvosmislene pojmove, ponajprije pojmove odgoja, morala, dobrog i zlog, jer "bez dobra, svijet se urušava". To vodi konzervativnoj ideji da su zlo i patnja neodvojivi od egzistencije te stoga mudrost nije u velikim utopijskim nacrtima za njihovo ukidanje, kao u marksizmu, nego u skromnim prijedlozima za njihovo ograničenje i minimaliziranje njihova utjecaja. To pozicija

na potrebu najdublje odgovornosti, dosljednosti i autentičnosti u sferi politike, koja je sama po sebi ograničena djelatnost. Osuđuju se napadi na Crkvu odnosno na moralni autoritet i odgojnu ulogu Crkve. Nauk Crkve obilježava konzervativni pogled na svijet koji inherentno uključuje zlo. Naime, kršćanski je pesimizam ukorijenjen u čovjekovu padu i istočnom grijehu od kojega se mora tijekom cijelog života "čistiti". Racionalizam nije uvijek konzervativno geslo, jer su konzervativni mislioci gledali na "politiku načela", koja se tumače racionalnim pristupom ljudskoj emancipaciji, kao na put u dogmatizam i nefleksibilnost. Svako odmicanje od dobrih iskustava tradicije vodi k revolucijama koje su sve završile u krvi i despotizmu.

Kritiziraju se nemoralna utrka za profitom, medijska oligarhija, globalistički ciljevi, postmoderni relativizam, neobazriv odnos prema braniteljima, izrugivanje tradicije i vrijednosti hrvatske sredine

Pojam suočavanja s prošlošću, koji je obilježio rad organizacija civilnog društva od osamostaljenja do danas, a koji se često "specijalizira" samo za pojedina razdoblja i pojedine strane u sukobima – primjerice, samo za Domovinski rat, pa potom samo za zlodjela srpskih snaga ili zločine hrvatskih jedinica, potom samo za Drugi svjetski rat i porače i slično – nije zaobišao ni Maticu. Tako se često čuju poruke o konačnom utvrđivanju istine i nacionalnog konsenzusa o Bleiburgu i Jasenovcu jer se, slijedeći misao kardinala Josipa Bozanića, postavlja pitanje: "Mislimo li da je moguće graditi zdravo hrvatsko ili bilo koje društvo sa sviješću koja dopušta da se naraštaji naše djece i mladih do danas hrane neistinama?" Posebno bolno pitanje koje poteže Matica jesu zločini porača. Zidić se pita: "Ako Hrvatska s dužnim pijetetom, časno i akribično istražuje i komemorira mračnu zbilju Jasenovca 1941–1945, tko će, pitamo se, do kraja istražiti, obznaniti i dolično obilježiti užas Jasenovca 1945–1947?" (Zidić, 2008: 15, 16). Nedostatak lustracijskih postupaka i instituta koji bi proučavao zločine i prirodu svih totalitarnih režima na području Hrvatske te nevoljkost svih hrvatskih vlada da se suoči s tim problemima, ostavlja Matici zadaću da stalno pokušava pronaći putove i načine da se čuju makar neke revizionističke ideje. Revizionizam, naime, potpuno je legitimna povijesna metoda bez koje ne bi bilo ni napretka u povijesnoj znanosti.

U redovitim godišnjim govorima predsjednika Matice ocrta se klasični konzervativni svjetonazor. Kritiziraju se nemoralna utrka za profitom, medijska oligarhija, globalistički ciljevi, postmoderni relativizam, neobazriv odnos prema braniteljima, izrugivanje tradicije i vrijednosti hrvatske sredine. Traži se suprotstavljanje zločinima i osiguravanju mira kao glavne zadaće države: "Snajperski hitac i narodnjačka pucnjava, bejzbolska palica i eksplozivne naprave, podmetnuti požari i ucjenjivačka

pisma, prostačko mito i 'profinjena' korupcija postali su dijelom našega životnoga krajolika; tek što su se razbojstva iz crnih šuma i hajdučkih gudura preselila na školska igrališta, u sudska predvorja, u bolničke hodnike, na ulice i trgove, u gradska zabavišta i kavane: zločin se urbanizira; no periferni se – nerijetko krvavi incidenti – događaju i u prigradskim naseljima i selima – moralna se neosjetljivost i nasilnička beščutnost raširila po svoj zemlji" (Zidić, 2008: 21). Takvi se stavovi uklapaju u starčevićansku tradiciju jer je Starčević svojedobno govorio: "Napreduje naš narod u siromaštvu, u dugovima, on propada na broju, te biva dan na dan kržljiviji, a množe se zloće i zločini..." I otac modernog konzervativizma Edmund Burke (1962) prvim je uvjetom slobode smatrao vladavinu zakona, a potom neovisno sudstvo, sustav predstavničke vlasti, instituciju privatnog vlasništva i politiku prema inozemstvu koja čuva neovisnost očuvanjem ravnoteže moći.

Je li Matica hrvatska nacionalistička institucija?

Mnogo se raspravlja o tome je li Matica hrvatska nacionalistička institucija, često samo zato što je konzervativna. Ako se misli na ekstremni nacionalizam, onda treba naglasiti da je konzervativizam dijametralno suprotan ekstremističkim pokretima, budući da smatra kako čovjekovu prirodu karakteriziraju napetosti koje se mogu ublažiti, ali ne potpuno odstraniti političkim djelovanjem (O'Sullivan, 2003). Ipak postoje neke razlike. Francuski, britanski i njemački konzervativni pravac prilično se razlikuju kad je riječ o naciji kao "objektu konzerviranja". Nasuprot francuskoj misli koja se temelji na pesimizmu Josepha de Maistre i konzervativnoj utopiji iz predrevolucionarnog doba, kao i nasuprot britanskoj tradiciji skeptičnosti i fleksibilnosti u traženju sredine, njemačka je konzervativna ideja nadahnuta filozofijom povijesti i viđenjem države kao organske zajednice. Velik dio hrvatske intelektualne povijesti bio je pod utjecajem njemačke tradicije. U literaturi postoji veliki raskol između teoretičara koji smatraju da je nacija stariji pojam od nacionalizma i onih koji je smatraju njegovim proizvodom. Neki, primjerice Adrian Hastings (2003), tvrde da je nacija nastala u srednjem vijeku, u dobu kad je Biblija prevedena na engleski jezik. Takvo viđenje nacije (*natio*) za razliku od naroda ili puka (*gens*), koje je svojstveno Andersonu i djelomice Greenfeld (v. Smith, 2003), oprečno je mišljenjima klasičnih teoretičara modernizma prema kojima je nacija proizvod nacionalizma – pokreta i ideologije koji su nastali u ranom 18. stoljeću nakon Francuske revolucije. Kasnija razlikovanja građanskoga i etničkog nacionalizma uvelike su nejasna i nevažna jer se politika pokazala istom i u Istočnoj i u Zapadnoj Europi. Uostalom, i u "zapadnome političkom" i "istočnome genealoškom" tipu nacionalizma prisutan je snažan primordijalan kod, pun etnosimbolizma kakav je razvio Anthony Smith (2003). Konzervativni nacionalizam vjerojatno bi bio najbliži "liberalnom nacionalizmu". Teoretičarka nacionalizma Jocelyne Couture kaže da je formiranje nacije posvećeno slobodama i pravima koji su uobičajeni u ustavnim liberalnim demokracijama. No što je nacionalističko u takvome liberalnom nacionalizmu? Očito se misli na to

da članovi zajednice dijele ili žele dijeliti zajedničku kulturu, jezik, povijest, institucije i neke zajedničke društvene projekte, uključujući i projekt ostvarenja i osiguranja političke suverenosti. Članove društva objedinjuje ljubav prema pravедnosti i prema državi. S tog je stajališta mnogo lakše postići etnonacionalnu solidarnost. No liberalno viđenje pravédnosti ne uključuje samo pripadnike neke etničke skupine nego sve građane. To nas približuje francuskom idealu građanskog

Pozicija Matice hrvatske mogla bi se nazvati nacionalističkom u smislu univerzalnog nacionalizma odnosno mišljenja da je legitimno slijediti interese vlastite nacije pod istim uvjetima pod kojima to čine druge nacije

nacionalizma odnosno Habermasovu "ustavnom patriotizmu", dakle odanosti ustavnom uređenju vlastite države, što ima malo ili gotovo ništa zajedničkoga s etnonacionalizmom. U pokušaju da se objasni pozicija Matice hrvatske treba odbaciti svaki *a priori* negativan prizvuk nacionalizma. Nacionalizam se može promatrati kao univerzalna ili partikularna ideja (Barry, 2003, u: Miller, 2003). Kao univerzalna ideja, on polazi od toga da svi ljudi duguju najveću lojalnost vlastitoj naciji te se pripadnost naciji smatra osnovnim dobrom svakoga ljudskog bića. Partikularistički nacionalizam naglasak stavlja na borbu za nacionalne interese na račun interesa drugih zemalja, i to bez obzira na druge vrijednosti kao što su izbjegavanje krvoprolića, poštivanje međunarodnih zakona ili međunarodnu suradnju. Pozicija Matice hrvatske mogla bi se nazvati nacionalističkom u smislu univerzalnog nacionalizma, odnosno mišljenja da je legitimno slijediti interese vlastite nacije pod istim uvjetima pod kojima to čine druge nacije. Matica je sedamdesetih godina slijedila legitiman program univerzalnih nacionalističkih pokreta koji teže samostalnoj državi. Jedino je jamstvo političkog opstanka u suvremenim uvjetima zaštita od intervencije vanjskog neprijatelja koju osigurava odvojena politička organizacija, dakle država (Smith, 1971:217). Danas Matica podupire izgradnju nacije iznutra, a to znači konzervativnu ideju očuvanja onoga što je dobro u tradiciji neke nacije, a to su država, teritorij, jezik, religija, povijest, obred i svečanosti (Smith, 2003:230, 231). Matica izražava i brigu za "izgradnju nacije" i među Hrvatima koji ne žive u Hrvatskoj, koji su autohtone ili stare manjine ili zajednice u drugim državama, što uključuje strategije transsuverenog nacionalizma.

Premda ga je teško jednoznačno odrediti, konzervativizam ima nekoliko univerzalnih svojstava koja se tiču moralnosti, vrijednosti, gledanja na povijest, konzerviranja dobrog u svijetu zla. Prema tome, Matica hrvatska jest stožerna, a možda i jedina, konzervativna institucija u Hrvatskoj.

Bilješke

- 1 Hrvati čekaju svoju sretnu generaciju? *Jutarnji list*, 27. 11. 2009. <http://www.jutarnji.hr/imaju-li-hrvati-svoju-sretnu-generaciju--sreca-je-uvijek-bila-za-druga-/375357> (pristupljeno 18. 7. 2011).

Literatura

- Benoit, K. i Laver, M. (2006). *Party Politics in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Burke, E. (1791). *An Appeal from the New to the Old Whigs*. New York: Bobbs-Merrill.
- Grupa autora (2008). *Matica hrvatska 1842-1997*. Zagreb: Matica hrvatska.

Honderich, T. (2005). *Conservatism. Burke, Nozick, Bush, Blair?* London: Pluto Press.

Kalanj, R. (1998). Mijene i konjunktore konzervativizma. *Revija za sociologiju*. (29) 3-4: 195-208.

Kekes, J. (2004). Conservative Theories. U: Gaus, Gerald F., Kukathas, Chandran (ur.). *Handbook of Political Theory*. London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage.

Miller, D. (ur.) (2003). *Blackwellova enciklopedija političke misli*. Zagreb: Demetra.

Smith, A. D. (2003). *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacije i nacionalizma*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.

Zidić, I. (2008). *Matica hrvatska danas i sutra*. Zagreb: Matica hrvatska ■

Kad građani smiju otkazati poslušnost vlasti?

Enes Kulenović

Što ako sporni zakon ili sporna
politika nisu samo loši, neustavni
ili u neskladu s našim osobnim
moralnim stavovima nego su i
duboko nepravedni?

U travnju 1964, pred prepunom dvoranom metodističke crkve u Clevelandu, Malcolm X održao je poznati govor *The Ballot or the Bullet* u kojemu se obrušio na različite političke manevre kojima se pokušavalo spriječiti crnce u SAD-u da ostvare jednako biračko pravo kao i njihovi bijeli sugrađani. Manevri nisu uključivali samo otvoreno sprječavanje crnaca da izađu na izbore od strane segregacionista iz južnih država, nego i politiku krojenja izbornih jedinica – *gerrymandering* – u velikim gradovima na sjeveru kako bi se osiguralo da crnci ne mogu izabrati svoje predstavnike ondje gdje su većina te blokiranja zakonskih rješenja u Senatu od strane kongresnika iz južnjačke struje Demokratske stranke ondašnjeg predsjednika Lyndona Johnsona. Rezultat tih politika bilo je svođenje crnaca u Americi na građane drugog reda, čime je, riječima Malcolma X, pred Washington stavljen izbor – *the ballot or the bullet* – ili će Afroamerikancima biti osigurana jednaka politička prava ili će se Johnsonova administracija suočiti s mogućnošću oružanog otpora.

Osuda otvorenoga ili prikrivenog rasizma nije bio jedini cilj tog govora. U njemu se Malcolm X udaljio od politike *The Nation of Islam*, organizacije čiji je istaknuti član do nedavno bio, a koja je zahtijevala od svojih pristaša i simpatizera da ni na koji način ne sudjeluju na izborima. Vođa *The Nation of Islam* Elijah Muhammad smatrao je da bi participacija crnaca na izborima dala legitimnost rasističkom režimu i dovela u pitanje konačni cilj njegove organizacije: utemeljenje suverene države za crnce na teritoriju Sjeverne Amerike. Malcolm X ostaje vjeran ideji crnog nacionalizma, ali je bitno redefinira: dok je *The Nation of Islam* zahtijevao potpunu teritorijalnu separaciju kao jedini na-

čin da se oslobode od hegemonije bijelaca, Malcolm X zagovara separaciju na lokalnoj razini, unutar SAD-a, tako da se Afroamerikancima osigura biranje vlastitih predstavnika i izgradnja vlastite ekonomske osnovice u lokalnim zajednicama gdje su u znatnoj većini.

Odvojivši se od *The Nation of Islam*, Malcolm X pružio je ruku pomirenja predstavnicima Pokreta za građanska prava, uključivši i njihova najistaknutijeg predstavnika Martina Luthera Kinga. No priznavši da sudjeluju u istoj borbi, nije prihvatio ni ciljeve ni način borbe Pokreta za građanska prava. Iza sintagme *the ballot or the bullet* ne stoji samo kritika politike Washingtona, nego i kritika Kingove politike asimilacije kroz zahtjeve za jednakim građanskim pravima te građanskog neposluha kao jalove taktike otpora. Građanski je neposluh, smatrao je Malcolm X, po svojoj prirodi paradoksalan: ili živimo u ustavnoj demokraciji i prihvaćamo da su izbori jedini način da promijenimo politiku vlastite zemlje, ili živimo u autokratskom režimu koji trebamo srušiti revolucijom. *The ballot or the bullet*.

Paradoksalni karakter građanskog neposluha

Taj se paradoks može pojasniti na sljedeći način: kada legalno izabrani predstavnici izglasuju neki zakon ili legitimno izabrana vlada odluči provesti određenu politiku, s njima se ne moramo slagati, ali kao građane u demokratskom poretku oni nas obvezuju. U okviru ustavnih demokracija postoje načini na koji građani mogu iskazati svoje neslaganje: javno prosvjedovati, dovesti u pitanje ustavnost određenog zakona ili glasovati za opoziciju na sljedećim izborima. No riječ je o iskazima nezadovoljstva unutar granica zakona. U suprotnome bi doveli u pitanje ono što se naziva "pravilo demokratske igre", a koje nalaže da je u demokraciji dužnost građana poštivati zakone s kojima se ne slažu zato što svi drugi građani poštuju zakone s kojima se

Građanski je neposluh, smatrao je Malcolm X, paradoksalan: ili živimo u ustavnoj demokraciji i prihvaćamo da su izbori jedini način da promijenimo politiku vlastite zemlje, ili živimo u autokratskom režimu koji trebamo srušiti revolucijom. *The ballot or the bullet*

možda ne slažu. Kada bi svi odlučili poštivati samo one zakone ili politike koje podržava stranka za koju su glasovali ili, još gore, samo one zakone ili politike koje im se sviđaju, demokratski bi proces postao besmislen. Tako gledano, građanski neposluh, kao svjesno kršenje zakona s ciljem promjene određenoga zakonskog ili političkog rješenja, izravno je protivan temeljnom "pravilu demokratske igre".

broj 7 - rujan 2011.

No što ako sporni zakon ili sporna politika nisu samo loši, neustavni ili u neskladu s našim osobnim moralnim stavovima nego su i duboko nepravedni? Što ako je riječ o zakonu ili politici koja izravno dovodi u pitanje dva temeljna načela na kojima se temelje liberalno-demokratskih poreci: poštivanje jednakih prava građana i demokratski proces izbora vlasti? Povredom tih temeljnih načela vlast gubi autoritet i postaje nelegitiman izvor

Građanski neposluh primarno određuje politički cilj koji se želi ostvariti: promjena nepravednoga zakona ili politike u sklopu postojećeg poretka

donošenje i provedbe zakona. Time smo izašli iz okvira ustavne demokracije i našli se pod vlašću autoritarnoga, nedemokratskog režima. Osnovna je pretpostavka liberalne tradicije od Johna Lockea do danas da opravdani odgovor na takve režime uključuje i nasilnu revoluciju. Paradoks je građanskog neposluha u tome što smo kao građani zarobljeni u začaranom krugu: dužni smo poštivati zakone sve dok ti zakoni ne povrijede načela legitimacije, ali time vlast gubi legitimnost i mi prestajemo biti građani ustavne demokracije. Znači li to da u liberalno-demokratskim režimima nema mjesta za građanski neposluh? Je li Malcolm X imao pravo zaključivši kako je jedini izbor s kojim smo suočeni izbor između glasačke kutije i oružja?

Moguće rješenje tog paradoksa možemo naći u najutjecajnijoj knjizi iz liberalne političke teorije u posljednjih četrdesetak godina – *A Theory of Justice* Johna Rawlsa. Kako je Rawls svoju knjigu, objavljenu 1971, pisao više od deset godina, u pozadini je njegovih razmišljanja o problemu građanskog neposluha u liberalnim demokracijama model Martina Luthera Kinga i crnačkog Pokreta za građanska prava. Taj je model omogućio Rawlsu da ponudi teorijski odgovor ne samo crnim radikalima, poput Malcolm X-a, koji su tvrdili kako građanski neposluh samo daje legitimnost postojećem poretku, nego i konzervativnim kritičarima Pokreta za građanska prava koji su optuživali Kinga i njegove sljedbenike da kršenjem zakona otvaraju Pandorinu kutiju izvaninstitucionalne borbe koja dovodi u pitanje opstanak cjelokupne političke zajednice. Liberalno shvaćanje građanskog neposluha – koje je prvi teorijski formulirao Rawls, a kasnije su ga dodatno razvili teoretičari prava poput Ronalda Dworkina i Josepha Raza – pretpostavlja jasno određen politički cilj, uvjete u kojima je kršenje zakona opravdano te način na koji se činom neposluha zakon smije kršiti.

Prema tome shvaćanju, građanski neposluh primarno određuje politički cilj koji se želi ostvariti: promjena nepravednoga zakona ili politike u sklopu postojećeg poretka. Riječ je, dakle, o reformskoj, a ne revolucionarnoj taktici. Stoga građanski neposluh u ustavnim demokracijama ima potpuno drugačiji karakter od mirnog kršenja zakona u autokratskim režimima. U ustavnim demokracijama pretpostavljamo da vlast – i njezina zakonodavna i njezina izvršna grana – imaju legitimnost donositi i provodi-

ti zakone. Činom građanskog neposluha ne dovodi se u pitanje status legitimnosti onih koji su na vlasti ili cjelokupnoga poretka, nego pravednost sasvim određenog zakona ili određene politike. Nasuprot tome, kada smo suočeni s nedemokratskom, autoritarnom ili tiranskom vlašću ono što dovodimo u pitanje nije pojedini zakon ili javna politika, nego legitimnost samog poretka vladavine. Srž liberalne misli čini pretpostavka da vlast koja opetovano krši prava svojih građana te bez pristanka građana osvoji vlast i osigurava svoj politički opstanak silom gubi legitimnost, pa njezini podanici imaju moralno pravo da se pobune. U nedemokratskom režimu čin građanskog neposluha nije samo način otpora nepravednim zakonima, nego i način otpora nelegitimnoj vlasti. Građanski neposluh ima isti cilj kao i revolucija – srušiti postojeći režim. Građanski neposluh i oružana revolucija ne razlikuju se prema cilju nego prema odabiru taktike. Stoga je u kontekstu nedemokratskih poredaka, gdje je cilj srušiti poredak i gdje postoje podanici, ali ne i građani u pravom smislu te riječi, ispravnije govoriti o miroljubivom otporu nego o građanskom neposluhu. Postoje brojni razlozi zašto izabrati miroljubivi, a ne oružani otpor: nenasiljem i javnim otporom lakše je pridobiti simpatije i podršku i u zemlji i izvan nje; državni opresivni aparat toliko je snažan da bi oružani otpor bio jednak samoubojstvu; politička ili vjerska doktrina koje pripadnici otpora zagovaraju jest pacifistička. No čak i onda kada je otpor miroljubiv, njegov je cilj, za razliku od građanskog neposluha u ustavnim demokracijama, revolucioniran. To razlikovanje postaje jasnije kroz povijesne primjere: cilj Pokreta za građanska prava bio je osigurati jednaka prava crnaca unutar postojećega ustavnog poretka, dok je cilj Gandhijeve taktike miroljubivog otpora (*satyagraha*) ili Mandelina nenasilnog otpora politici aparthejda (do pokolja u Sharevilleu) bilo rušenje opresivnih režima.

Jasnim određenjem cilja građanskog neposluha u ustavnim demokracijama nismo riješili spomenuti paradoks: kada su građani suočeni s istinski nepravednim zakonom ili nepravednom politikom, kako procijeniti imaju li oni koji su na vlasti još uvijek legitimnost ili je riječ o nelegitimnom režimu ili poretku? Naime, u prvom slučaju opravdani protest ne smije ići dalje od građanskog neposluha, dok u drugom slučaju imamo moralno opravda-

U nedemokratskom režimu čin građanskog neposluha nije samo način otpora nepravednim zakonima, nego i način otpora nelegitimnoj vlasti

nje da revolucijom srušimo postojeći režim, čak i kada to uključuje nasilje. Rawls odgovara da je građanski neposluh "rezerviran samo za poseban slučaj približno pravednog društva ili društva koje je većim dijelom dobro uređeno, ali u kojemu se neke ozbiljne povrede pravednosti ipak događaju" (1971:363). Netipično za Rawlsa, koncept "približno pravednog društva" ostaje donekle nejasan, ali možemo pretpostaviti da je razlika između tog

koncepta i koncepta autoritarnog režima upravo u tome može li se nepravedni zakon ili politika promijeniti unutar postojećeg sustava ili najprije režim treba srušiti da bi moglo doći do te promjene. Tako se, primjerice, Sjedinjene Države do sredine šezdesetih godina, kada su još postojale otvorena diskriminacija crnaca i politika segregacije u južnim državama, ali i ustavna tradicija koja je promovirala načela jednakih građanskih prava za sve građane, mogu definirati kao "približno pravedno društvo". Nasuprot tome, Južnoafrička Republika u kojoj nije postojao nikakav ustavni temelj ili politički kontekst koji bi omogućio dokidanje politike aparthejda bez urušavanja samog režima, primjer je autokratske države, a ne "približno pravednog društva".

Kada je građanski neposluh opravdan?

Cilj građanskog neposluha određuje i uvjete u kojima je kršenje zakona opravdano. Prema liberalnom viđenju, građanski neposluh opravdan je isključivo onda kada je usmjeren protiv nepravednog zakona ili politike, pri čemu se pod "nepravednim" najčešće misli na povredu načela legitimacije na kojima se ustavno-demokratski poredak temelji: zaštita temeljnih prava građana i poštivanje demokratske procedure. Tako John Rawls govori o konceptu nepravednog zakona u širem kontekstu svoje teorije pravednosti, izvodeći taj koncept iz dva temeljna načela pravednosti: načela jednake slobode (koje uključuje i jednako prava glasa) i načela jednakosti šanse (1971:372). Ronald Dworkin smatra da je građanski neposluh opravdan onda kada su građani suočeni s povredom svojih ustavom zajamčenih prava, misleći na prava koja osiguravaju slobodu pojedinaca i jednako pravo na političku participaciju (1977:191). Sam Martin Luther King smatra kako je "nepravedan zakon norma koju većina nameće manjini, a koji tu većinu ne obvezuje" (1991:72), te govori o temeljnim pravima i političkim pravima – pravu glasa i mogućnosti participacije u političkom procesu.

Za liberalno je shvaćanje presudno ograničiti građanski neposluh isključivo na kršenje nepravednog zakona i time ga razlikovati od drugih oblika političkog protesta kao opravdane reakcije građana na loše zakone/politike, zakone koji su pravno neodrživi i zakone/politike koji dovode u pitanje naš osobni moralni svjetonazor. Dokle god je riječ o lošem zakonu ili lošoj politici koji ne ugrožavaju temeljna načela pravednosti, naš prosvjed protiv njih treba ostati unutar zakona. Upravo zato liberali pripisuju toliku važnost slobodi govora i slobodi okupljanja jer te slobode – uključivanje u javnu debatu, iniciranje i potpisivanje peticije, izlazak na ulicu i javni prosvjed – omogućuju građanima da se suprotstave i kritiziraju loš zakon ili lošu politiku a da ne prekrše zakon. U slučaju zakona koji su pravno neodrživi riječ je o onim zakonima koji su protivni onome što je teoretičar prava Lon Fuller nazvao "moralom zakona", to jest o određenoj unutarnjoj logici zakonodavstva.¹ Najčešći primjer pravno neodrživog zakona jest zakon koji nije u skladu s ustavom ili međunarodno potpisanim sporazumima. Dakle, nepravedan zakon najčešće je i pravno neodrživ zakon, ali u velikom broju instancija pravno neodrživi zakoni nisu i nepravedni zakoni jer ne dovode u pitanje načela temeljne pravednosti u ustavnim demokracijama. Dva su moguća opravdana odgovora na pravno neodrživ zakon. Prvo, možemo dovesti u pitanje legalnost

takva zakona slijedeći unaprijed određenu institucionalnu proceduru i dopustiti sudu da odluči je li riječ o ustavnome, to jest valjanom zakonu ili ne. Drugo, možemo "testirati zakon" kršeći ga i nadati se da će sudovi odlučiti u našu korist. Praksa "testiranja zakona" proširena je u pravnom sustavu SAD-a u kojemu postoji sudska kontrola (*judicial review*), kao način da i sami sudovi kroz ocjenu ustavnosti određenog zakona odrede pravni

Cilj građanskog neposluha nije dovesti u pitanje valjanost određenog zakona nego njegovu pravednost

presedan te tako i sami postanu dio zakonodavnog procesa. No, kako je profesor ustavnog prava Herbert Storing upozorio, "građanski neposluh treba razlikovati od testiranja ustavnosti zakona" (1991:87). Premda obje prakse uključuju kršenje zakona, temeljna je razlika u tome što testiranje zakona podrazumijeva da će onaj koji je prekršio zakon poštovati odluku najviše sudske instance u zemlji kakva god ona bila. Cilj građanskog neposluha nije dovesti u pitanje valjanost određenog zakona nego njegovu pravednost. To podrazumijeva da će konzistentni prosvjednik prekršiti zakon čak i onda kada ga je sud proglasio ustavnim. Rawls je to pojasnio na sljedeći način: "Građanski je neposluh istinski protivan zakonu u tom smislu da oni koji su predani tom činu ne teže samo tome da testiraju njegovu ustavnost; oni su spremni protiviti se tom zakonu čak i kada ga je podržao sud" (1971:365).

U treću se skupinu ubrajaju slučajevi u kojima određeni zakon izravno dovodi u pitanje osobni moralni svjetonazor nekih građana. Otpor takvom zakonu ne temelji se na tome što je on nepravedan za sve građane, nego na tome što je nepravedan isključivo kada se primijeni na građane koji imaju određeni moralni ili vjerski svjetonazor. Odatle slijedi zahtjev za izuzećem od takvog zakona, a ne – kao u slučaju građanskog neposluha – zahtjev za odbacivanjem zakona. U tim slučajevima opravdani otpor uključuje prigovor savjesti. Dobar je primjer pacifist koji ne smatra pogrešnim ulazak svoje države u rat, ali osobno odbija nositi oružje. On prihvaća ideju pravednog rata u kojemu je upotreba vojne sile opravdana, ali mu je istodobno ubojstvo drugog ljudskog bića, čak i u kontekstu pravednoga rata, moralno neprihvatljivo. Glavna razlika između prigovora savjesti i građanskog neposluha jest u motivu onih koji krše određeni zakon: smatra li građanin da sporni zakon dovodi u pitanje njegov osobni moral koji se temelji na njegovu posebnome vjerskom ili kulturnom statusu ili smatra da je zakon protivan temeljnim načelima pravednosti u ustavnoj demokraciji. Filozof Hugo Bedau ovako formulira tu razliku: "Kada onaj koji se poziva na prigovor savjesti prekrši zakon, on ili ona čine to primarno da bi izbjegli djelovanje koje je protivno njihovoj osobnoj savjesti... Primarna svrha prigovora savjesti nije javno ukazivanje na nepravednost zakona nego osobno izuzeće, ne politička promjena nego (grubo rečeno) osobno pranje ruku" (1991:7).

broj 7 - rujan 2011.

Kakva su ograničenja građanskog neposluha?

Prema liberalnom modelu, da bi građanski neposluh u ustavnoj demokraciji bio opravdan mora zadovoljiti neke formalne uvjete. Prošireni popis tih uvjeta glasi: građanski neposluh mora biti javan, nenasilan, koristiti se samo u krajnjoj instancijski kada su sva institucionalna rješenja iskorištena, cilj mu ne smije biti da prisili nego uvjeri vlast i građane da je određeno zakonsko rješenje nepravedno, a onaj tko krši zakon mora biti spreman prihvatiti kaznu za svoj čin te ne smije prekršiti nijedan drugi zakon osim zakona koji smatra nepravednim (Raz, 1991:162). Da bi se utvrdilo koji su od tih uvjeta stvarno nužni, a koji su, kako kaže Joseph Raz, "vidno arbitrarna ograničenja građanskog neposluha" (163), treba imati na umu stvarni cilj čina građanskog neposluha: promjenu nepravednog zakona ili politike bez rušenja vlade ili cijeloga političkog sustava nedemokratskim putem. Michael Walzer kaže da "čovjek krši zakon, ali čini to tako da ne dovodi u pitanje legitimnost pravnoga i političkog sustava" (1970:24).

To znači da je građanski neposluh način obraćanja javnosti, a ne način političkog pritiska na vlast. Rawls kaže da građanski neposluh "možemo usporediti s javnim govorom kao načinom obraćanja, izraza dubokoga i savjesnog političkog uvjerenja" (1971:366). Taj je argument izveden iz ideje da činom građanskog neposluha još uvijek prihvaćamo da nepravedni zakon može biti promijenjen bez potrebe za sljedećim korakom koji bi uključivao dovođenje u pitanje legitimnost cijelog poretka. Ako građanski neposluh razumijemo kao apel za pravednošću, onda on mora biti javan i nenasilan. Filozof Peter Singer ovako je formulirao tu ideju: "Koristiti nasilje značilo bi izbrisati razlikovanje između neposluha radi pridobivanja javnosti i neposluha čiji je cilj prisiliti ili uplašiti većinu" (1973:82). U nužne uvjete još treba uključiti i spremnost onih koji krše zakon da prihvate posljedice takva čina, uključujući i zatvorsku kaznu. Status mučenika onih koji su uhapšeni zbog građanskog neposluha pokazuje snagu njihova uvjerenja da je neki zakon nepravedan. Još važnije, to pokazuje da prihvaćaju legitimnost političkih institucija i ustava. Martin Luther King je u svojim bilješkama iz zatvora u Birminghamu zapisao: "Smatram da pojedinac koji prekrši zakon za koji mu njegova savjest kaže da je nepravedan te dobrovoljno prihvati kaznu ostajući u zatvoru kako bi probudio svijest zajednice o nepravdi, ustvari pokazuje najviše poštovanje prema zakonu" (1991:74). Rawls je potpuno prihvatio Kingov argument: "Zakon je prekršen, ali vjernost zakonu izražena je javnom i nenasilnom prirodom tog čina, kao i spremnošću da se prihvate zakonske posljedice vlastitoga djela" (1971:367).

Mnogo je tinte potrošeno u raspravama o tome je li izravna povreda zakona (isključivo kršenje zakona koji se smatra nepravednim) nužan uvjet građanskog neposluha ili je opravdana i neizravna povreda zakona (kršenje zakona koji nije nepravedan). Rawls (1971:365) je smatrao da čin neposluha ne zahtijeva isključivo povredu zakona koji se dovodi u pitanje. Naime, postoje situacije u kojima bi kršenje zakona koji smatramo nepravednim bilo doslovce pogubno (primjerice, zakon o izdaji) ili kada ne postoji mogućnost da izravno prekršimo sporni zakon (primjerice, zakon vezan za pitanja vanjske politi-

ke ili pitanja pravednog rata). U takvim situacijama opravdano je, prema liberalnom modelu, prekršiti zakone koji sami po sebi nisu nepravdani: blokiranje prometa ili nedopušten ulazak na državnu imovinu dva su najčešća primjera. Povijesno gledano, neizravno kršenje zakona dio je tradicije građanskog neposluha od Thoreauova odbijanja da plati porez zbog američke politike prema Meksiku, Indijancima i crncima do Kingova uhićenja zbog ignoriranja zabrane sudjelovanja u demonstracijama, a ne zbog kršenja segregacijskih zakona. Jednako je sporno pitanje treba li građanski neposluh biti krajnja instancija nakon što su sva pravna sredstva borbe protiv nepravdnog zakona iscrpljena. Neposluh kao čin kršenja zakona tek kada su se sve zakonske mogućnosti pokazale neuspješnima poželjan je stoga što daje dodatnu moralnu snagu i uvjerljivost zahtjevu da se nepravdani zakon ukine. No postoje situacije u kojima bi bilo politički beskorisno čekati da se istroše sve institucionalne opcije prije nego što se odlučimo za građanski neposluh. Naime, sporni zakon ili politika, poput vladine odluke da uvuče zemlju u nepravdan rat, načinili bi preveliku štetu do trenutka kada se sva zakonska sredstva pokažu neuspješnima.

Nedostaci liberalnog modela

Liberalni je model ponudio teorijsko opravdanje politike građanskog neposluha na način na koji ga je prakticirao Pokret za građanska prava i pokazao važnost takve politike u ustavnim demokracijama nasuprot politici nasilnog otpora kakvu su prakticirale grupacije poput *The Nation of Islam*, *The Black Panthers* ili *Weather Underground*. Također, dao je uvjerljivi odgovor konzervativcima koji su tvrdili da svako kršenje zakona kao moralan ili politički čin, čak i ako je uistinu usmjereno protiv nepravdnog zakona ili politike, dovodi u pitanje opstanak cijelog poretka. Istodobno, taj se model suočio s nekim ozbiljnim kritikama upravo zato što vrlo usko određuje cilj građanskog neposluha, kao i uvjete pod kojima se kršenje zakona može smatrati opravdanim.

Prvi prigovor odnosi se na Rawlsov liberalni model građanskog neposluha koji je, koliko god to kontradiktorno zvučalo, previše konzervativan zato što se temelji isključivo na postojećim vrijednostima političke zajednice i ne dopušta propitivanje samih tih vrijednosti. Naime, u skladu sa spomenutim razlikovanjem između nepravdnog zakona i pravno neodrživog zakona, Rawls inzistira na tome da nepravdan zakon ne mora nužno biti protivan onome što izravno piše u ustavu nego protivan duhu ustava, to jest onima vrijednostima – slobodi pojedinca, jednakosti i ljudskom dostojanstvu – koje bi svaki liberalni ustav trebao štiti. Na to je Rawls mislio govoreći o "zajedničkoj koncepciji pravednosti koja je u srži političkog poretka" (1971:365). S obzirom na to da ne postoji "moralno obvezujuća pravna interpretacija" (Rawls, 1969:254) takve koncepcije pravednosti, odgovornost za ocjenu zakona kao pravednoga ili nepravdnog nije na najvišem sudu u državi nego na samom pojedincu. Problem je u tome što zazivanje "zajedničke koncepcije pravednosti" u određivanju toga je li građanski neposluh opravdan znači da neki zakon ili politiku možemo proglasiti nepravdnima samo na temelju onih vrijednosti koje većina u zajednici već prihvaća. To bi značilo, kako je upozorio Peter Singer, da građanski nepo-

sluh ne može biti opravdan u onim slučajevima – poput, recimo, kršenja zakona kako bi se ukazalo na nepravdan tretman životinja – kada izlazi iz okvira postojeće zajedničke koncepcije pravednosti (1977:90). Stoga se može kazati da je Rawlsov liberalni model konzervativan.

Drugi problem liberalnog pristupa građanskom neposluhu proistječe iz njegove središnje ideje prema kojoj je ocjena o tome je li neki zakon protivan temeljnoj pravednosti u rukama svakoga pojedinog građana. No u čijim je rukama ocjena može li taj zakon biti izmijenjen a da se ne dovede u pitanje legitimnosti cijelog poretka? U kojem trenutku – ako oni koji su vlast opetovano odbijaju promijeniti nepravdani zakon – možemo prijeći s građanskog neposluha na oružani otpor? Tko treba od-

Da bi građanski neposluh u ustavnoj demokraciji bio opravdan mora biti javan, nenasilan, koristiti se samo u krajnjoj instanciji kada su sva institucionalna rješenja iskorištena, cilj mu ne smije biti da prisili nego uvjeri vlast i građane da je određeno zakonsko rješenje nepravdno, a onaj tko krši zakon mora biti spreman prihvatiti kaznu za svoj čin te ne smije prekršiti nijedan drugi zakon osim zakona koji smatra nepravdnim

lučiti je li vlast koja stoji iza nepravdnog zakona legitimna? Ako odgovor na ta pitanja daje, kao što to liberalni model sugerira, svaki pojedini građanin, onda tek nakon što su se neki građani odlučili na građanski neposluh, a drugi na nasilni otpor možemo ocijeniti koja od tih dviju skupina građana imala pravo. Mi tek *post factum* znamo da je King imao pravo, a da je Malcolm X bio u krivu, te da je predanost članova Pokreta za građanska prava građanskom neposluhu uistinu imala presudnu ulogu u donošenju Zakona o građanskim pravima 1964. No da je blokada tog Zakona u Senatu potrajala dulje od dva mjeseca ili da su, u konačnici, senatori s juga uspjeli potpuno blokirati taj Zakon, bi li Malcolm X, zagovarajući mogućnost nasilnog otpora, imao pravo, a Martin Luther King, zauzimajući se isključivo za nenasilni otpor, bio u krivu? Teorija građanskog neposluha trebala bi osigurati da unaprijed možemo znati kada je neposluh smislen i opravdan, a kada smo izašli iz okvira ustavne demokracije i imamo moralno i političko pravo na revoluciju. Upitno je osigurava li to liberalna teorija građanskog neposluha koja se temelji na odgovornosti samih pojedinaca.

Treći i najozbiljniji prigovor jest da teorijski model koji zagovaraju Rawls i njegovi sljedbenici jednostavno ne korespondira s praksom građanskog neposluha kakva se razvila u posljednjih četrdesetak godina. Uzevši kao paradigmu crnački Pokret za građanska prava, taj se model ograničio na opravdanje građanskog neposluha samo u slučajevima u kojima je riječ o povredi temeljnih načela pravednosti u ustavnim demokracijama. Politika segregacije i različiti oblici institucionalne diskriminacije koje su crnci u SAD-u proživljavali zasigurno jesu takva vrsta povrede. No, pita se profesor prava Daniel Markovits, što je s onim primjerima građanskog neposluha – poput prosvjeda protiv Vijetnamskog rata, protiv nuklearnih postrojenja u europskim saveznicama NATO-a ili današnjih protuglobalizacijskog prosvjeda – koji se ne mogu jednostavno podvesti pod povrede temeljnih prava građana ili demokratske procedure (2005:1901). Prema liberalnom modelu, svi ti primjeri ilustriraju neopravdanu upotrebu građanskog neposluha. Isto se može reći i za nedavne studentske blokade ili "slučaj Varšavska" u Hrvatskoj. Pravi problem, smatra Markovits, nije sama praksa građanskog neposluha u zapadnim demokracijama od kraja šezdesetih godina do danas nego teorija koja o tim praksama, osim dovođenja u pitanje njihova moralnog opravdanja, malo toga može kazati.

Demokratski neposluh

Potaknut tim problemom, Markovits je u svom eseju "Democratic Disobedience" (2005) ponudio alternativu liberalnom pristupu građanskom neposluhu – demokratski neposluh. Suprotno liberalnom modelu koji gleda na čin neposluha kao na izvaninstitucionalni oblik građanske borbe za zaštitu temeljnih načela pravednosti u ustavnim demokracijama, demokratski model vidi neposluh kao korektiv neželjenim, ali i neizbježnim posljedicama demokratskog procesa odlučivanja. Dvije su posljedice – Markovits ih naziva demokratskim deficitom – posebno pogubne za demokratsku logiku odlučivanja prema kojoj građani trebaju prihvatiti kao valjane i one zakone ili politike koje ne podržavaju. Prva se odnosi na činjenicu da u predstavničkim demokracijama različiti posebni interesi mogu imati velik utjecaj na donošenja određenih zakona ili javnih politika, čime se demokratsko odlučivanje otvara "manipulaciji i zlouporabi" od strane interesnih grupa. Druga negativna posljedica proizlazi iz "isključujuće snage" kolektivnog odlučivanja koja dovodi do toga da neka važna politička pitanja budu potpuno potisnuta iz javnoga diskursa. Glavna ideja demokratskog modela neposluha jest ispravljanje deficita demokratskog odlučivanja. Time se građanski neposluh definira kao čin kršenja zakona koji nije, kao u liberalnom modelu, protivan demokratskoj logici nego je njezin važan dio i tako je "ojačava" (Markovits, 2005:1937). Dakle, prednost tog modela nije samo u tome što ne upada u paradoks o kojemu je govorio Malcolm X, što nije

konzervativan na način na koji je Rawlsov liberalni model opisao Peter Singer i što se ne ograničava isključivo na slučajeve u kojima je riječ o povredi temeljnih načela pravednosti, nego mnogo bolje korespondira s aktivističkom praksom građanskog neposluha u ustavnim demokracijama u posljednjih nekoliko desetljeća. Raspravljajući o protuglobalizacijskim prosvjedima kao paradigmatom primjeru demokratskog neposluha, Markovits upravo zato govori o tom modelu kao o građanskom neposluhu za 21. stoljeće.

Bilješke

- 1 Fuller navodi osam instancija u kojima zakon može povrijediti načelo "morala zakona": (1) uopće nije riječ o zakonu nego o arbitrarnoj i *ad hoc* odluci; (2) zakon koji nije javan i poznat građanima; (3) retroaktivni zakon; (4) zakon koji nije razumljiv; (5) zakon koji je protivan drugim zakonima; (6) zakon koji zahtijeva nešto što je izvan mogućnosti građana; (7) zakon koji se toliko često mijenja da "građani ne mogu usmjeriti svoje djelovanje prema njemu"; (8) kada postoji nekonzistentnost između samog zakona i njegove primjene (Fuller, 1964:39).

Literatura

- Bedau, H. A. (1991). Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice. U: Bedau, H. A. (ur.). *Civil Disobedience in Focus*. London: Routledge.
- Dworkin, R. (1977). *Taking Rights Seriously*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fuller, L. (1964). *The Morality of Law*. New Haven: Yale University Press.
- King, M. L. (1991). Letter from Birmingham City Jail. U: Bedau, H. A. (ur.). *Civil Disobedience in Focus*. London: Routledge.
- Markovits, D. (2005). Democratic Disobedience. *Yale Law Journal*. 114:1897-1952.
- Rawls, J. (1971). *Theory of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rawls, J. (1968). The Justification of Civil Disobedience. U: Bedau, H. A. (ur.). *Civil Disobedience: Theory and Practice*. New York: Pegasus.
- Raz, J. (1991). Civil Disobedience. U: Bedau, H. A. (ur.). *Civil Disobedience in Focus*. London: Routledge.
- Singer, P. (1973). *Democracy and Disobedience*. Oxford: Clarendon Press.
- Storing, H. J. (1991). The Case Against Civil Disobedience. U: Bedau, H. A. (ur.). *Civil Disobedience in Focus*. London: Routledge.
- Walzer, M. (1970). *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship*. Cambridge: Harvard University Press. ■

Kažnjava li neoliberalna kaznena država siromašne?

Krešimir Petković

**Pojam neoliberalne kaznene
države politologijski je pojam zato
što govori o tome kako država
oblikuje kaznenu politiku i politički
upravlja društvenim odnosima**

Pojam neoliberalne kaznene države skovao je Loïc Wacquant, vjerojatno najpoznatiji učenik Pierrea Bourdieua, jednog od najutjecajnijih francuskih sociologa 20. stoljeća. Loïc Wacquant predaje na Sveučilištu Berkeley i bavi se istraživanjem kaznene politike. Pojam neoliberalne kaznene države koji je Wacquant razvio, politologijski je pojam zato što govori o tome kako država oblikuje kaznenu politiku i politički upravlja društvenim odnosima, proizvodnjom nasilja i zatvora na svojem teritoriju. U suvremenoj Hrvatskoj taj je pojam teorijski zanimljiv, pa i potencijalno politički kontroverzan, ponajprije zbog porasta zatvorske populacije u posljednjem desetljeću, ali i zbog niza pratećih promjena u kaznenom zakonodavstvu i politici koje su se dogodile usporedno s procesom pristupanja Europskoj Uniji.

Premda u tranzicijskim i ratnim 1990-ima, obilježenima politički sponzoriranim nasiljem i kriminalom, prenapučenost zatvora nije bila problem kaznene politike, zatvorska je stopa u Hrvatskoj od kraja 1990-ih do danas kontinuirano rasla. Ukupna zatvorska populacija u 2011. premašila je 5.000 zatvorenika, dok se službeni kapaciteti zatvorskog sustava kreću oko 3.500 zatvorskih mjesta.¹ U tim okolnostima ne čudi što je jedan od istaknutih dokumenata kaznene politike iz 2009. bio akcijski plan za proširenje kapaciteta zatvorskog sustava.² U skladu s njime, u međuvremenu je izgrađen i "otvoren" novi kazneni objekt u Glini koji prima više od 400 zatvorenika.³ Ambiciozni akcijski plan vlade predvidio je i izgradnju nove velike kaznonice u Šibeniku s više od tisuću zatvorskih mjesta te proširenje brojnih drugih postojećih zatvora. Usporedno se uvodi i sustav probacije kojim se nastoji rasteretiti zatvorski sustav – supstitucijom

Krešimir Petković, asistent na Fakultetu političkih znanosti. Nedavno je obranio doktorsku disertaciju o kaznenoj politici i nasilnim zločinima u Hrvatskoj od 1990. do 2010. Dijelovi ovog teksta preuzeti su iz rasprave o globalnome kaznenom zaokretu u disertaciji. E-pošta: kpetkovic@fpzg.hr

kazne zatvora kućnim pritvorom i kontrolom kretanja uz pomoć elektronskog nadzora, čime se kaznenopolitički zahvat države u život građana mijenja, ali vrlo vjerojatno i proširuje. Premda u komparativnim okvirima prosječna zatvorska populacija u Hrvatskoj, koja se danas bliži broju od 120 zatvorenika na 100.000 stanovnika, nije nimalo dramatična – SAD kao, u određenom smislu, "najkaznenija" država današnjice ima prosječnu zatvorsku stopu višu od 700 zatvorenika, a Rusija veću od 500 – jasno je da se sa zatvorskim sustavom i kaznenom politikom u po-

Premda u tranzicijskim i ratnim 1990-ima, obilježenima politički sponzoriranim nasiljem i kriminalom, prenapučenost zatvora nije bila problem kaznene politike, zatvorska je stopa u Hrvatskoj od kraja 1990-ih do danas kontinuirano rasla

sljednem desetljeću u Hrvatskoj nešto važno događa, ako znamo da je još sredinom 1990-ih u zatvorima bilo oko 2.000 ljudi. Kada se u samo jednom desetljeću kaznena populacija države više nego udvostruči, a njezina opća populacija stagnira ili čak opada, a u javnosti se često govori o cijeni zatvora i o problemima prenapučenosti zatvorskog sustava, onda ima smisla postaviti pitanje konstituirala li se nešto slično neoliberalnoj kaznenoj državi. A kada se tome pridodaju uvođenje anglosaksonskog modela probacije koji potencijalno povećava kaznenu populaciju; razvijena industrija privatne sigurnosti koja je u Hrvatskoj poznata kao "zaštitarstvo"; reforme kaznenog procesa koje nastoje povećati efikasnost pravosuđa jačanjem uloge tužiteljstva i stavljanjem suda u pasivniju ulogu u kaznenoj istrazi te brojne reforme kaznenoga materijalnog prava koje su povećavale broj inkriminacija i po pravilu uvodile strožije kazne za zločine već predviđene pozitivnim pravom – a sve to u kombinaciji s reduiranjem radničkih prava, zahtjevima za smanjenjem javnog sektora i povećanjem konkurentnosti – onda pojam neoliberalne kaznene države postaje još zanimljiviji. Ukratko, postavlja se pitanje ima li zloglasni "neoliberalizam" upliva i na kaznenu politiku ili je posrijedi tek općenita i pomalo otrcana fraza ljevice, koja se difuzno lijepi svim suvremenim javnim politikama, pa tako i kaznenoj, često gubeći svako precizno, analitički i politički upotrebljivo značenje. Krajnje je vrijeme da kritički razmotrimo ono što o neoliberalnoj kaznenoj državi piše Wacquant, kako bismo na kraju ovoga konceptualnog osvrta procijenili ima li taj pojam smisla u Hrvatskoj i koliko je u njoj primjenjiv.

Wacquantova neoliberalna kaznena država

Wacquant je pojam neoliberalne kaznene države razvio u opsežnoj knjizi *Kažnjavanje siromašnih* koja je na francuskome objavljena 2004, a američko je izdanje objavljeno 2009. Naslov francuskog izvornika *Punir les pauvres* doslovce je preveden kao broj 7 - rujan 2011.

Punishing the Poor, s podnaslovom *The Neoliberal Government of Social Insecurity*, koji eksplicitno spominje "neoliberalnu vladavinu" i povezuje je sa socijalnim pitanjem. Wacquant u toj knjizi empirijski zanimaju ponajprije "kaznene kategorije, prakse i politike SAD-a", koje shvaća kao dio globalne neoliberalne revolucije u kojoj su SAD povijesna predvodnica (Wacquant, 2009: xv). Bourdieuov učenik Wacquant u analizi kombinira materijalne i simboličke elemente, što se izražava već u uvodnome usporednom citiranju Engelsa, koji je isticao kako je kapitalizmu potreban složen sustav pravosuđa da regulira radnu snagu, i Durkheima, koji je pak teoretizirao o kazni kao simboličkom činu isključivanja, svojevrsnoj operaciji kolektivnoga nesvjesnog. Na tim metodologijskim osnovama, kojima se povezuje materijalno i simboličko, Wacquant gradi složenu političku analizu u kojoj nastoji pokazati kako se suvremene države u "procesu globalizacije" oblikuju kao neodarvinistički levijatani: u svojoj glomaznoj zatvorskoj strukturi one smještaju siromašne i nepočetne, općenito sve one koji ne mogu izdržati zahuktalu tržišnu utakmicu, isključujući ih iz društva fizički, ali i simbolički.

Ishodište Wacquantove analize nalazi se u činjenici bujanja zatvora u posljednjoj četvrtini 20. stoljeća i nastavku tog bujanja u novom tisućljeću. Nasuprot revizionističkim povjesničarima zatvora poput Foucaulta, koji je još sredinom 1970-ih svoju impresivnu povijesnu analizu "rađanja zatvora" mogao zaključiti tvrdnjom da će zatvor biti zamijenjen efikasnijim tehnikama društvene kontrole, Wacquant piše o dramatičnom porastu broja zatvorenika na Zapadu koji je opovrgnuo te projekcije: "Populacija iza rešetaka udvostručila se u Francuskoj, Belgiji i Finskoj; trostručila se u Nizozemskoj, Španjolskoj i Grčkoj; a u Sjedinjenim Državama se upeterostručila" (Wacquant, 2009:7). On smatra da uzrok povećanju zatvora nije, makar ne ponajprije, u spontanome porastu zločina, nego u neoliberalnoj kaznenoj politici koju su izmislili američki republikanci 1980-ih. Njihovu je "ultrarepresivnu agendu" u 1990-ima potpuno preuzeo demokrat Clinton, a za njim i nositelji vlasti u zapadnoeuropskim državama poput Ujedinjenog Kraljevstva, Italije, Španjolske i Francuske,

Središnja je Wacquantova teza da su socijalna i kaznena politika usko povezane. Ukratko, neoliberalizam je socijalnu politiku zamijenio kažnjavanjem

bez obzira na njihov nominalni ideološki predznak. Središnja je Wacquantova teza da su socijalna i kaznena politika usko povezane. Ukratko, neoliberalizam je socijalnu politiku zamijenio kažnjavanjem. Umjesto pokušaja socijalne integracije marginalnoga društvenog elementa nastupila je "logika segregacijske i retribucijske" politike (Wacquant, 2009:24) koja je povećala društvene razlike, istodobno negativno utječući na razinu zločina u društvu. Takvu politički nabijenu tvrdnju Wacquantu omogućuje naglašeno lijeva diskurzivna pozicija o etiologiji zločina: uzroci zločina nisu u pojedincima nego u socijalnim okolnostima u ko-

jima žive urbani proletarijat i subproletarijat odnosno klasa unutar koje se najčešće regrutiraju nasilni zločinci. Umjesto da ih se integrira socijalnom politikom što bi, prema lijevom diskursu o zločinu i kazni, definicijski smanjilo stopu zločina, u Wacquantovoj je analizi deprivirani i potencijalno nasilni urbani subproletarijat kroz neoliberalno reduciranje države blagostanja dodatno marginaliziran i snažnije upućen na nasilje. Dakle, ako je stvarno i došlo do povećanja zločina, primarni uzrok tome je socijalno neodgovorna neoliberalna kaznena politika. Za Wacquanta nema spora o tome da su socijalna i kaznena politika duboko povezane te da se to najjasnije očituje u državi koja je model kaznenog neoliberalizma najdosljednije ostvarila – Sjedinjenim Američkim Državama. Metafora kojom se izražava ta povezanost je uobičajena, numizmatička: "Bijeda američke socijalne politike i grandioznost američke kaznene politike na prijelazu stoljeća dvije su strane istog političkog novčića" (Wacquant, 2009:292). Umjesto da se stopa zločina vođenjem stroge kaznene politike smanji, zatvori su samo dobivali više klijenata za svoju rastuću kaznenu ekonomiju. Nasilnici nisu postali manje nasilni pa se kaznena država povećala. Idealnotipski ishod mehanizma neoliberalne kaznene ekonomije što ga opisuje Wacquant jest neoliberalna kaznena država – država koja je zamijenila socijalnu politiku kažnjavanjem pojedinaca kojima je ideološki pripisala odgovornost za zločin, da bi u konačnici, zbog bujanja zatvora, postala glomaznija i skuplja. Socijalni transferi, rehabilitacijski programi i politike uključivanja marginalnih pripadnika društva zamijenjeni su proračunskim uzdržavanjem skupoga kaznenog aparata i zatvorskog sustava u koji je neoliberalna kaznena država smjestila značajan dio socijalno isključene populacije.

U središtu Wacquantova pojma neoliberalne kaznene države nalazi se privlačan paradoks. Riječ je o neskladu između proklamirane štednje i stvarne kaznene rastrošnosti, koja ustvari nužno proizlazi iz te štednje, barem ako se prihvate Wacquantove teorijske postavke o politički induciranoj društvenoj pozadini zločina. Čini se da u području kaznene politike neoliberalizam u konačnici proizvodi skupu državu. Osnovne postavke neoliberalne politike dobro su poznate. Ona nominalno nastoji svesti državu na minimum i smanjiti troškove njezinih operacija smanjenjem birokracije i povećanjem njezine efikasnosti. Tržišni model odnosa, koji se nameće u društvu, postaje mjerilo i za državne operacije. Svaka politika mora biti učinkovita i opravdati svoje troškove, a jednako kao i u društvu, svaki pojedinac u državnome i političkom aparatu odgovara za svoje djelovanje. Ta sveprožimajuća ideologija osobne odgovornosti – "kulturalni trop individualne odgovornosti", kako to naziva Wacquant (2009: 307) – zahvaća i počinitelje zločina koji moraju ispaštati zbog svojih nedjela iza rešetaka. Iz načela odgovornosti pojedinca izvodi se i potreba strogog kažnjavanja koje je ujedno moralno ispravno i ekonomski efikasno, jer stroga kazna odvrća druge racionalne "ekonomske ljude" od zločina koji se ne isplati. No, prema Wacquantu, umjesto štednje, ta politika vodi većim troškovima za javni sektor, što ih donosi znatno povećan broj zatvorenika koji takva politika stvara.

Wacquant razvoj događaja u SAD-u smatra paradigmatiskim za neoliberalnu kaznenu državu. Uz histeričan Reaganov "rat protiv droge" koji je obilježio 1980-e, posebno ističe četiri stupa američke kaznene politike koji su doveli do hiperinkarceracije

(Wacquant, 2009: 65-67). U tim se stupovima, kako i najavljuje Wacquantova metodologija, simboličko povezuje s materijalnim. To su zakonski fiksirane kazne (*Determinate Sentencing*), odsluživanje tih kazni bez prijevremenog otpusta (*Truth in Sentencing*), uz snažan naglasak na obveznome minimumu (*Mandatory Minimum*) što ga kažnjenik treba odslužiti, i doživotni zatvor kao zakonski propisana sankcija za bilo koji treći teži prijestup, što se opisuje metaforom iz bejzbola prema kojoj se nakon trećeg promašaja ispada iz igre (*Three Strikes and You're Out*). Kaznena politika na tim stupovima, sažetima u pamtljivim simboličkim krilaticama, dovela je do nastanka prave "tamnice za proletarijat" s više od 3.000 zatvora i pola milijuna zatočenih, pri čemu su 6 od 10 zatvorenika Afroamerikanci ili Latinoamerikanci (69). Zatvorska eksplozija u SAD-u od 1975. do 2000. u zatvore je premjestila grad veći od Houstona, a manji od Chickaga (115). To su samo neki od šokantnih, efektno simbolički prezentiranih

U području kaznene politike neoliberalizam u konačnici proizvodi skupu državu

statističkih podataka i usporedbi koje obično prate rasprave o američkim zatvorima na ljevici. Wacquant smatra znakovitom i činjenicu da se, usporedno s povećanjem broja zatvorenika, smanjio broj studenata na javnim sveučilištima u SAD-u. Neka empirijska istraživanja na razini američkih saveznih država također su dala za pravo njegovoj tezi, utvrdivši negativnu korelaciju između stope zatvaranja i programa socijalne pomoći prema načelu: što je veća stopa zatvaranja, to je manje socijalne pomoći, i obratno (Beckett i Western, 2001:44).

Postoji li recept za izlazak iz začaranog kruga kaznenog neoliberalizma? Wacquantove ideje za poboljšanje kaznene politike sastoje se od četiri usko povezana koraka (284-286). Prvo, na razini diskursa suvremeni policijski folklor i "pornografiju zakona i reda" treba zamijeniti semantičkim pomakom prema "znanstveno" utemeljenim teorijama zločina. Kao burdjeovac, Wacquant smatra da su i riječi ulog u društvenoj borbi te da promjena političkog jezika čini sastavni dio promjene društvenih odnosa. Konkretna referenca toga su, dakako, sociologijske teorije ljevice, koje Wacquant sâm zastupa. Druga razina jest "obrana autonomije i dostojanstva zanimanja koja čine ljevicu države" – socijalnih radnika, pedagoga, psihologa, medicinskih sestara i "njegovateljskih" i "pomažućih" profesija odnosno birokracije koja je opsluživala povijesni aparat poslijeratne socijalne države blagostanja. Treće, Wacquant govori o "ekonomskoj, socijalnoj, zdravstvenoj ili obrazovnoj alternativni" koja treba zamijeniti pravosudni i policijski pritisak na populaciju. Kako bi se reducirao zločin, treba osnažiti socijalnu politiku umjesto hipertrofirane kaznene politike. Na kraju, Wacquant kategorički sažima to novo povezivanje socijalne i kaznene politike u diskursu i politici jačih socijalnih prava pojedinaca: "Tri i pol stoljeća nakon njegova rođenja, najučinkovitije sredstvo za potiskivanje zatvora ostaje i ostat će u desetljećima što dolaze unaprjeđivanje ekonomskih i socijalnih prava" (286).

Je li neoliberalna kaznena država održiv pojam?

Kako ocijeniti Wacquantovo objašnjenje suvremenih promjena u kaznenoj politici i njegov pojam neoliberalne kaznene države? U odnosu prema teorijskoj konkurenciji, neke se Wacquantove postavke čine uvjerljivima. Wacquant odstupa od vodećeg teoretičara kaznenog zaokreta Davida Garlanda, smatrajući da promjenama u kaznenoj politici "korijenski uzrok *nije kasna modernost nego neoliberalizam*" i da nije riječ o nikakvom subjektivnome ili kulturnom kompleksu nesigurnosti, na čemu inzistira Garland, nego o "objektivnoj socijalnoj nesigurnosti" (Wacquant, 2009:300, 302-303). Subjektivna je nesigurnost ono što joj ime kaže: subjektivan, pomalo "buržujski" sentiment kojemu korelira objektivna nesigurnost ekonomski marginalizirane većine. S druge strane, od neomarksista poput Davida Harveya, Wacquant se, kao burdjeovac, očekivano distancira, inzistirajući na simboličkoj dimenziji objašnjenja kaznene politike. Riječ je o empirijskom problemu koji teško pogađa marksiste: Wacquant upozorava na to da zatvori danas bujaju zajedno s bujanjem ekonomije, a ne samo s njezinim slabljenjem. To predstavlja problem za ona ekonomistička objašnjenja promjena kaznene politike koja, u tradiciji Ruschea i Kirchheimera, povezuju kaznenu politiku sa stanjem na tržištu rada, pri čemu stroža kaznena politika korelira s lošijim uvjetima na tržištu rada i kontrakcijom ekonomije (310-311).

Ozbiljniji prigovori pojmu možda se prije mogu naći na drugome, empirijskom dijelu Humeovih rašlji. Uredna logička konstrukcija u kojoj društvo proizvodi zločin, a politika proizvodi društvo te skupi i neefikasni zatvor, može se lako uklopiti u paletu suvremenih teorijskih kretanja na ljevici, no sučeljavanje s činjenicama ipak je osvjetljava kao ponešto nategnutu ideološku konstrukciju. Prvo, cijela se Wacquantova konstrukcija zasniva na zaoštrenoj ideji da je zločin društveno proizveden. To je u određenom smislu i određenoj mjeri doista tako, no kritiku socijalističkog utopizma, koju kroz usta jednog od likova u *Zločinu i kazni* nudi Dostojevski, ne može se sasvim ignorirati. Neuvjerljivost ideje da će izgradnja optimalne falansterije riješiti probleme ljudske naravi pogađa i manje utopističke verzije socijalizma. Teško je, naime, vjerovati da se glavni uzroci zločinu nalaze u redukciji programa socijalne države, smanjenju broja pripadnika pomažućih profesija i "mršavljenju" socijalnih transfere. Kao što svi uzroci zločina nisu u području socijalne politike države blagostanja, tako ni njezino ukidanje, smanjenje ili transformacija nužno ne pogađa stopu zločina, kao ni kaznenu politiku kao područje kojemu ipak treba priznati određenu autonomiju. Drugo, ideja da je stroga kaznena politika učinkovita nije samo ideološka konstrukcija desnice. Stroge kazne i povećanje zatvorske populacije možda nisu dokinule nasilni zločin, ali čini se da su ga ipak smanjile u SAD-u, kao i politika nulte tolerancije koju ljevica smatra fašističkom, a površni turistički prikazi iskazuju kao efikasno rješenje problema nasilnog zločina u New Yorku. To što nije posrijedi samo ideološka konstrukcija ne znači, dakako, da manevar nije užasno skup i da nema svoju političku pa i moralnu cijenu. Treće, možda više u sferi pojmovne kritike, čini se da stroga retribucija nije sastavni dio neoliberalne potrebe za efikasnošću i odgovornošću, nego

broj 7 - rujan 2011.

izraz populističkog sentimenta koji je elitama politički isplativo slijediti. Premda su i povijesni lučonoše neoliberalne politike bili strogi retributivisti – Margaret Thatcher i Ronald Reagan bili su pobornici smrtne kazne i stroge kaznene politike općenito – načelno se može zamisliti varijanta kaznenog neoliberalizma koja daje prednost efikasnim kaznama koje nisu nužno drakonske. Ukratko, možda neoliberalna kaznena država ne mora biti glomazna.

Naposlijetku, a to nas vodi do Hrvatske, apstraktnu je ideju u komparativnoj analizi potrebno staviti u kontekst. Bez obzira na određeno socijalno raslojavanje, Hrvatska nije društvo velikih socijalnih razlika u kojemu bi pojam poput neoliberalne kaznene države bez ostatka dobro funkcionirao. Bez obzira na postroženje kaznene politike, kazne u Hrvatskoj nisu drakonske. Dojam je javnosti da bi one trebale biti znatno strože. Bez obzira na porast kaznene populacije i prenapučenost zatvorskog sustava, zatvorska je populacija, komparativno gledano, još uvijek niska ili se u najgorem slučaju nalazi na sredini svjetske kaznene ljestvice. Nasuprot SAD-u, pa čak i nekim bivšim sovjetskim republikama, Hrvatsku nitko pri zdravom razumu još uvijek ne može nazvati (zapadnim) gulagom.

No jednom kad se navedene kontekstualne ograde uvažavaju, pojam neoliberalne kaznene države može dobro funkcionirati kao zaoštrena ilustracija važnih problema s kojima se suočava kaznena politika u Hrvatskoj, ali i društvu u cjelini. U Hrvatskoj populacija stagnira ili pada, a kaznena populacija raste. Kaznenost se povećava i širi. Grade se novi zatvori, a razvijena je privatna industrija sigurnosti. Bez obzira na visoko publicirane slučajeve političke korupcije, prosječan klijent kaznene politike u Hrvatskoj danas jest razmjerno siromašan i marginaliziran. Paralelno s promjenama u kaznenoj politici, u Hrvatskoj je socijalna politika oslabila. U tom je smislu u ozbiljnoj raspravi pojam neoliberalne kaznene države, koji ilustrira napetosti kaznene i socijalne politike, ipak nezaobilazan.

Bilješke

- 1 International Centre for Prison Studies, *World Prison Brief: Croatia*. http://www.prisonstudies.org/info/worldbrief/wpb_country.php?country=131 (pristupljeno 20. lipnja 2011).
- 2 *Akcijski plan za unaprjeđenje zatvorskog sustava Republike Hrvatske od 2009. do 2014.* (Zagreb, lipanj 2009). www.vlada.hr/hr/content/download/94097/1342853/.../86_19_b.pdf (pristupljeno 20. lipnja 2011).
- 3 "Jadranka Kosor u kaznionici: U Glini prošireni zatvorski kapaciteti", *Novi list*, 25. svibnja 2011. <http://www.novolist.hr/hr/Vijesti/Hrvatska/Jadranka-Kosor-u-kaznionici-U-Glini-prosireni-zatvorski-kapaciteti> (pristupljeno 20. lipnja 2011).

Literatura

- Beckett, K., Western, B. (2001). Governing social marginality. Welfare, incarceration, and the transformation of state policy. *Punishment & Society*. (3) 1:43-59.
- Wacquant, L. (2009). *Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press. ■

Posttranzicijsko ustavotvorstvo u Mađarskoj

Tomislav Bonić

**Mađarska je donedavno smatrana
izrazito uspješnim primjerom
tranzicije u Srednjoj i Istočnoj
Europi. To mora zahvaliti i
ustavnom inženjeringu**

Stari Ustav i novi Temeljni zakon

Mađarska je donedavno smatrana izrazito uspješnim primjerom tranzicije u Srednjoj i Istočnoj Europi. To mora zahvaliti i ustavnom inženjeringu. Ustav Republike Mađarske, koji je na snazi do 1. siječnja 2012, rezultat je niza ustavnih amandmana na prvi i jedini pisani Ustav iz 1949. Najvažnije amandmane kojima je konstitucionalizirana liberalna predstavnička demokracija parlament je usvojio 18. listopada, a stupili su na snagu 23. listopada 1989. kao Ustavni zakon XXXI/1989. nakon povijesnog dogovora oporbe i vladajućih komunista u rujnu 1989. Poslije referenduma 26. studenog 1989. na kojemu su se, među ostalim, građani izjasnili za posredan izbor predsjednika republike u parlamentu te nakon prvih slobodnih izbora 25. ožujka i 8. travnja 1990. na kojima je pobijedila "kišobranska" koalicija oporbenih stranaka nazvana Mađarski demokratski forum (MDF), parlament je 1990. usvojio niz amandmana (ustavni zakoni XVI, XXIX, XL, XLIV, LIV. i LXII) kojima su konstitucionalizirani najvažniji instituti racionaliziranog parlamentarizma: posredni izbor predsjednika republike i konstruktivno glasovanje o nepovjerenju vladi. U mađarski ustavni ustroj ugrađeno je i nekoliko posebnosti, od kojih treba spomenuti organske zakone koji se donose dvotrećinskom većinom nazočnih zastupnika, a kojima je parlamentu dano pravo da uređuje niz odnosa. Ustavni amandmani prihvaćani su i kasnije, sve do 2010. Takav je Ustav bio daleko od nomotehničkoga ili pravno-dogmatskog savršenstva. No uz bitnu ulogu Ustavnog suda – koji je imao nadležnosti prema *actio popularis* pa mu se, primjerice, mogao obratiti

Tomislav Bonić, magistar političkih znanosti. Bavi se komparativnim istraživanjem ustavnih i političkih institucija. E-pošta: tomislav.bonic@gmail.com

Tablica 1. Rezultati izbora za mađarski parlament (*Országgyűlés*) 1990–2010.*

Godi- na	MSzP	Fidesz- MPP/ MPS	FEDESZ- MPP/ MDF	MDF	SZDSZ	MIEP	MP	FKGP	KDNP	JOBBIK	LMP	neovisni i ostali
1990.	10.9/33	8.67/21	-/-	24.7/164	21.4/92	-/-	3.7/-	11.7/44	6.5/21	-/-	-/-	12.5/11
1994.	33.0/209	7.0/20	-/	11.7/37	19.7/70	1.6/-	3.2/-	8.8/26	7.0/22	-/-	-/-	8.0/2/2
1998.	32.9/134	29.4/148		2.8/17	6.9/24	5.5/14	4.0/-	13.2/48	2.3/-	-/-	-/-	2.3/1
2002.	42.0/178		41.1/188	-/-	5.6/20	4.4/-	2.2/-	0.8/-		-/-	-/-	0.1/-
2006.	43.2/190	42.0/164*	-/-	5.0/11	6.5/20	2.2/-	0.4/-	-/-		-/-	-/-	0.4/1
2010.	19.30/59	52.73/262	-/-	2.67/-	0.25/-	0.03/-	/	-/-		16.67/47	7.48/16	0.4/1

* U stupcima je najprije prikazan postotni udio, a potom apsolutni broj mandata.

Izvor: <http://www.parties-and-elections.de/hungary.html> (pristupljeno 25. lipnja 2011).

MSzP = Magyar Szocialista Part (Mađarska socijalistička stranka); Fidesz – MPP/MPS = Fialat Demokraták Szövetsége-Magyar Polgáry Part (Savez mladih demokrata – Mađarska građanska stranka; od 2003. Fidesz – MPS = Magyar Polgári Szövetség – Mađarska građanska unija); MDF = Magyar Demokrata forum (Mađarski demokratski forum); SZDSZ = Szabad Demokraták Szövetsége (Unija slobodnih demokrata); MIEP = Magyar Igazság és Élet Pártja (Mađarska stranka pravde i života) MP = Munkaspárt (Radnička stranka); FKGP = Feüggetlen Kisgazda (Samostalna stranka malih posjednika), KDNP = Keresztyendemokrata Neppárt (Kršćansko-demokratska stranka); JOBBIK = Jobbik Magyarorszáért Mozgalom (Pokret za bolju Mađarsku); LMP = Lehet Más a Politika (Politika može biti drukčija)

KDNP je na izbore 2006. i 2010. izašao u koaliciji s Fidesz-om – MPS-om, mandati su u tablici ubrojani unutar mandata koje je osvojio Fidesz-MPS.

svatko tko je mislio da je određeni zakon neustavan, a Sud je bio dužan donijeti odluku o ustavnosti – uspostavio je opći pravni i politički okvir unutar kojega se kretala mađarska politika. Vlade su se uglavnom mijenjale u skladu s izbornim ciklusima, a nije primjenjivano ni prijevremeno raspuštanje parlamenta. Stranački sustav mađarskog parlamenta prikazan je u tablici 1.

Stvari su se počele mijenjati 2006. kada je Mađarsku pogodila snažna politička kriza koju je izazvao premijer Gyurcsány (MSzP). Tada je otkrivena audiovrpca s govorom u kojemu on priznaje da je njegova vlada lagala i u prošlom mandatu i u pre-

uskratio. No stanje pogoršava opća gospodarska kriza koja je snažno pogodila upravo Mađarsku: premijer Gyurcsány je 23. ožujka 2009. u parlamentu najavio povlačenje. MSzP i SZDSZ postigli su i načelnu suglasnost o tome da će novu mađarsku vladu voditi Gordon Bajnai, dotadašnji nestranački ministar gospodarstva. U skladu s dogovorom dviju vodećih stranaka i nakon najavljenog povlačenja premijera Gyurcsányja, parlament je 14. travnja 2009. koristeći prvi put institut konstruktivnog glasovanja o nepovjerenja, izglasovao nepovjerenje premijeru Gyurcsányju i za novog premijera izabrao Gordona Bajnaja. U skladu s Ustavom, na prijedlog novog premijera ministre je imenovao predsjednik države László Sólyom, koji je inače zastupao opciju prijevremenih izbora putem samoraspuštanja parlamenta, ali stranačka vodstva socijalista i liberala to nisu prihvatila.¹

Izbori 2010. donijeli su uvjerljivu pobjedu desne koalicije Fidesz-MPS i kršćanskih demokrata KDNP, koja je osvojila 52,7 posto glasova i 262 ili dvije trećine mandata. Oslabljena je pozicija socijalista/socijaldemokrata (MSzP), koji su dobili gotovo upola manje mandata nego na izborima 2006. Liberali (SZDSZ) su potpuno nestali, a zamijenila ih je liberalno-centristička stranka nazvana "Politika može biti drukčija" (LMP) s 7,5 posto glasova i 16 mandata. Uspjeh je doživjela radikalna desna stranka JOBBIK koja je ušla u Parlament s čak 16,7 posto glasova i 47 mandata (v. Milišić, 2010). Novu vladu s dvotrećinskom podrškom Fidesz-MPS-a i KDNP-a formirao je Viktor Orbán, koji je već bio premijer u razdoblju 1998-2002.

Premda je i prije bilo ideja o usvajanju novog ustava,² nakon izbora 2010. vladajuća koalicija s dvotrećinskom većinom u parlamentu napokon ih je mogla i ostvariti. Dok su se ustavni amandmani 1989. pa i 1990. kojima je promijenjeno 80 posto teksta Ustava iz 1949. donosili uglavnom konzenzumom unutar pogodbenog obrasca tranzicije, novi Temeljni zakon usvojila je dvotrećinska većina vladajuće koalicije koja je iz pregovora gotovo potpuno isključila oporbene stranke. Odmah nakon do-

Dok su se ustavni amandmani 1989. pa i 1990. kojima je promijenjeno 80 posto teksta Ustava iz 1949. donosili uglavnom konzenzumom unutar pogodbenog obrasca tranzicije, novi Temeljni zakon usvojila je dvotrećinska većina vladajuće koalicije koja je iz pregovora gotovo potpuno isključila oporbene stranke

dizornoj promidžbi. Govor je premijer održao u svibnju 2006. na zatvorenom sastanku s parlamentarnim zastupnicima MSzP-a u Balatonöszödu. Mađarski radio snimku je emitirao 17. rujna 2006. Nakon nasilnih prosvjeda i izgubljenih lokalnih izbora, Gyurcsány je 6. listopada 2006. pred parlament izašao sa zahtjevom za izglasavanjem povjerenja, a on mu povjerenje tada nije

broj 7 - rujan 2011.

laska na vlast, nova je vlada predložila da se ukine čl. 24 st. 5. Ustava kojim je bilo propisano da prije usvajanja novog ustava treba prihvatiti nacrt o njegovima načelima s potporom četiri petine svih zastupnika. Zamjenom tog članka odredbom o dvo-trećinskoj većini kojom se mijenja Ustav, omogućeno je potpu-no isključenje oporbe iz ustavotvornog procesa. Prema mišlje-nju nekih ustavnopravnih stručnjaka, time je postala upitna čak i formalna legalnost postupka (Arato i dr., 2011:4-5). Nadalje, parlament je u lipnju 2010. osnovao Povjerenstvo za pripremu Temelnog zakona koje je činilo 45 članova, među kojima je 30 bilo iz vladajuće koalicije. Ono je 20. prosinca 2010. podastrijelo nacrt Temelnog zakona koji, međutim, nikad nije ušao u par-lamentarnu proceduru. Parlament je, naime, 14. ožujka 2011. usvojio nacrt Temelnog zakona koji su izradili klubovi zastu-pnika vladajuće koalicije i tročlano povjerenstvo u kojemu je najvažniji član bio mađarski zastupnik u Europskom parlamen-tu József Szájer.³ Parlament je, bez ikakva sudjelovanja oporbe (MSzP, LMP i JOBBIK), konačni tekst Temelnog zakona (Ustava) usvojio 18. travnja 2011, a predsjednik države Pál Schmitt iz Fi-desza potpisao ga je 25. travnja 2011. Novi će Ustav stupiti na snagu 1. siječnja 2012.

"Bog neka blagoslovi Mađare!"

Mađarski Temeljni zakon (*Magyarország Alaptörvénye*) – na-ziv je vjerojatno odabran prema njemačkom uzoru, ali je doista riječ o ustavu – sadržava niz odredbi koje su ustavnopravno ili politički kontroverzne, a zapravo predstavljaju ideološki temelj desne vladajuće koalicije. Stoga su predstavnici oporbe izjavili da nakon novih parlamentarnih izbora i eventualne pobjede oporbe (socijalista), Mađarsku čeka usvajanje novog ustava. Za ustavnu i predstavničku konsolidaciju, kao i konsolidaciju de-mokratske političke kulture to svakako nije povoljan scenarij. Kako nije moguće iscrpno prikazati sve prijedorne odredbe, iz-dvojit ću one najvažnije.

Temeljni zakon počinje rečenicom "Bog neka blagoslovi Ma-đare" – što je i prvi stih mađarske himne – nakon koje slijedi opširna i izrazito historicistička preambula (*Nemzeti hitvallás*). Na web stranicama mađarske vlade ona je na engleski jezik

**Temeljni zakon počinje rečenicom
"Bog neka blagoslovi Mađare". Prva je
rečenica problematična makar s dva
aspekta. Što je, naime, s državljanima
Mađarske koji ne vjeruju u Boga i
nisu Mađari?**

prevedena kao *National Avowal*, višeznačnim izrazom koji na hrvatskome doslovce znači nacionalno vjerovanje, ali i izjava, zalog, stečevina. Prva je rečenica problematična makar s dva aspekta. Što je, naime, s državljanima Mađarske koji ne vjeruju u Boga i nisu Mađari? Preambula – koja pomalo nalikuje na Izvo-

rišne osnove hrvatskog Ustava – počinje izjavom "Mi, pripadnici mađarske nacije...", a ne – što bi bilo u skladu s demokratskim konstitucionalizmom – "Mi, državljani (građani) Mađarske". Ri-ječ je o etniciziranju političke zajednice i naglašenom isticanju mađarske nacije kao etničko-kulturnoga, a ne državljsko-gra-đanskog fenomena. Nadalje, u preambuli se poziva na Svetu krunu, to jest na krunu prvoga mađarskog kralja sv. Stjepana kao simbol mađarske državnosti, te na mađarski povijesni ustav. No zapravo se ne zna što "mađarski povijesni ustav" sve uključuje. Uključuje li on, primjerice, i Austro-ugarsku i Hrvat-sko-ugarsku nagodbu iz 1867. odnosno 1868. godine? Misli li se na mađarsku višestoljetnu obranu kršćanske Europe? U pre-ambuli se, naime, ističe uloga kršćanstva u očuvanju mađarske nacije. Posebno je pak problematično to što se u preambuli navodi kako je mađarska državnost postojala neprekinuto od početaka mađarske države do njemačke okupacije 19. ožujka 1944. te da je obnovljena 2. svibnja 1990. kada se sastao prvi demokratski izabrani mađarski parlament. Naglašava se i nepri-znavanje Ustava iz 1949, ali se poziva na revoluciju 1956. Bu-dući da to "neprižnavanje" uključuje i amandmane iz 1989. na Ustav iz 1949. godine, cijeli je postupak pravno i politički po-sve nekonzistentan i problematičan. U preambuli se navode i neke pozitivne vrijednosti suvremene demokracije, pa se spo-minju i "nacionalnosti", to jest nacionalne manjine koje su "dio mađarske političke zajednice i sastavni dio države". Mađarska, zapravo mađarska nacija, obvezuje se na čuvanje mađarskog jezika i kulture, ali i jezika i kulture nacionalnih manjina, kao i prirodnih izvora i ljudskih dosega, ali ne u Mađarskoj nego na "području Karpata", što pomalo asocira na predtrianonsku Kra-ljevinu Ugarsku. Nadalje, čl. R. st. 3. Temelnog zakona izravno određuje kako se "odredbe Temelnog zakona interpretiraju u skladu sa svojom svrhom, preambulom i dosezima našega povi-jesnog ustava". Time se preambula, sa svim svojim prijepornim odredbama, smješta neposredno u normativni dio Temelnog zakona. Ustavni sud će uistinu u tumačenju tih odredbi morati biti iznimno oprezan.

Novi naziv države: Mađarska, a ne Republika Mađarska

Nakon preambule slijede "Temelji" u kojima je promijenjen i naziv države: Republika Mađarska postala je samo Mađarska, premda se u čl. B st. 2. navodi: "Prema obliku vlasti, Mađarska je republika". Riječ "republika" spominje se samo na tom mjestu i nigdje više, a nema je ni u preambuli koja sadržava više od 500 riječi. U čl. 1. Ustava Republike Mađarske bilo je pak napisano: "Država Mađarska je republika". Moglo bi se kazati da su posri-jedi samo semantičke razlike, ali nije tako. Riječ je i o političkim promjenama, jer je prema Temeljnog zakonu republika samo oblik državne vlasti, dok je prvim člankom Ustava republikan-stvo bilo postavljeno kao politički koncept sa svim implikacija-ma i konzekvencijama koje nosi sa sobom.

Poglavlja "Temelji", "Prava i odgovornosti", "Država" i "Poseb-na pravna stanja", koja čine normativni dio Temelnog zakona, sadržavaju niz odredbi koje su upitne bilo zbog pravne ili poli-tičke nekonzistentnosti bilo zbog stalnog upletanja ideoloških elemenata u dokument koji je Temeljni zakon odnosno Ustav

svih državljana Mađarske. Tako čl. D osobito opširno određuje prava Mađara koji ne žive u domovini, navodeći čak da Mađarska skrbi i o ostvarenju njihovih kolektivnih prava, uključujući i pravo na manjinsku samoupravu, čime se zadire i u pravo drugih država. Čl. K. propisuje da je službena valuta u Mađarskoj forinta, što je suprotno obvezama Mađarske prema sporazumima o Europskoj Uniji i njezinu funkcioniranju koji su stupili na snagu 2009. i prema kojima države primljene u članstvo u pretposljednemu i posljednjem krugu proširenja Unije, a nakon što ispune kriterije za konvergenciju, moraju ući u eurozonu i prihvatiti euro kao službenu valutu. Slijedi problematični čl. L koji propisuje da "Mađarska štiti instituciju braka kao dragovoljne zajednice muškarca i žene te obitelj kao temelj nacionalnog opstanka", čime su izravno zabranjeni istospolni brakovi. Temeljni zakon ne zabranjuje istospolne zajednice, ali se one ne mogu nazvati brakom. Čl. II. štiti ljudsko dostojanstvo i pravo na život, ali omogućuje i zabranu pobačaja stavljajući "embrij i fetus pod zaštitu od trenutka začeća".

Slijedi katalog klasičnih liberalnih prava i posebnih političkih, socijalnih i kulturnih prava. No ni on nije posve neprijeporan. Problematično je, primjerice, uređeno pravo na štrajk (čl. XVII) koje ne isključuje mogućnost *lock-out*. Pravo na informacije nije uređeno kao neotuđivo ljudsko pravo, nego se država obvezuje da će ga ona štiti (čl. IX). Ozakonjen je doživotni zatvor bez mogućnosti pomilovanja (čl. IV. st. 2.), što je djelomice suprotno Europskoj povelji o ljudskim pravima i temeljnim slobodama Vijeća Europe (ECHR), a posebice je protivno presudi Europskog suda za ljudska prava (Kafkars v. Cyprus, br. 21906/04 od 12. veljače 2008). Nigdje se izričito ne spominje ukidanje smrtno kazne, što bi bilo u skladu s Protokolom 6 i Protokolom 13 ECHR-a (Venice Commission, 2011b, 15).

"Cementiranje" vlasti pomoću organskih zakona

U institucionalnom pogledu, Temeljni zakon naizgled se ne udaljava previše od dosadašnjeg Ustava. Samo naizgled. Uz spomenute odredbe, poseban su problem organski zakoni – koji su pomalo nespretno na engleski prevedeni kao *cardinal laws* – koji se donose dvotrećinskom većinom glasova nazočnih zastupnika (čl. T st. 4). Oni su postojali i u dosadašnjem Ustavu, ali ih je bilo znatno manje. Prema Temeljnom zakonu, organskim zakonima "zaštićena" su brojna ljudska prava, podrobna pravila o djelovanju crkvenih zajednica, položaj nacionalnih manjina, pravila o djelovanju i financijama političkih stranaka, izborni zakoni, zaštita nacionalnih prirodnih bogatstava, obiteljska, fiskalna, mirovinska i proračunska politika, osnove porezne politike, odredbe o oružanim i policijskim snagama, djelovanje autonomnih regulatornih agencija, Državni ured za reviziju, Proračunsko vijeće, odredbe o nadležnosti i broju ministarstava i brojne druge. Organski se zakoni spominju na više od 50 mjesta u Temeljnom zakonu. Premda se organski zakoni, koji se donose različitim kvalificiranim većinama, mogu naći i u konstitucionalnim porecima drugih zemalja, tako širok spektar društvenih odnosa koji se mogu mijenjati samo kvalificiranom većinom potpuno je neuobičajen i neprihvatljiv jer može dovesti do potpune blokade buduće vlasti koja će imati nadpolovičnu,

ali ne i dvotrećinsku većinu u parlamentu. Ona, primjerice, neće moći mijenjati mirovinsku ili poreznu politiku te neće moći uopće djelovati i neće ni "biti vlast". Sadašnja vladajuća koalicija očito je odlučila "zacementirati" brojne društvene odnose u ovom sazivu parlamenta, i to pomoću organskih zakona, ne uzimajući u obzir da demokratski Ustav nije dio svakodnevne politike nego akt koji treba osigurati normalne smjene vlasti i omogućiti novim parlamentarnim većinama da sastave vladu koja će moći vladati: predlagati zakone koje će parlament usvajati. Znači li to da će i buduća smjena vlasti u Mađarskoj biti moguća samo uz osvajanje dvotrećinske većine mandata u parlamentu? Mogao bi se izvesti i takav zaključak, što je protivno temeljnim načelima demokratskog konstitucionalizma.

Srž institucionalnog dijela Temelnog zakona – odredbe o parlamentu, predsjedniku države, vladi i premijeru – nije bitno promijenjena. Parlament je "vrhovno tijelo narodnog zastupstva", zakonodavno i ustavotvorno tijelo. Predsjednik države bira se u parlamentu dvotrećinskom većinom u prvome i sustavom balotaže u drugom krugu. Za većinu ovlasti potreban mu je supotpis premijera ili člana vlade. Predsjednik nije važan igrač veta. Ima i neke dužnosti koje nisu ceremonijalne, pa tako može uputiti nepromulgirani zakon Ustavnom sudu ili ga posla-

**Širok spektar društvenih odnosa
koji se mogu mijenjati samo
kvalificiranom većinom potpuno je
neuobičajen i neprihvatljiv, jer može
dovesti do potpune blokade buduće
vlasti koja će imati nadpolovičnu,
ali ne i dvotrećinsku većinu u
parlamentu. Ona, primjerice, neće
moći mijenjati mirovinsku ili poreznu
politiku te neće moći uopće djelovati
i neće ni "biti vlast"**

ti na ponovno odlučivanje parlamentu, ali je odluka parlamenta konačna. Vlada je kolektivno tijelo koje je preko premijera odgovorno parlamentu. Ostaju na snazi temeljni instituti racionaliziranog parlamentarizma. Premijera većinom glasova svih zastupnika bira parlament na prijedlog predsjednika države, a ministre imenuje i smjenjuje predsjednik države na prijedlog premijera. Čl. 16 Temelnog zakona određuje da predsjednik države predlaže kandidata za premijera na inauguralnoj sjednici novog saziva parlamenta, budući da mandat premijeru (i vladi) prestaje s prvom sjednicom novoizabranog saziva parlamenta. Predsjednik države mora predložiti kandidata za novog premijera u roku 15 dana ako je mandat premijeru prestao zbog ostavke, smrti, neizglasavanja povjerenja, nepostojanja uvjeta za izbor ili utvrđivanja inkompatibilnosti. Ako parlament ne iza-

bere premijera, predsjednik ima pravo nakon 15 dana predložiti novog kandidata. Kao i do sada, ne postoji pojedinačna odgovornost ministara koja je, u skladu s načelima racionaliziranog parlamentarizma, prenesena na premijera (Bonić, 2010). Glasovanje o nepovjerenju vladi (cenzuru) može tražiti jedna petina zastupnika, i to kao glasovanje o nepovjerenju premijeru, ali samo tako da istodobno predloži kandidata za novog premijera kojega mora podržati većina svih zastupnika. Sam premijer može tražiti glasovanje o povjerenju u parlamentu, a ako ga ne podupre većina zastupnika, mora podnijeti ostavku. Ostavkom premijera ostavku podnosi i cijela vlada. Premijer može povezati glasovanje o povjerenju s nekim vladinim prijedlogom; ako vladin prijedlog ne dobije većinu – zakoni i prijedlozi vlade, osim organskih i ustavnih zakona, donose se običnom većinom, uz uvjet da postoji kvorum, što znači da u glasovanju mora sudjelovati polovica ukupnog broja zastupnika – smatra se da vladi nije iskazano povjerenje. Parlament odluku o iskazivanju nepovjerenja mora donijeti u roku tri do osam dana od dana podnošenja prijedloga.

Olakšani su uvjeti za prijevremeno raspuštanje parlamenta. Predsjednik države, nakon što prethodno čuje mišljenja premijera, predsjednika parlamenta i predsjednika klubova zastupnika, raspušta parlament ako on ne izabere premijera u roku 40 dana, kao i do sada, te ako parlament ne usvoji proračun do 30. ožujka proračunske godine. Za razliku od SR Njemačke, parlament može odlučiti i da se sam raspusti prije isteka mandata, što prema dosadašnjem Ustavu nije bilo moguće. Pooštreni su uvjeti za raspisivanje referendumu. Sukladno čl. 8, parlament mora raspisati referendum na zahtjev najmanje 200.000 birača, kao i na prijedlog predsjednika države, vlade ili 100.000 birača, kao i do sada. No da bi referendumsko pitanje "prošlo", mora glasovati 50% +1 birač, a od svih valjanih glasova 50% +1 mora jednako odgovoriti na postavljeno referendumsko pitanje. Do sada je referendum bio uspješan ako je 50% +1 birača koji su glasovali predali važeći glas, uz uvjet da je četvrtina svih birača na referendumsko pitanje dala isti odgovor. O brojnim pitanjima referendum se uopće ne može raspisati, među ostalima o promjeni Temelnog zakona, državnom proračunu, vrsti središnjeg poreza, raspuštanju parlamenta. Neka su od tih ograničenja postojala i u čl. 28/C st. 5. Ustava. Institut pučke inicijative je ukinut.

Kurija umjesto Vrhovnog suda

Poglavlje o sudstvu napisano je prilično lapidarno, a djelomice je i problematično. Suce imenuje predsjednik države u skladu s organskim zakonom. Nacionalno sudbeno vijeće, tijelo koje su činili sami suci i koje je sudjelovalo u imenovanju sudaca i predsjednika sudova, više se ne spominje. Vrhovni sud mijenja naziv u Kuriju u skladu s općim historicističkim jezikom Temelnog zakona. Predsjednika Kurije bira parlament dvotrećinskom većinom glasova svih zastupnika iz reda članova Kurije, na prijedlog predsjednika države i na mandat od devet godina. Cjelokupno sudstvo mora biti uređeno organskim zakonom. Temeljni zakon otvara mogućnost da novog predsjednika, pa i članove Kurije imenuje parlament. Najproblematičnija je odredba prema kojoj suci odlaze u mirovinu kao i svi drugi građani – do-

sad su odlazili u mirovinu s 70 godina života, a odsad se moraju umiroviti s 62 godine – što ugrožava načelo neovisnosti i status sudaca, budući da bi vrlo brzo oko 300 najiskusnijih mađarskih sudaca moralo otići u mirovinu po sili Temelnog zakona (Venice Commission, 2011b, 22). Također, dosadašnje specijalizirane parlamentarne povjerenike i općeg povjerenika za zaštitu prava zamjenjuje jedan povjerenik za zaštitu temeljnih prava, koji ima zamjenike specijalizirane za prava nacionalnih manjina i "prava budućih generacija". Na rok od šest godina bira ih parlament dvotrećinskom većinom glasova. Odredbe o Državnom odvjetništvu, Državnome revizijskom uredu i lokalnoj samoupravi uglavnom su ostale u okviru postojećih ustavnih rješenja.

Najveće je promjene doživio Ustavni sud. Broj sudaca povećan je na 15, a bira ih parlament dvotrećinskom većinom glasova svih zastupnika na mandat od 12 godina. Predsjednika Ustavnog suda istom većinom bira parlament, a ne kao dosad suci tog suda. Još su više promijenjene nadležnosti Ustavnog suda. Ukinuta je opća *actio popularis* i uvedene točno definirane nadležnosti. Prema čl. 24. st. 2, Ustavni sud obavlja apriornu kontro-

Zakonodavac je čl. 36. st. 4. Temelnog zakona propisao da parlament ne može usvojiti državni proračun ako on dopušta da državni dug bude veći od 50 posto BDP-a

lu ustavnosti. Nadalje, sukladno čl. 6, a na zahtjev predsjednika države ili parlamenta, obavlja i naknadnu kontrolu ustavnosti. Na prijedlog bilo kojeg suca u pojedinim sudskim slučajevima i na prijedlog bilo koga u pojedinom slučaju putem ustavne tužbe nadležan je provjeriti sudsku presudu i njezinu usklađenost s Temeljnim zakonom. Na prijedlog vlade, povjerenika za temeljna prava ili jedne četvrtine zastupnika dužan je ispitati ustavnost bilo kojeg zakona. Kontrolira i ustavnost zakona koji se usklađuju s međunarodnim ugovorima.⁴ No izrazito je problematičan čl. 37. st. 4. prema kojemu Ustavni sud tijekom vremena u kojemu je državni (javni) dug veći od 50 posto BDP-a može, a u okviru svojih nadležnosti apriorne kontrole ustavnosti, ocjenjivati ustavnost državnog proračuna i odredbi o njegovoj primjeni, kao i ustavnost zakona o središnjem porezu, carinama, mirovinama, zdravstvenim doprinosima i središnjim uvjetima za lokalne poreze, te ih može ukinuti ako su u suprotnosti s pravom na život i ljudsko dostojanstvo, pravom na zaštitu osobnih podataka, slobodom mišljenja, savjesti ili vjeroispovijesti i pravima vezanima s mađarskim državljanstvom. Komparativno gledano, takvo ograničavanje ovlasti Ustavnog suda teško je naći drugdje, a protivno je i nekim normama Ugovora o funkcioniranju Europske Unije (TFEU), te državljanima Mađarske ne jamči primjerenu zaštitu. Nastojeći osigurati financijsku disciplinu, zakonodavac je čl. 36. st. 4. Temelnog zakona propisao da parlament ne može usvojiti državni proračun ako on dopušta da državni dug bude veći od 50 posto BDP-a. Ako je dug veći od propisanog cenzusa, parlament može usvojiti samo državni

proračun koji planira smanjenje državnog duga, osim u slučajevima izvanrednih stanja ("specijalna pravna stanja") ili velike ekonomske recesije. Ako parlament ne usvoji državni proračun do početka kalendarske godine, vlada postupa u skladu s ciljevima državnog proračuna koji je na snazi.

Čl. 44. Temeljnog zakona uvodi Proračunsko vijeće koje čine guverner Narodne banke, predsjednik Državnog ureda za reviziju i član kojega imenuje predsjednik države na šestogodišnji mandat. Takvo je tijelo ustavno smješteno između vlade koja proračun priprema i parlamenta koji ga usvaja. Proračunsko vijeće sudjeluje u pripremi proračuna, a ima i pravo veta pri usvajanju državnog proračuna ako on ne ispunjava zahtjeve iz spomenutog čl. 36. I rad tog tijela uređuje se organskim zakonom.

Preostali dio Temeljnog zakona odnosi se na oružane snage te prilično podrobno uređuje "specijalna pravna stanja": stanje nacionalne krize, izvanredno stanje, stanje prethodne obrane, neočekivane napade, stanje izuzetne opasnosti. U svim se tim stanjima mogu ograničiti temeljna prava i slobode, osim prava na život i dostojanstvo, zabrane mučenja, ropstva, nehumanog postupanja, ljudskog kloniranja i sl. te zabrane kažnjavanja bez prethodno održanog suđenja, prava na obranu, načela *nullum poena sine lege*.

Zaključak

Moglo bi se pomisliti kako je usvajanjem novog ustava, to jest Temeljnog zakona, u travnju 2011. završen mađarski put ka konsolidaciji demokracije. No zbog načina na koji je donesen, a koji je isključio konsenzus parlamentarnih i izvanparlamentarnih stranaka te udruga civilnog društva, Temeljni zakon praktično se pretvorio u "ustav" sadašnje koalicijske vlade i vjerojatno će biti promijenjen kada nova vlast bude imala potrebnu većinu da to učini. Primjedbe na Temeljni zakon imali su mađarska oporba, Vijeće Europe, Amnesty International, lijeve i liberalne stranke u Europskom parlamentu, brojni politolozi i ustavni pravници, pa čak i glavni tajnik UN-a Ban Ki-moon.

Temeljni zakon praktično se pretvorio u "ustav" sadašnje koalicijske vlade i vjerojatno će biti promijenjen kada nova vlast bude imala potrebnu većinu da to učini

Neosporno je pravo Mađarske da donese ustav kakav želi. No u globaliziranom svijetu u kojemu su "globalizirani" i ustavi, a pojedine su odredbe o zaštiti ljudskih prava postale nedodirljive stavke općega međunarodnog prava, Mađarska je morala znati da će zbog načina na koji je usvojen novi ustav i sadržaja pojedinih njegovih poglavlja izazvati međunarodne reakcije koje neće biti povoljne za međunarodni ugled zemlje koja je, uz to, u vrijeme donošenja Temeljnog zakona bila predsjedateljica Vijeća ministara Europske unije. Čini se da mađarski ustavotvorci nisu ni čuli, a kamoli čitali djela Johna Rawlsa koji jasno razlikuje *obu-*

hvatne doktrine koje nam govore što daje vrijednost ljudskom životu, kakav je život vrijedan življenja i što čini moralni sadržaj našeg života, od *političke koncepcije pravednosti* koja ne govori o tome što znači živjeti dobar život, nego o tome na kojim vri-

Iz brojnih je odredaba Temeljnog zakona očito da država nameće konzervativno-kršćansku ideologiju svim državljanima i da je bitne moralne kategorije te ideologije unijela u ustavni tekst

jednostima treba utemeljiti političke institucije i kako one trebaju funkcionirati da bi građani s različitim moralnim svjetonazorima mogli ostvariti vlastito shvaćanje dobrog života. Rawlsu je uvjet *preklapajućeg konzenzusa* upravo razlikovanje vlastite moralne doktrine od političke koncepcije pravednosti (Kulenović, 2003:55). Tvorci mađarskoga Temeljnog zakona stvorili su prilično anakron dokument u kojemu je, poglavito u preambuli, uvodnom poglavlju i poglavlju o ljudskim pravima, došlo do negativnog odmaka od postojećeg Ustava Republike Mađarske, od nekih međunarodno-pravnih dokumenata o zaštiti ljudskih prava, ali i od opće teorije demokratskoga liberalnog konstitucionalizma. To je ponajbolje vidljivo u odmaku od načela o neotuđivosti ljudskih prava i od pojma države koja jednako mora štiti prava svih državljana. Temeljni zakon uvodi načelo moralnih obveza među ljudska prava, odabirući oblike "dobrog života" koji se smatraju moralno dobrim i vrijednim ustavne zaštite. Temeljni zakon ne zasniva se na primarnoj premisi liberalnog konstitucionalizma o neutralnosti i toleranciji države u odnosu prema autonomiji pojedinaca, te na jednakom priznavanju i zaštiti različitih oblika "dobrog života". Iz brojnih je odredaba Temeljnog zakona očito da država nameće konzervativno-kršćansku ideologiju svim državljanima i da je bitne moralne kategorije te ideologije unijela u ustavni tekst (Arato i dr, 2011).

Bilješke

- 1 Fidesz je prošao evoluciju od liberalne građanske stranke koju su osnovali studenti još 1988. do stranke umjerene desnice s kršćansko-demokratskom ideologijom, a koja danas naginje i k populizmu i naglašenijem konzervativizmu. Imenu je 1995. dodao i naziv MPP (*Magyar Polgári Párt*, Mađarska građanska stranka). Opet mijenja ime 2003. u Fidesz-MPS (*Magyar Polgári Szövetség*, Mađarska građanska unija).
- 2 I pri donošenju amandmana 1989. u preambuli je bila nagašena privremenost Ustava: "Kako bi se osigurala mirna tranzicija (prijelaz) u ustavnu (pravnu) državu, ustanovio višestranački sustav, parlamentarna demokracija i socijalno tržišno gospodarstvo, Narodna skupština Republike Mađarske ovdje donosi slijedeći tekst kao Ustav Republike Mađarske, dok se ne usvoji novi Ustav ..."

- 3 Prije toga građanima su poslani upitnici kojima se htjelo saznati kakvi su njihovi stavovi o pojedinim pitanjima. Upitnike je ispunilo i vratilo samo 11 posto građana.
- 4 Sukladno čl. Q st. 3, Mađarska je prihvatila dualističku koncepciju odnosa unutarnjega i međunarodnog prava. Prihvaća opća pravila međunarodnog prava, a drugi izvori međunarodnog prava postaju dio pravnog sustava Mađarske usvajanjem zakona kojima se pojedini međunarodni ugovori inkorporiraju u mađarski pravni sustav.

Literatura

- Arrato, A., Halmai, G., Kis, J. (ur.) (2011). *Opinion on the Fundamental Law of Hungary*. <http://lapa.princeton.edu/hosted-docs/amicus-to-vc-english-final/pdf> (2. lipnja 2011).
- Bonić, T. (2010). Racionalizirani parlamentarizam – komparativna analiza Njemačke, Španjolske i Mađarske. Magistarski rad. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Hungary – The Fundamental Law of Hungary; Magyarország Alaptörvény. <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk11043.pdf> (mađarski tekst).
- The Fundamental Law of Hungary. http://www.kormany.hu/download/2/ab/30000/Alap_angol.pdf (English Translation from Hungarian Government Source).
- Loi fondamentale de la Hongrie. http://www.kormany.hu/download/3/ab/30000/Alapt%C3%B6rv%C3%A9ny_francaja.pdf (French Translation from Hungarian Government Source) (pristupljeno 16. lipnja 2011).
- Hungary – Constitution, internet: <http://www.servat.unibe.ch/icl/hu00000.html>.
- Kulenović, E. (2003). Ratzinger protiv Rawlsa: propast preklapajućeg konzensusa. *Politička misao*. (40) 1.
- Milišić, N. (2010). Profil političke organizacije: JOBBIK. *Političke analize*. (1) 4.
- Milišić, N. (2011). Profil politike: Medijska politika u Mađarskoj. *Političke analize*. (2) 6.
- Venice Commission (2011a). *Opinion on Three Legal Questions Arising in the Process of Drafting the New Constitution of Hungary* (adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session – Venice, 25-26 ožujka 2011). <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29001-e.pdf> (2. lipnja 2011).
- Venice Commission (2011b). *Opinion on the New Constitution of Hungary* (adopted by the Venice Commission at its 87th Plenary Session – Venice, 17-18 lipnja 2011). <http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD%282011%29016-E.pdf> (2. lipnja 2011). ■

Sultan spina

Dario Nikić Čakar

Iza reklamnog blještavila i senzacionalnih najava ostala su neodgovorena pitanja tko je zapravo Alastair Campbell i koliki je bio njegov doprinos izgradnji moćnoga laburističkog stroja koji je Blairu osigurao tri uzastopna mandata na čelu britanske vlade

Nedavno je u Hrvatskoj boravio Alastair Campbell, jedan od ključnih arhitekata transformacije i modernizacije britanske Laburističke stranke tijekom 1990-ih i višegodišnji savjetnik bivšega britanskog premijera Tonyja Blaira. U medijskim najavama gostovanja bombastično je predstavljen kao "najpoznatiji spin doktor na svijetu" i "čovjek koji je donio tri izborne pobjede Tonyju Blairu", "mastermind koji je istinski promijenio paradigmu političkog komuniciranja" te postao "guru javnog nastupa i političke komunikacije". Neki domaći PR-ovci i stručnjaci za političku komunikaciju oduševljeno su pozivali političare, novinare i studente da za skromnu cijenu od 2.700 i 4.900 kuna pohrle čuti tajne najvećega medijskog maga, ističući kako hrvatska politika "pati od silne arogancije" i stranke još uvijek nisu osvijestile da im "trebaju Alastairi Campbelli" ili kako je to "briljantno" zaključio jedan novinar: "Naša scena će funkcionirati s ovako dosta partizanskim PR-om sve dok naši političari ne shvate, kao što je to shvatio Tony Blair, da im trebaju savjetnici i prave ideje". Pojedini nedovoljno informirani novinari istaknuli su da je Campbell "jedini čovjek koji može pomoći Kosorici", dok su drugi pod dojmom njegova dolaska pompozno pisali o tome kako smo zapravo "svi mi spin doktori". Iza toga reklamnog blještavila i senzacionalnih najava koji su pratili gostovanje, ostala su neodgovorena pitanja tko je zapravo Alastair Campbell i koliki je bio njegov doprinos izgradnji moćnoga laburističkog stroja koji je Blairu osigurao tri uzastopna mandata na čelu britanske vlade.

Životni počeci

Alastair Campbell rođen je u Yorkshireu 1957. u škotskoj obitelji kao treće od četvero djece. Otac Donald i majka Elizabeth napustili su Škotsku kao mladi bračni par kada je Donaldu bilo ponuđeno mjesto veterinara u gradu Keighleyju na sjeveru Engleske. U tom je okruženju Alastair već tijekom ranih godina razvio strastvenu odanost i privrženost nogometnom klubu Burnley, što će mu u odrasloj dobi ostati jedina veza s rodnim krajem. Kao vatreni navijač, čak je i u stresnim vremenima u Downing Streetu pronalazio slobodno vrijeme za posjet utakmicama, a u njegovu je uredu posebno mjesto zauzimala šalica s logom omiljenog kluba. Krajem 1960-ih obitelj se preselila u Leicester gdje je Alastair završio osnovno školovanje, nakon čega je primljen na Cambridge na kojemu je započeo studij francuskoga i njemačkog jezika. Zsigurno nije bio uzoran student jer je neredovito posjećivao predavanja i izbjegavao većinu studentskih obveza, ali ga se zato često moglo vidjeti u sveučilišnom baru gdje je pretjerano uživao u alkoholu. Zanimljivo, u to je vrijeme na Cambridgeu stasala obećavajuća generacija koja je obilježila kasniji politički i društveni život Britanije – Oliver Letwin i Noel Malcolm koji su postali parlamentarni zastupnici, Charles Moore koji je ostvario zavidnu novinarsku i uredničku karijeru, ali i briljantni glumački par Stephen Fry i Hugh Laurie, te perspektivna mlada glumica Emma Thompson – ali nitko od njih u to vrijeme nije poznavao Campbella niti je on znao za njih. Dapače, većina kolega s kojima je dijelio klupe uopće se ne može sjetiti da je Campbell u to vrijeme studirao na Cambridgeu. Nakon završetka studija odlučio je nastaviti lagodan život, putujući Europom i provodeći najviše vremena u južnoj Francuskoj. Iz toga vremena datira njegova suradnja s pornografskim časopisom *Forum* u kojemu je počeo objavljivati erotske priče. Njegovi prvi članci predstavljeni su kao "dvije priče koje je napisao mladić iz srednje Engleske. Tek mu je 21 – ali vjerujemo da su priče obećavajuće". Najveću pozornost izazvao je tekstom *Žigolo s rivijere* u kojemu je iscrpno opisao seksualne usluge koje je mladi učitelj engleskog jezika pružao bogatim Francuskinjama, a Campbellovi biografi Peter Osborne i Simon Walters smatraju kako je ta priča djelomice utemeljena na osobnim iskustvima. Živopisni Campbell bio je poznat među britanskim turistima u Francuskoj kao *Škot s gajdama*, budući da su kružile priče o neobičnome visokom mladiću koji svira gajde po južnoj Francuskoj, a pratila ga je i anegdota kako mu je jedan pariški biznismen platio 400 franaka da gol svira ispred njegova novog restorana u nudističkom gradiću Cap d'Agne.

Novinarska karijera u *Daily Mirroru*

Nakon gotovo dvije godine lutanja europskim kontinentom, Campbell se 1981. zaposlio kao novinar-pripravnik u laburistima naklonjenom listu *Daily Mirror*. Novinarski zanat brusio je u lokalnim podružnicama gdje je radio kao sportski novinar, a zatim u samom *Mirroru* kao tabloidni novinar. Razotkrivajući živote bogatih i slavni, Campbell je u to vrijeme pisao članke o Cliffu Richardu, implicirajući kako je slavni pop pjevač zapravo homoseksualac, a poznata je i njegova istraživačka priča o

lezbijskoj vezi tenisačice Martine Navratilove. Naime, Campbell je opsjedao Navratilovu tijekom vimbldonskog turnira 1984, a budući da nije imao ni ulaznicu ni akreditaciju za turnir poslužio se nekonvencionalnim sredstvima: "Obukao sam trenirku s mnogo logoa, ponio par reketa pod rukom, podijelio nekoliko autograma studentima koji su čekali u redu i koji nisu imali blage veze tko sam, da bi me potom zaštitar na vratima pustio unutra". Navratilova i njezina tadašnja partnerica odbile su njegov zahtjev da potvrde priču o svojoj ljubavnoj vezi, nazivajući ga šljamom, istim onim izrazom kojim će se kasniji Blairov glasnogovornik obraćati novinarima na konferencijama za tisak. Osim u poslovnoj sferi, Campbell je značajne uspjehe ostvario i privatno jer je u to vrijeme upoznao buduću životnu družicu Fionu Millar, koja će tijekom njegovih godina s Blairom obavljati funkciju posebne savjetnice za medije premijerove surpuge. Pored toga, dinamičan novinarski posao spojio ga je s Johnom Merrittom, novinarom i urednikom u *Mirroru*, s kojim je ostvario duboko i intenzivno prijateljstvo. Merritova smrt od leukemije početkom 1990-ih Campbella je duboko potresla, a njemu u čast, na vrhuncu krize zbog iračkog rata 2003, otrčao je londonski maraton i prikupio pola milijuna funti za zakladu za istraživanje leukemije.

Campbellova novinarska karijera krenula je uzlaznom putanjom kada se počeo baviti političkim novinarstvom, shvaćajući kako je prava moć u sprezi medija i politike. Često je posjećivao parlament gdje je uspostavljao kontakte s političarima i zastupnicima, izvještavao je sa stranačkih konferencija, a poseban odnos izgradio je s vođom Laburističke stranke Neilom Kinnockom, koji je s vremenom prerastao u pravo prijateljstvo. Usporedno sa značajnima profesionalnim uspjesima Campbell se sve više odavao svomu mladenačkom poroku – alkoholu. Svakodnevno je posjećivao lokale, pubove i barove gdje je s kolegama ublažavao stres i pritisak novinarskog života, a nesretan vrhunac takva bohemskeg stila dogodio se 1986. kada je doživio težak živčani slom. Naime, Campbell je u ožujku te godine otputovao u Glasgow odakle je trebao izvještavati o laburističkoj konferenciji u Škotskoj. Čekajući početak konferencije, kratko je vrijeme velikim količinama alkohola, opsesivno pričajući o Kinnocku i njegovim uspjesima na čelu stranke. Kada je nakon nekoliko boca alkohola htio ući u konferencijsku dvoranu otkrio je da nema novinarsku akreditaciju te je shvatio da neće moći čuti govor svoga političkog idola. Budući da je već bio u manično-depresivnom stanju, spoznaja kako neće vidjeti Kinnocka bila je okidač za potpuni živčani slom. Opisujući nakon nekoliko godina što mu se zapravo dogodilo, Campbell je rekao kako je bio u autu kada je "osjetio bol koja je izgledala kao kad se staklo razbije u tisuće komadića". Nakon što je izašao iz auta skinuo je sa sebe svu odjeću i neko vrijeme potpuno gol tumarao ulicama Glasgowa sve dok ga nije privela policija. Taj događaj otkrio je stvarnu veličinu Campbellova problema s alkoholom i postao prekretnica u njegovu životu. Mnogi su primijetili kako je nekada visok i uspravan čovjek pun samopouzdanja, nakon sloma postao blijed, pogrbljen i posve zatvoren u sebe. Trebalo mu je nekoliko godina da opet stekne samopouzdanje, a fanatična predanost poslu i obećavajuća politička karijera koja mu se nudila sigurno su značajno pridonijele psihičkom oporavku.

Godine s Blairom: uspon na vrh britanske politike

Potkraj 1980-ih i početkom 1990-ih počela je Campbellova preobrazba iz običnog novinara u laburističkoga političkog komunikatora i vrlo umješnog spin doktora. U to je vrijeme produbio svoje prijateljstvo s Neilom Kinnockom djelujući kao njegov neimenovani politički savjetnik, a istodobno je pisao vrlo pristrane političke komentare i tekstove u kojima je veličao Laburističku stranku i žestoko se obrušavao na konzervativce i njihova novog vođu Johna Majora. Major je tada bio omiljena meta političkih novinara, ali nitko nije pisao tako zlobne i brutalne komentare kao Campbell. U urbanu legendu političkog novinarstva ušao je antologijskim komentarom kako je premijer Major "uvukao svoju košulju u gaće". Naime, Campbell je bio jedan od novinara koji su pratili Majora na njegovu diplomatskom putovanju na kojemu je prikupljao međunarodnu potporu za prvi irački rat 1991. Tijekom leta Major je, željan pozitivnih novinarskih izvještaja, odlučio porazgovarati s novinarskom svitom koja je bila smještena u stražnjem dijelu aviona. Očito dobro raspoložen i opušten, zaboravio je obući sako, pa kada se u neformalnom razgovoru previše nagnuo, Campbell je primijetio da je premijer, poput kakva dječarca, strpao košulju u gaće.

Konačan uzlet u političkoj karijeri Campbell je doživio 1994. nakon iznenadne smrti ondašnjega laburističkog vođe Johna Smitha. U stranci se povela rasprava o tome tko je sposoban preuzeti vodstvo, a kao dva najizglednija kandidata isticali su se Tony Blair i Gordon Brown. Campbell je otvoreno podupro Blaira, smatrajući kako je Laburističkoj stranci potreban upravo takav mlad i energičan vođa koji može promijeniti negativne trendove i nakon dugih godina života u opoziciji dovesti stranku na vlast. Blair i Brown često su razgovarali o tome kako modernizirati stranku i koji će od njih dvojice podnijeti glavni teret, a jedan od najzanimljivijih susreta dogodio se u kući Nicka Rydena, Blairova prijatelja iz školskih dana. Naime, dvojac je u četiri oka vodio žustar razgovor o tome tko je spreman preuzeti stranku nakon Smithove smrti: Blair je smatrao kako se upravo on treba kandidirati jer je to najbolje za stranku, dok je Brown isticao kako mu to mjesto pripada po načelu senioriteta i popularnosti među stranačkim kolegama. U jednom trenutku Brown je otišao u toalet, no kako su minute prolazile a on se nije se vraćao, nervozni je Blair pomislio da je pobjegao. No iznenada je zazvonio telefon i nakon što se uključila automatska sekretarica začuo se Brownov glas: "Tony, Gordon je. Zaključan sam u toaletu". Ispostavilo se da je Brown slomio ključ i nije mogao izaći, na što mu je Blair poručio da ga neće pustiti dok ne pristane na njegove uvjete.

Blair je uključio Campbella u svoj tim u ljeto 1994. ponudivši mu mjesto tajnika za odnose s javnošću. Campbell se na početku dvoumio treba li prihvatiti tako zahtjevan posao. No Blair je bio toliko uporan da je s cijelom obitelji posjetio Campbellove koji su bili na ljetovanju u Francuskoj i konačno ga privolio. Blair je od početka bio svjestan Campbellovih kvaliteta, ali i njegove reputacije egocentrika s kratkim fitiljem. Pišući o Campbellu u svojoj nedavno objavljenoj autobiografiji, Blair ističe kako je u životu upoznao dvije vrste luđaka: one koji su samo ludi i stoga opasni za okolinu i one kod kojih ludost potiče kreativnost, snab-

gu i genijalnost. Campbell je pripadao drugoj vrsti čiji je glavni problem bila eksplozivna narav kojom je često znao izazvati vrlo štetne posljedice. Unatoč tomu bio je nezamjenjiv kotačić u moderniziranomu laburističkom stroju, a Blair ga je doživljavao kao svoj *alter ego*. Ipak, bilo bi posve pogrešno isključivo Campbellu pripisivati zasluge za uspješnu modernizaciju stranke i tri izborne pobjede. Projekt *New Labour* bio je timski rad velike petorke – Tonyja Blaira i Gordona Browna kao idejnih tvoraca te Petera Mandelsona, Alastaira Campbella i Philipa Goulda kao komunikacijskih operativaca i marketinških stručnjaka koji su

S istančanim osjećajem za tabloidno novinarstvo, Campbell i Mandelson shvaćali su važnost stalne kampanje koja ne počinje danom kada premijer posjeti Kraljicu, nego je birače trebalo neprestance bombardirati novim *policy* inicijativama, pokazivati im promijenjeno lice stranke i stalno ih uvjeravati u vjerodostojnost laburista koji su sposobni preuzeti vlast

tome političkom konceptu dali jasan vizualni oblik. Ta skupina, koja je bila poznatija kao *P5, Political Five* – uspjela je ostvariti potpunu sadržajnu i identitetsku transformaciju stranke i nakon osamnaest godina političke pustoši i četiri uzastopna izborna poraza vratiti laburiste na vlast. Blair i Brown formulirali su moderne centrističke politike koje su bile namijenjene britanskoj srednjoj klasi – *Middle England* – dok su Mandelson, Campbell i Gould učinkovitom komunikacijskom strategijom tim politikama dali prepoznatljiv medijski izraz, privlačeci birače kratkima efektivnim porukama koje su najbolje oslikavale novi umjereni imidž stranke. Prijelomna točka u izgradnji projekta *New Labour* bila je posebna stranačka konferencija 1995, koja je označila simboličan raskid sa starom Laburističkom strankom i početak nove ere moderne socijaldemokracije u Britaniji. Na toj je konferenciji Blair uspio izmijeniti statut stranke, odričući se tradicionalnog *Članka 4* koji je definirao laburiste kao socijalističku stranku koja se zauzima za "društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju". Blairov potez bio je vrlo riskantan i mogao je u početku okončati njegovu karijeru, jer je za laburiste na simboličkoj razini zahtjev za odricanjem od tog članka imao istu važnost kao i traženje da kršćanski fundamentalisti prestanu vjerovati u Boga.

Campbell je od početka imao jednu od najvažnijih uloga u Blairovu uskom krugu, ali u to vrijeme on nije bio glavni laburistički spin doktor. Tu je funkciju obavljao bivši televizijski producent Peter Mandelson, koji je zbog svoje iznimne vještine u manipulaciji medijima dobio nadimak *Princ tame*. Mandelson je bio pravi tvorac laburističke komunikacijske strategije, po-

lažuci temelje projekta *New Labour* još od sredine 1980-ih u vrijeme inkrementalnih reformi pod Neilom Kinnockom. S urođenim darom za politiku, Mandelson je bio pravi revolucionar robespjerovskog tipa, ali je njegov glavni problem bilo to što je uvijek igrao ulogu trećeg čovjeka. Naime, neposredno nakon Smithove smrti i početka modernizacije, Mandelson je bio treći čovjek iza Blaira i Browna, da bi potom s usponom Campbella na položaj najbližega Blairova savjetnika i sve češćim sukobima između Blaira i Browna ponovno pao u drugi plan. To što od početka nije zauzeo željeno mjesto drugoga najmoćnijeg čovjeka u stranačkoj strukturi izazvala je kod Mandelsona duboke frustracije koje su često izbijale na površinu tijekom brojnih, emocijama nabijenih sukoba s Blairom i posebice Campbellom u kojima se Mandelson ponašao kao prava *drama queen*. Sukobi na dvoru kralja Tonyja između dvojice njegovih najbližih suradnika Mandelsona i Campbella zasigurno se mogu objasniti i Mandelsonovim posesivnim nastojanjem da zadrži poseban odnos s Blairom, a ta je opsesija vjerojatno proistjecala iz nje-

**Odjel za strateške komunikacije,
osnovan početkom 1998. u Downing
Streetu, osiguravao je koordinaciju iz
jednoga snažnog centra, povezivao
i pročišćavao ključne vladine
poruke koje su dolazile iz različitih
ministarstava i odjela te nametao
snažnu kontrolu nad ministrima koji
su za svaku medijsku izjavu, najavu
nove politike ili javni nastup trebali
Campbellovo odobrenje**

govih romantičnih osjećaja koje je gajio prema vođi Laburističke stranke. Teško bi se drukčije mogle objasniti njegove česte svađe s Campbellom kojega je smatrao izravnom prijetnjom svome odnosu s Blairom, a koje su redovito završavale suzama i burnima, gotovo teatralnim prijetnjama ostavkom. Posebno upečatljiv bio je sukob u veljači 1995, samo dan prije održavanja stranačke konferencije na kojoj je Blair uspio izbrisati *Članak 4*. Campbell je u svom dnevniku zabilježio kako je tijekom pripreme Blairova govora Mandelson inzistirao na tomu kakvu će košulju i kravatu Blair nositi na pozornici, što se Campbellu činilo kao obična trivijalnost. Kada mu je spočitnuo da je u cijeloj toj priči najvažniji govor a ne kravata, izbile su čarke koje je Blair pokušao smiriti riječima: "Prestanite vas dvojica, za ime Božje!" Međutim, sukob se rasplamsao nakon što je Mandelson optužio Campbella da ga tretira kao smeće i potkopava njegov odnos s Tonyjem, a sve je rezultirao fizičkim obračunom u kojemu je Mandelson šakom dva puta udario Campbella. Kada ih je Blair pokušao rastaviti, Mandelson je zamahnuo i na njega, zastao i

pogledao Campbella derući se: "Mrzim ovo! Vraćam se u London!" Premda je dinamični duo spin doktora nastavio suradnju u stvaranju laburističkoga propagandnog stroja, Campbell je sve više preuzimao primat najvažnijega savjetnika. Najbolji opis njihove uloge Blairovih konfidenata dala je laburistička ministrica Clare Short, nazvavši ih *ljudima koji žive u tami*. Ipak, konačan pad velikog princa Mandelsona dogodio se 1998. kada je morao podnijeti ostavku na dužnost ministra bez portfelja zbog skandala oko neprijavljenog zajma za kupovinu kuće u prestižnome londonskom Notting Hillu.

Campbell je uz Mandelsona vodio glavnu riječ u izgradnji uspješne laburističke komunikacijske strategije, preokrenuvši u kratkom roku negativne medijske trendove koji su pratili stranku još od teškoga izbornog poraza 1979. Od početka je preuzeo sve revolucionarne promjene i ideje koje je Blair nastojao ostvariti u stranci, a jednom od najvažnijih pokazala se potreba osiguranja potpore konzervativnih medija, posebice onih koji su bili dio medijskog carstva Ruperta Murdocha. Projekt *New Labour* uvelike se oslanjao na visoko profesionaliziran pristup političkoj komunikaciji, što je podrazumijevalo usku povezanost oblikovanja i prezentacije politika. Laburisti svoj izborni uspjeh uvelike duguju Clintonovima *Novim demokratima*, budući da su od njih preuzeli prokušane komunikacijske i izborne strategije. Nove izborne tehnologije koje su laburisti uvezli iz SAD-a podrazumijevale su stalnu kampanju (*permanent campaign*), veliku medijsku ratnu sobu (*war-room*), 24-satno praćenje televizije, radija i tiskanih medija te službu za brzo pobijanje (*rapid rebuttal service*). S istančanim osjećajem za tabloidno novinarstvo, Campbell i Mandelson shvaćali su važnost stalne kampanje koja ne počinje danom kada premijer posjeti Kraljicu, nego je birače trebalo neprestance bombardirati novim *policy* inicijativama, pokazivati im promijenjeno lice stranke i stalno ih uvjeravati u vjerodostojnost laburista koji su sposobni preuzeti vlast. Preseljenje laburističke središnjice iz *Kuće Johna Smitha* u nove urede u neboderu Millbank simboliziralo je tu promijenjenu komunikacijsku metodologiju. Opremljena bogatima istraživačkim materijalima, *policy* dokumentima, bazama podataka, anketnim podacima te visokotehnološkom analitičkom i komunikacijskom opremom, nova središnjica predstavljala je ključan logistički, menadžerski i prezentacijski instrument Blairova projekta. Zasigurno najvažnije oruđe u Millbankovu arsenalu bio je *Excalibur* – velika baza govora, komentara, *policy* izjava, statističkih podataka i izvješća koji su omogućavali stranačkim strategima brzo pobijanje torijevskih napada i inicijativa. Osnovna je logika bila ne dopustiti konzervativcima da preuzmu inicijativu, stoga se na svaki njihov potez reagiralo u vrlo kratkom roku jer se smatralo da odugovlačenje s odgovorom može nanijeti veliku štetu i dovesti do nagle promjene biračkih preferencija. U takvom sustavu manipulacije javnim mnijenjem i medijima koju su laburisti usavršili u opoziciji, Campbell je vrlo brzo postao personifikacija spina, stekavši čuvenu reputaciju Blairova *silnika*.

Nakon pobjede na izborima u svibnju 1997. laburisti su komunikacijski stil koji im je briljantno služio u opoziciji preslikali na poslove i organizaciju vlade. Odjel za strateške komunikacije, osnovan početkom 1998. u Downing Streetu, bio je prava replika Millbanka – osiguravao je koordinaciju iz jednoga snažnog

centra, povezivao i pročišćavao ključne vladine poruke koje su dolazile iz različitih ministarstava i odjela te nametao snažnu kontrolu nad ministrima koji su za svaku medijsku izjavu, najavu nove politike ili javni nastup trebali Campbellovo odobrenje. Campbell je kao premijerov tajnik za odnose s javnošću trebao "izabranim političarima osiguravati djelotvornu potporu u komunikaciji javnih politika". Njegovi poslovi bili su podijeljeni u dvije kategorije: prvo, kao premijerov glasnogovornik vodio je službene *briefinge*; drugo, u suradnji s Mandelsonom kao ministrom bez portfelja obavljao je funkciju koordinatora vladinih poslova, poduzimajući strateški nadzor nad vladinom komunikacijskom strategijom. U ulozi premijerova glasnogovornika, Campbell je bio u svakodnevnom kontaktu s novinarima prema kojima je pokazivao prijezir, brutalnost i bezobzirnost, koristeći osebjan i psovaka nabijen rječnik. Iskazivao je patološko neprijateljstvo prema većini novinara i medijskih kuća, što je kod Blaira izazivalo zabrinutost, pa je svom prijatelju Barryju Coxu jedanput rekao kako je "Alastairov problem u tome što mrzi medije". Tako je tijekom jednoga nedjeljnog *briefinga* u svibnju 1997. Campbell tražio od novinara da mu objasne "zašto bi trošio vrijeme na gomilu j***** dr***** kao što ste vi, kad ionako nećete napisati ništa što vam kažem". Zanimljivo iskustvo s Campbellom doživio je i BBC-ov dopisnik Guto Harri, koji je, najavljujući sastanak Blaira i Busha na kojemu su trebali dogovoriti pojedini invazije na Irak, istaknuo kako će neki kritičari dvojicu vođa doživjeti kao ratne hušakače, dok će ih drugi hvaliti zato što pokušaju postići mir. Kada se ukrcao u premijerski avion s ostalim novinarima, Harri je primijetio Campbella i srdačno ga pozdravio riječima: "Alastaire, kako si?", na što je dobio jasan odgovor: "Odj***!". Iznenadenom Harriju Campbell je još dodao: "Ti si dr***** , odj***! Nazvao si premijera ratnim hušakačem. Ne želim razgovarati s tobom". Jedna od klasičnih Campbellovih epizoda s novinarima dogodila se nakon što ga je Blair u parlamentu pohvalio zbog uspješnog posla koji obavlja napadajući konzervativce. Kada ga je tijekom službenoga poslijepodnevnog *briefinga* u Downing Streetu politički dopisnik *Financial Timesa* Liam Halligan upitao ne bi li se kao privremeni javni službenik trebao ponašati nepristrano i ne napadati torijevce, Campbell je okrenuo glavu i počeo se pretvarati da spava i hrče. Halligan je bio uporan i postavio isto pitanje, podsjećajući ga da je kao tajnik za odnose s javnošću plaćen gotovo 90.000 funti godišnje novcem poreznih obveznika. Kada se "probudio", Campbell je napokon uputio odgovor: "Ja pružam dobru uslugu svima vama..." Tada je zastao, okrenuo se prema Halliganu i nadodao: "...Uključujući i tvojih osam čitatelja."

Slične je odnose Campbell uspostavljao i s kabinetskim ministrima, budući da je imao status najmoćnijega neizabranog političara u srcu britanske vlade. Odmah po dolasku u Downing Street imao je na raspolaganju veliku moć koja je proistjecala iz njegove pozicije privremenoga javnog službenika i Blairova najbližeg savjetnika. Bio je poznatija medijska ličnost od većine članova kabineta i toliko utjecajan da su ministri takav odnos prihvaćali kao prirodan poredak u stranačkoj hijerarhiji. Istraživanje koje je proveo *Times* 1998. pokazalo je da je njegovo ime te godine spomenuto u čak 2.241 novinskom članku, što je bilo više nego spominjanje imena devet ministara zajedno. Campbell je kao poseban premijerov savjetnik imao ovlaštenje

davati naredbe ministrima i ostalima javnim službenicima, ali je i posve ravnopravno prisustvovao sjednicama vlade, sudjelovao u svima važnim raspravama i bio aktivno uključen u proces donošenja odluka. Romola Christopherson, bivša visokopozicionirana službenica u ministarstvu zdravstva, smatrala je kako je zbog svega toga Campbell zapravo postao neizabrani zamjenik premijera. Campbell je uspostavio čvrstu komunikacijsku kontrolu nad cijelom vladom, s jasnim Blairovim naputkom ministrima kako sve inicijative, izjave i medijske intervjuje treba odobriti Odjel za strateške komunikacije, odnosno sam Cam-

Kada ga je tijekom službenoga poslijepodnevnog *briefinga* u Downing Streetu politički dopisnik *Financial Timesa* Liam Halligan upitao ne bi li se kao privremeni javni službenik trebao ponašati nepristrano i ne napadati torijevce, Campbell je okrenuo glavu i počeo se pretvarati da spava i hrče

pbell. Kada ga je ministrica Clare Short pitala podrazumijeva li to svaki, pa i najmanji intervju, Blair je odgovorio potvrdno. Ministar obrazovanja David Blunkett smatrao je kako će takav način komunikacije imati negativne implikacije na same politike, jer što ako se dogodi da se ministar mora u vrlo kratkom roku pojaviti u studiju i dati intervju. Blair mu je na to odgovorio da pokuša upotrijebiti zdrav razum. "Moraš biti svjestan svega što se dogodilo. Možda je zato pametnije ne davati intervjuje. Moraš znati što se dogodilo". Ipak, najeksponiraniji slučaj Campbellova nasilničkog ponašanja prema ministrima dogodio se početkom 1998. kada su mediji objavili telefakse koje je poslao ministrici za socijalnu skrb Harrieti Harman i mlađem ministru za socijalnu reformu Franku Fieldu. Nezadovoljni proračunskim sredstvima koja su bila namijenjena njihovom ministarstvu, Harman i Field o tome su progovorili u medijima, otkrivajući tako strukturu proračuna koji je bio još u fazi izrade. Campbell je na to promptno reagirao poslavši im poruke u kojima je jasno naredio da "prestanu pričati o toj stvari". Bio je to jasan dokaz Campbellove moći, premda se kasnije branio da se ne smatra važnijim od ministara i da nema moć neovisnu o premijerovoj. Zanimljivo, Harman i Field bili su razriješeni dužnosti samo pet mjeseci nakon incidenta.

Blair i Campbell imali su čvrsto izgrađen odnos utemeljen na povjerenju i međusobnom uvažavanju. Blair se nije oslanjao samo na njegove komunikacijske vještine, nego su Campbellova neupitna lojalnost i predanost zajedničkim ciljevima bile temelj dubokog prijateljstva, zbog čega ga je Jonathan Powell, premijerov predstojnik ureda (*Chief of Staff*), nazvao "Tonyjevom ekstrabaterijom". Campbell je odigrao presudnu ulogu u

Blairovu prvom mandatu na čelu vlade, kada je neiskusnoga i često nesigurnog premijera uspijevao prikazati kao sposobnoga i odlučnog vođu. Blair je tražio Campbellovu pomoć tijekom svih važnih događaja s kojima se susretao – smrt princeze

Nakon odlaska iz vlade Campbell je usporio životni tempo držeći dobro plaćene govore na korporacijskim konferencijama, ali i posjećujući unosne provincijske skupove i rasprave na kojima je opčinjavao publiku pričama o životu u Downing Streetu. Takvo je bilo i njegovo zagrebačko gostovanje, a domaći spin doktori i stručnjaci za političku komunikaciju dočekali su ga gotovo kao božanstvo

Diane, intervencija NATO-a na Kosovu, sjevernoirski mirovni pregovori, stalni sukobi s Brownom, ratovi u Afganistanu i Iraku. Campbellovo najveće postignuće bila je modernizacija komunikacijske strukture u Downing Streetu koju je pretvorio u savršen propagandni stroj, sposoban nositi se s najzahtjevnijim medijima na svijetu. Kevin Toolis, poznati pisac, redatelj i novinski dopisnik, smatra da je Campbellova moć proizlazila iz Blairove premijerske pozicije: "Blair nikad ne napušta Downing Street bez Campbella. Nikad se ne pojavljuje na pozornici bez Campbellove prisutnosti. Nikad ne drži govor koji Campbell nije pročitao ili nadopunio. Nikad ne ulazi u neku važnu prostoriju bez Campbella. Nikad ne donosi odluku o kojoj se nije konzultirao s Campbellom. Nikad ne održava neki važan sastanak kojemu ne prisustvuje Campbell ili o kojemu makar nije informiran". Campbellovi biografi Osborne i Walters spomenuli su u svojoj knjizi šaljivu anegdotu koja pokazuje koliki je bio utjecaj spin doktora na premijera. Kada je nekolicina službenika bila na sastanku s Blairom, njegov najmlađi sin Leo, tada još beba, pogledao je jednog od njih koji je građom sličio Campbellu i rekao "Alastair". Bilo je to prvi put da je netko od službenika čuo malog Lea da govori. Očito je Blair provodio toliko vremena s Campbellom da je malom Leu riječ "Alastair" bila jedna od prvih kojom je ovladao.

Rat u Iraku: konačan pad sultana spina

Dugogodišnji problemi s alkoholizmom i težak živčani slom ostavili su na Campbellu duboke posljedice od kojih se nikad nije potpuno oporavio. Premda su mu fanatična predanost poslu i mukotrpan rad na laburističkom projektu donekle pomogli

da se psihički oporavi, s vremenom je sve teže podnosio pritisak izazova s kojima se suočavao u Downing Streetu. Do kraja prvog mandata učestalo je padao u depresivna stanja iz kojih nije vidio izlaza, a dodatni pritisak stvarala mu je Fiona koja je stalno tražila da ode iz vlade, jer je zbog preopterećenosti poslom trpjela njihova obitelj. Blair se često znao našaliti na račun njegova karaktera, ističući da je Campbell kojim slučajem religiozan, završio bi kao islamski fundamentalist. Kada je pio, završio je s potpunim slomom. Kada je prestao piti, postao je trezveni fanatik fitnesa koji je istrčao maraton za manje od četiri sata. Kada je počeo sukob s BBC-om u jeku intervencije na Irak, pretvorio ga je u otvoreni rat vlade i najveće nacionalne medijske kuće, da bi na kraju i sam platio cijenu podnošenjem ostavke i napuštanjem Blairova broda. Campbell je početkom drugog mandata počeo pokazivati znakove ozbiljne psihičke nestabilnosti, često mijenjajući raspoloženja i šireći negativnu energiju u cijelome premijerskom uredu. Unatoč tomu, Blair nije bio spreman izgubiti svoga najvažnijeg savjetnika i prijatelja pa je panično tražio načine kako ga zadržati u igri. Djelomično rješenje pronađeno je u reorganizaciji komunikacijskog stroja u Downing Streetu. Campbellu je ponuđena opcija četverodnevno radnog tjedna, bio je oslobođen obveza vođenja službenih *briefinga* te je dobio novu grandioznu titulu *ravnatelja strategije i komunikacija*, uz značajno povećanje plaće na više od 125.000 funti, čime je zarađivao više od samog premijera. No sve to nije bilo dovoljno da bi se Campbella izvuklo iz stanja u koje je zapao. U svom je dnevniku opetovano naglašavao kako se osjeća kao da "pliva kroz drek". Često se jutrima budio depresivan pa čak i suicidalan, a kada ga je Blair pitao je li klinički depresivan, Campbell mu je odgovorio potvrdno. Nakon što je po cijele dane vodio žustre okršaje s medijima, dolazio bi doma gdje su ga redovito čekale nove bitke s Fionom koja je uporno inzistirala na tome da podnese ostavku. Zanimljiv je u tomu pogledu bio razgovor s Peterom Mandelsonom o vlastitom psihičkom stanju i sve većem nezadovoljstvu, pa čak i mržnji koju je počeo osjećati prema ljudima. Na Mandelsonov upit je li mu do ikoga uopće stalo, odgovorio je kako su Fiona i njihova djeca jedine osobe koje uistinu voli.

Trijumf spina nad sadržajem, odnosno dominacija stvaranja priča nad stvaranjem politika, ozbiljno ugrožava same temelje demokratskih institucija i procesa, a to našoj politici zasigurno nije potrebno

Američko-britanska vojna intervencija u Iraku i događaji koji su uslijedili doveli su do otvorenog rata između Downing Streeta i BBC-a i konačnog Campbellova pada. Naime, pozivajući se na povjerljiv izvor iz ministarstva obrane, novinar BBC-a Andrew Gilligan optužio je vladu da je "uljepšala" dosje o iračkom oružju za masovno uništenje, a izravno je imenovao Campbella osobom koja je intervenirala u obavještajnim službama da "urede" dosje i učine ga što uvjerljivijim. Blair je odmah porekao

bilo kakvu upletenost svog ureda, naglašavajući kako su tajne službe svoje izvještaje temeljile na provjerenim informacijama s terena. Unatoč tomu, počela je višemjesečna medijska hajka na premijera i njegova spin doktora, a Campbell je u tom razdoblju donio konačnu odluku o ostavci. Međutim, želio je okončati rat s BBC-om i otići kako pobjednik, gledajući kako padaju glave najviših dužnosnika nacionalne medijske kuće. Zbog toga je mjesecima bombardirao BBC pritužbama na način na koji su njihovi novinari izvještavali o intervenciji i kasnijim događajima u Iraku, a vodstvo kuće agresivno se branilo od tih napada navodeći nove povjerljive informacije iz vlade o tome kako oružje za masovno uništenje nikada neće biti pronađeno. Zanimljiv događaj zbio se tijekom sjednice parlamentarnog Odbora za vanjsku politiku pred kojim je Campbell nastojao rasvijetliti svoju ulogu u cijeloj priči. Budući da je bio vrlo nervozan, odlučio je držati u ruci spajalicu za papir i svaki put kad bi osjetio da bi mogao izgubiti živce i eksplodirati, zabio bi spajalicu u dlan i tako se smirio. No kako je svjedočenje odmicalo, postajao je sve bjesniji, optuživao je BBC da laže i tražio nedvosmislenu i hitnu ispriku, ali se istodobno toliko izbo da je zakrvario papire koji su bili pred njim na stolu. Bilo je očito da je Campbell prešao granicu zdravog razuma nakon koje više nije bilo povratka na staro. Rat s BBC-om, samoubojstvo vladinog stručnjaka za naružanje Davida Kellyja, stalna medijska hajka na njega i Blaira te Huttonovo istražno povjerenstvo ispunili su Campbellovo dugo ljeto 2003. koje je završilo potkraj kolovoza ostavkom i konačnim odlaskom iz Downing Streeta.

Nakon odlaska iz vlade Campbell nije imao namjeru tražiti novi, jednako zahtjevan posao. Usporio je životni tempo držeći dobro plaćene govore na korporacijskim konferencijama, ali i posjećujući unosne provincijske skupove i rasprave na kojima je opčinjavao publiku pričama o životu u Downing Streetu. Takvo je bilo i njegovo zagrebačko gostovanje, a domaći spin doktori i stručnjaci za političku komunikaciju dočekali su ga gotovo kao božanstvo. Neki od njih naglašavali su kako je hrvatskoj politici potrebno što više spin doktora njegova tipa, pokazujući potpuno nerazumijevanje političkog procesa, ali i razloga Campbellova uspjeha. Kao "sultan spina", Campbell je bio proizvod posebnosti britanske politike koja je umnogome usmjerena na medije, prezentaciju i besadržajnost političkih koncepata. Trijumf spina nad sadržajem, odnosno dominacija stvaranja priča nad stvaranjem politika, ozbiljno ugrožava same temelje demokratskih institucija i procesa, a to našoj politici zasigurno nije potrebno. Osim toga, za razliku od hrvatskih spin doktora i komunikacijskih stručnjaka koji su ponajprije usmjereni na laku zaradu i brzo bogaćenje, Campbell je postao jedan od najvećih stručnjaka poglavito zato što je Blairom dijelio zajedničke ideološke nazore i moralne vrijednosti, iz čega je proizlazila njegova potpuna predanost laburističkom projektu izgradnje nove Britanije. Hrvatskoj politici ne trebaju Alastairi Campbelli, nego prave ideje, programi i politički sadržaji. Uostalom, posljednji predsjednički izbori zorno su pokazali kako se ni za 6,6 milijuna kuna od samoproglasašenog konja ne može tako lako napraviti predsjednik države. ■

Pluralno i pluralističko društvo

Mirjana Kasapović

Pluralno i pluralističko društvo u političkom se diskursu redovito, a u znanstvenom vrlo često koriste kao istoznačnica. Riječ je pak o dva različita pojma koji impliciraju različite obrasce ili modele demokracije i politike općenito. Stoga nije važno da ih jasno razlikuju samo sociolozi nego i politolozi. I dok je pojam pluralističkog društva uglavnom poznat, mnogo je nejasnije što bi to bilo pluralno društvo.

Pojam pluralno društvo prvi je upotrijebio J. S. Furnivall u knjizi *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*.¹ Furnivall, koji je po struci bio ekonomist i kolonijalni administrator, definirao je pluralno društvo kao zajednicu koja se sastoji od dva ili više segmenata koji žive jedan uz drugoga bez međusobnog miješanja (1948:303. i d.). Izučavajući kolonijalno društvo Nizozemske Indije, Furnivall je ustanovio da su vladari i potčinjeni, koji su pripadali različitim rasama, živjeli odvojeno jedni od drugih u posebnim zajednicama. Uočio je da sličan obrazac društva postoji i u nekadašnjemu Sijamu, današnjem Tajlandu, ali i u "netropskim društvima" kakva su Kanada i Južna Afrika. Kako je bio ekonomist, Furnivall se usredotočio ponajprije na ekonomiju nizozemske kolonije. Utvrdio je da svaka zajednica ima vrijednosti koje nisu podudarne s vrijednostima drugih kulturnih zajednica. Stoga u pluralnim društvima nema konsenzusa o političkoj zajednici i poretku ili, kako on kaže, nema "zajedničkoga socijalnog zahtjeva". Jedino je mjesto gdje se različite kulture susreću tržište. Svaka društvena skupina ima jednaka očekivanja na tržištu, to jest teži stjecanju dobiti. Ekonomsko natjecanje među odvojenim zajed-

nicama jedina je aktivnost koja ih povezuje. No i ekonomske aktivnosti poklapaju se s etničkim podjelama: U Nizozemskoj Indiji Kinezi su monopolizirali trgovinu, Indonežani poljoprivredu, a Europljani biznis i upravu. To pojačava parohijalna kulturna gledišta članova različitih zajednica, pa se i na ekonomski sukob i ostale socijalne probleme gleda kao na ekskluzivna "komunalna pitanja".

Na temelju ranih Furnivallovih, ali i nekih drugih, istraživanja Alvin Rabushka i Kenneth A. Shepsle (2009)² razvili su suvremenu teoriju pluralnog društva i politike u pluralnim društvima. Oni polaze od postavke da se razlikuju pluralno i pluralističko društvo. Sva su moderna društva pluralistička, ali su samo neka od njih pluralna. U oba tipa društva postoje značajne kulturne, to jest vjerske i etničke podjele, ali samo u pluralnim društvima one imaju istaknuto političko značenje. Glavno obilježje pluralnih društava jest "praksa politike gotovo isključivo uzduž etničkih crta" (2009:20). Odnosno, "društvo je pluralno ako je kulturno različito i ako se njegove kulturne sekcije organiziraju u kohezivne političke sekcije" (21).³ Tri su temeljna obilježja pluralnog društva: (1) kulturna različitost, (2) političko organiziranje kulturnih zajednica i (3) istaknuto značenje etničnosti (60).

Prvo je obilježje svojstveno svim modernim pluralističkim društvima, ali su druga dva obilježja – koja autori sažimlju u pojmu etničke politike u kojoj je etničnost jedina ili glavna osnova "autoritativne alokacije vrijednosti" – svojstvena samo pluralnim društvima. Drugim riječima, da bi društvo bilo plural-

Mirjana Kasapović, redovita profesorica na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. E-pošta: mkasapovic@fpzg.hr

no nije dostatno da bude samo kulturno heterogeno, nego i da se njegovi kulturno heterogeni segmenti – različite rasne, etničke, vjerske, jezične zajednice – organiziraju u zasebna politička tijela. Posebne zajednice u pluralnim društvima imaju "stalne i odvojene povijesti, odvojene socijalne institucije, običaje i prakse te posebne vođe" (64). Ako se nekoliko takvih zajednica spoji u jedan politički entitet, dakle jednu državu, posve je prirodno da će lokalni političari koristiti svoju zajednicu kao osnovu djelovanja, jer je takve zajednice najlakše mobilizirati za političku akciju. Unutar tih zajednica postoji konsenzus o političkim opcijama te članovi iskazuju jednake političke preferencije. Nasuprot unutarkomunalnom konsenzusu, među zajednicama vlada konflikt odnosno nesuglasnost o svim pitanjima koja se tiču cijele zajednice. Primjerice, tijekom pola stoljeća postojanja Sjeverne Irske sve izbore određivalo je pitanje njezina statusa: protestanti su se zauzimali za njezin opstanak u sastavu Velike Britanije, a katolici za odvajanje od nje. U mnogim su izbornim okruzima rezultati izbora bili toliko predvidivi da ih nije trebalo ni održavati. Cijelu povijest Cejlona odnosno Sri Lanke određivalo je različito gledanje većinskih Sinhaleza i manjinskih Tamila na konstitucionalno uređenje: dok su Sinhalezi zastupali stajalište da su etničke i jezične podjele nebitne za konstitucionalno uređenje, Tamili su zahtijevali autonomiju i "selektivnu reprezentaciju" u novoj državi (68). Autori stoga misle da je u pluralnim društvima primarna zadaća podređivanje "primordijalnih osjećaja" – koji sustavno utječu na kohezivnost, kompetitivnost i socijalnu interakciju – zahtjevima "civilne politike". Lojalnosti posebnim kulturama često potkopavaju stabilnost pa i opstanak države. "Komunalne lojalnosti" – kako autori nazivaju lojalnost primordijalnim društvenim skupinama pod kojima misle na rasne, jezične, vjerske, plemenske i običajne skupine – bore se za "ultimativnu političku vlast i lojalnost". Ukratko, one su suparnik državi u borbi za legitimitet.

Etnička pluralna društva autori klasificiraju u četiri kategorije (88. i d.).

- Društva s uravnoteženom kompeticijom: to su društva s malo etničkih zajednica, dvije ili tri velike skupine, pri čemu nijedna nema jasnu kompetitivnu prednost. Nijedna skupina ne može nametnuti svoje vrijednosti cijelome političkom poretku, za vladavinu su potrebne dugovječna višetnička koalicija i institucionalizacija međuetničke suradnje, a pojačana je zaštita brojnijih manjina. Taj oblik "etničke konfiguracije" u politici najbliži je pojmu konsocijacijske demokracije. Primjeri su Gvajana, Belgija, Trinidad i Malezija.
- Društva s dominantnom većinom: to su društva u kojima jedna etnička zajednica ima "stratešku prednost" nad ostalim zajednicama. Nema višetničkih koalicija ili su one kratkovječne. Manjinske zajednice postanu važne tek ako dođe do velikog rascjepa u dominantnoj zajednici. Poluloyalne manjine mogu doći na vlast uglavnom nedemokratskim sredstvima. Vladavina većine i zaštita općih političkih prava manjina ne zadovoljavaju manjinske zajednice pa one traže "komunalnu reprezentaciju i druge oblike komunalne zaštite od majoritarizma" (90). Primjeri su Cejlon, Cipar, Mauricijus, Sjeverna Irska, Ruanda i Zanzibar.

- Društva s dominantnom manjinom: to su društva u kojima manjina stječe ili zadržava dominaciju koju je zadržala u "prednacionalno" vrijeme, to jest prije stvaranja države. Primjeri su bili Južna Afrika i Rodezija gdje su bijele manjine transformirale svoju prednacionalnu dominaciju u političku premoć. Karakteriziraju ih ograničena politička kompeticija unutar dominantne zajednice, odsustvo demokratske zaštite podređenih zajednica, strah od političkog potencijala obespravljene većine, uspjeh ekstremističke politike koja uklanja sve umjerene opcije.
- Fragmentirana društva: to su društva u kojima postoji velik broj etničkih skupina, ali su sve razmjerno malobrojne i nijedna nije dominantna. Karakteriziraju ih mnoštvo skupina, slabe ili nepostojeće posredničke institucije, slaba umijeća u tvorbi koalicija potrebnih da se kanaliziraju politički sukobi, "eventualna anarhija nestrukturiranog sukoba kao rezultat primordijalnog nepovjerenja" (91). Primjeri su Kongo, Libanon, Jugoslavija, Nigerija i Sudan.

Rabushka i Shepsle načelno su ustvrdili da su pluralna društva nestabilna u sebi – na njihova je stajališta utjecala propast niza poslijekolonijalnih pluralnih država u Africi i Aziji pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća – te su konstruirali paradigmu pomoću koje su nastojali objasniti zašto je tako. Paradigma se sastoji od pet faza kroz koje prolaze pluralna društva. U prvoj fazi prije oslobođenja od kolonijalne vlasti i stjecanja državne neovisnosti etničke razlike imaju drugorazredno značenje u odnosu prema borbi protiv zajedničkog neprijatelja, kolonijalnih vladara, te različite etničke elite surađuju u borbi za neovisnost. U drugoj fazi poslije stjecanja neovisnosti počinju sukobi unutar multietničke koalicije zbog borbe za raspodjelu resursa, ali ona nekako još održava jedinstvo. Treća faza, koja se poklapa s ranim razdobljem demokratske vladavine, predstavlja kritičnu točku u razvoju pluralne države. Stabilnost države ovisi o razvoju etničkih razlika i napetosti. Ako one poprime prvorazredno značenje, multietnička se koalicija raspada pod pritiskom "etničkih poduzetnika" koji prihvaćaju ekstremističke etničke pozicije što ih obilježuje preferiranje interesa partikularnih etničkih skupina, a koje usvajaju i nekoć umjerene etničke vođe. Ako akcije etničkih poduzetnika ne naiđu na primjeren odjek, izgledni su održanje multietničke koalicije i opstanak pluralnog društva i države. U najpluralnijim društvima akcije etničkih poduzetnika po pravilu su uspješne. U četvrtoj fazi, u kojoj etničnost presudno određuje političke podjele, raspada se multietnička koalicija. U "hiperetničkim društvima", u kojima etničnost definira sve političke sadržaje, pozivi na multietničnost ne nailaze više ni na kakav odjek, nestaju pretpostavke za međuetničku suradnju i povjerenje, konsolidiraju se ekskluzivne etničke stranke i otvara put ka uspostavi ekskluzivnih etničkih država. Uspostava ekskluzivnih etničkih država vodi k petoj fazi u kojoj kolabira demokracija zbog nastojanja etničke većine da osigura svoju premoć i pokušaja etničkih manjina da steknu vlast nedemokratskim putem. Za to se koriste različiti pravni i politički mehanizmi: ograničenja biračkog prava, izborna pravila, modeli političkog predstavljanja, *gerrymandering* u podjeli zemlje na izborne okruge, izborne prijevare, zabrana političkih stranaka, progon opozicije, uhićenja opozicijskih vođa, prisilna emigracija, vojne intervencije, nasilje...

Dok su Rabushka i Shepsle precizno opisali kako se pluralna društva raspadaju i pluralne države propadaju, nisu uspjeli objasniti zašto su neka od njih ipak preživjela. U tu su se "teorijsku prazninu" ubacili teoretičari konsocijacijske demokracije. Oni su gotovo istodobno, nerijetko u obliku studija slučaja pojedinih zemalja, razvili teorije podijeljenih (v. Nordlinger, 1972), segmentiranih (v. McRae, 1974) ili pluralnih društava (v. Lijphart, 1977). U suvremenoj sociološkoj i politološkoj literaturi izraz pluralno društvo gotovo je posve potisnut terminom podijeljeno odnosno duboko podijeljeno društvo. Sukladno tome valja razlikovati "normalna" pluralistička od pluralnih odnosno podijeljenih društava. Prvima su prikladni standardni obrasci liberalne pluralističke demokracije, a drugima složeniji obrasci konsocijacijske demokracije ili demokracije s podijeljenom vlašću, ako žele opstati.

Bilješke

- 1 Grofman i Stockwell (2000:19) navode da je, osim Furnivallova djela, teorija pluralnog društva zasnovana i u studiji M. G. Smitha koja se nalazi u zborniku *Pluralism in Africa* (1969) što su ga uredili L. Kuper i M. G. Smith.
- 2 Prvo izdanje njihove klasične studije *Politics in Plural Societies. A Theory of Democratic Instability* pojavilo se 1972. Novo izdanje s nadopisanim epilogom o sudbini pluralnih društava koja su izučavali u prvom izdanju, uključujući i jugoslavensko društvo, objavljeno je 2009.
- 3 Pluralna društva slično određuju i drugi autori. Grofman i Stockwell (2001:1) ih definiraju kao "društva u kojima je politika uvelike ili potpuno organizirana uzduž etničkih crta, a dvije ili više etničkih skupina natječu se za vlast u centru političkog sustava". U takvim je društvima najveći potencijal za etničke sukobe, a u najgorem slučaju mogu izbiti "građanski ratovi između *etnijska* koje se natječu".

Literatura

- Furnivall, J. S. (1948). *Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grofman, B., Stockwell, R. (2001). *Institutional Design in Plural Societies: Mitigating Ethnic Conflict and Fostering Stable Democracy*. Center for Study of Democracy, UC Irvine.
- Lijphart, A. (1992, 1977¹). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus i Školska knjiga.
- McRae, K. (ur.) (1974). *Consociational Democracy: Political Accommodation in Segmented Societies*. Ottawa: McClelland i Stewart.
- Nordlinger, E. (1972). *Conflict Regulation in Divided Societies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rabushka, A., Shepsle, K. A. (2009, 1972¹). *Politics in Plural Societies A Theory of Democratic Instability*. New York: Pearson Longman. ■

Što je kakvoća demokracije i kako se mjeri?

Daniela Širinić

Još od vremena kada su se razlike između demokratskih i nedemokratskih oblika vlasti počele znanstveno definirati, problematizirana je i mogućnost poboljšanja tada još malobrojnih demokratskih sustava. No sustavno i intenzivno proučavanje kakvoće demokracije, gdje taj pojam postaje temom doktorskih disertacija i znanstvenih radova, zabilježeno je tek u posljednjih desetak godina. Zamišljena kao pojam koji se nadograđuje na postojeće definicije demokracije i koji je moguće empirijski mjeriti, kakvoća demokracije može se najšire definirati kao stupanj u kojemu politički sustav zadovoljava određene norme proizašle iz demokratskih načela. Tako, primjerice, istaknuti politolog Arendt Lijphart definira kakvoću demokracije kao "stupanj zadovoljenja demokratskih normi predstavnosti, odgovornosti, participacije i jednakosti" (Lijphart, 1993:149).

Razumijevanje razvoja pojma kakvoće demokracije nije moguće bez kratkog osvrt na kontekst koji je stvorio pretpostavke da se on počne sustavno proučavati. Riječ je o polju istraživanja političkih tranzicija i konsolidacija. Suvremeni valovi političkih, društvenih i ekonomskih tranzicija, koji su počeli 1974. godine u Portugalu, potaknuli su brojna teorijska i empirijska istraživanja tog problema: zašto se neke države demokratiziraju, a druge ne? Pioniri novonastalog polja istraživanja (O'Donnell, Linz, Schmitter i ostali), usmjerili su napore na definiranje pojmovnih okvira tranzicije i demokratske stabilnosti, koji čine temelj današnjih studija demokratizacije.

No i prije razvoja osnovnih pojmova i metodologije istraživanja demokratizacije proliferirali su se različiti pristupi mjerenju

stupnja demokratizacije. Povećanjem broja "samoproglasnih" liberalnih demokracija (Andreev, 2005:1) pojavila se potreba za alatima pomoću kojih možemo razlikovati demokracije od nedemokracija. Tako je, primjerice, 1972. nevladina organizacija Freedom House, osnovana još 1941. na inicijativu američke vlade, počela analizirati ostvarenje individualnih sloboda diljem svijeta. Premda indeks slobode Freedom Housea nije zamišljen kao mjera razine demokratizacije, kao što nije ni mjera dugotrajnosti političkog sustava neakademskoj javnosti manje poznati indeks Polity IV, oni su postali okosnica empirijskih istraživanja razvoja demokratizacije u svijetu. Zanimljivo je i to da je ocjene ostvarenja političkih prava i građanskih sloboda u svim državama svijeta za Freedom House od 1972. Do 1989. davao samo jedan istraživač, Raymond Gastil, sociolog sa Sveučilišta Harvard.

Kako nije bilo izgledno da će novonastale, tada većinom europske, demokracije krenuti drugim pravcem, istraživači demokratizacije pozornost su usmjerili na teorijske i praktične probleme usporedbe stabilnih demokracija. Osnovno pitanje više nije bilo zašto i kako su određene države prešle u demokraciju, nego na temelju kojih kriterija će se uspoređivati države koje već jesu demokracije. Metodološki okvir i rječnik istraživača demokratizacije nije bio primjeren novom problemu. Zbog navedenih razloga, američki politolog Larry Diamond i njegov talijanski kolega Leonardo Morlino pokrenuli su 2002. "projekt kakvoće demokracije" (*quality of democracy project*). Kao jedan od osnovnih ciljeva projekta, Morlino i Diamond (2005) su nave-

li potrebu analize ostvarenja demokratskih načela u etabliranim demokracijama kao što su SAD ili Njemačka.

Projekt kakvoće demokracije nastao je kao svojevrsni datak istraživanjima demokratskih promjena, pa ne čudi što je većina istraživača došla iz redova politologa koji se bave komparativnom politikom. Ipak, proučavanje kakvoće demokracije interdisciplinarno je naravi. Tako se u mnogim tekstovima o istraživanju kvalitete demokracije mogu iščitati i elementi modernizacijske teorije, ustavotvorne teorije ili elementi istraživanja političkih kultura, što projekt kakvoće demokracije smješta i u okvire sociologije, prava i antropologije (Andereev, 2005). No ako se posvetimo samo istraživanjima koja se pozivaju na projekt kvalitete demokracije, koji je ubrzo nadrastao okvire što su mu ih postavili Diamond i Morlino (2005), mogu se razlikovati tri pristupa kakvoći demokracije unutar političke znanosti.

Prvi je teorijski pristup, usmjeren na precizno definiranje pojma kakvoće demokracije. Teoretičari kakvoće demokracije naglašavaju da je riječ o prijepornome i vrijednosno opterećenom pojmu. Kako ističu Morlino i O'Donnell (2005), teško je odrediti opseg i sadržaj "dobre" demokracije, a još teže pojmovno odrediti općeprihvaćenu koncepciju kakvoće demokracije. Unatoč tim problemima, mnogi autori nude "savršene recepte". Premda je riječ o vrijednim pokušajima izgradnje mosta između teorija demokracije i empirijskih istraživanja, nemoguće je ne primijetiti da bi normativnu teoriju u ovom slučaju možda bilo bolje ostaviti onima koji se sustavno bave političkom teorijom. Tako najrazrađeniji – ako ne kvalitetom, onda makar opsegom – pojmovni okvir nude Bühlmann i ostali (2007, 2011). Njihov "demokratski barometar", nova mjera kakvoće demokracije, temelji se na pojmu demokracije takozvanog "srednjeg dometa". Opravdanje svojoj koncepciji višedimenzionalne kvalitete demokracije potražili su i u liberalnim i u participatornim idealima demokracije, kombinirajući klasični Millov republikanizam (u njegovoj protektivnoj verziji), klasični Tocquevilleov liberalni, Michelsov elitistički i Dahlov pluralistički model demokracije (Bühlman i dr., 2011:4). Čak i čitatelj koji nije upoznat s referentnim tekstovima iz takve raznolikosti može naslutiti da se teorijska potpora pojmu kakvoće demokracije nalazi na klimavim temeljima. Tim se autorima, dakako, ne osporava poznavanje političke teorije, ali ako osnovni pojam nije jasno i dosljedno definiran i makar dijelu stručne javnosti prihvatljiv, teško je očekivati njegovu primjenu u radovima bilo koga drugoga osim samih njegovih tvoraca.

Drugi pravac istraživanja kakvoće demokracije odnosi se na analize koje su usredotočene samo na pojedinačne sastavnice ili dimenzije kakvoće demokracije (kao što je to ostvarenje političke jednakosti u pojedinom političkom sustavu, *de facto* funkcioniranje političkih institucija ili procjena učinkovitosti javnih politika). Po svome sadržaju i metodologiji, istraživanja koja predstavljaju taj pravac teško se mogu razlikovati od većine komparativnih istraživanja liberalnih demokracija. Primjerice, jedini razlog zašto se Berg-Schlosserova analiza dobre vladavine u Africi (2004) nalazi u popisu literature o kakvoći demokracije u kolegijima suvremenih studija politologije, a ne i analiza političke korupcije Rose-Ackerman (1999), sadržan je u tome što Berg-Schlosser izričito navodi da je dobra vladavina ključna dimenzija kakvoće demokracije.

Praktična primjena postojećih metodoloških okvira na procjenu kakvoće demokracije u pojedinim zemljama i izgradnja indeksa kakvoće demokracije posljednji je pravac, ali i jedan od konačnih ciljeva istraživanja kakvoće demokracije. Tako je, primjerice, Beethamov (2004) metodološki okvir primijenjen u izradi upitnika za procjenu kakvoće demokracije nevladine organizacije IDEA (*The International Institute for Democracy and Electoral Assistance*), dok su Bühlman i ostali (2008, 2011) početkom 2011. promovirali spomenuti demokratski barometar, indeks kvalitete demokracije s više od tridesetak pokazatelja za tridesetak odabranih zemalja. Mnoštvo je primjera, ne samo u društvenim znanostima, gdje se najveći problemi otkrivaju kada pokušamo praktično primijeniti ono što je teorijski osmišljeno. Tako je najviše kritika projekt kakvoće demokracije dobio nakon što su objavljeni prvi indeksi. Primjerice, kao jedan od pokazatelja kakvoće demokracije Bühlman i ostali (2008, 2011) odabiru i broj nasilnih smrti po glavi stanovnika u svakoj analiziranoj državi. To je izazvalo burne reakcije američkih kolega.

Brojni novi, vrlo apstraktni i kvalitativni pojmovi brzo postaju članovi kluba "suštinski osporavanih pojmova", kako ih je nazvao Walter B. Gallie još 1956. No vjerojatno je da kakvoća demokracije neće doživjeti sudbinu Dahlove politeje, jer količina znanstvenih radova o toj tematici ukazuje na visoku popularnost te ideje. Pretraga baze citata i sažetaka akademskih članaka Google Scholar ukazuje na zamjetljiv rast učestalosti pojma kakvoće demokracije od 1991. do danas. Štoviše, ako je vjerovati skeptičnim prognozama o krizi demokracije (Crozier, Huntington i Watanuki, 1975; O'Donnell, 2007) i o rastućem nepovjerenju građana u uspostavljene demokratske procedure (Pharr i Putnam, 2000), potrebna su nam istraživanja usmjerena na uočavanje najboljih demokratskih praksi i procjenu uspješnosti postojećih politika. Je li nužno ta istraživanja smjestiti unutar okvira kakvoće demokracije i hoće li se buduća istraživanja tog problema temeljiti na spomenutim teorijskim okvirima, pitanje je na koje svaki politološki komparativist mora sam odgovoriti.

Literatura

- Andereev, S. (2005). Conceptual Definitions and Measurement Indicators of the Quality of Democracy: An overview. *EUI Working papers RSCAS* (5).
- Beetham, D. (2004). Towards a universal framework for democracy assessment. *Democratization*. (11) 4:1-17.
- Berg-Schlosser, D. (2004). Indicators of Democracy and Good Governance as Measures of the Quality of Democracy in Africa. *Acta Politica*. (39) 3:284-278.
- Bühlmann, M., Merkel, W. i Wessels, B. (2007). *The quality of democracy: democracy barometer for established democracies*. National Centre of Competence in Research (NCCR): Challenges to Democracy in the 21st Century.
- Bühlmann, M., Merkel, W., Müller L. i Wessels B. (2011). The Democracy Barometer: A New Instrument to Measure the Quality of Democracy and Its Potential for Comparative Research. U tisku za *European Political Science*.
- Crozier, M., Huntington, S. i Watanuki, J. (1975). *The crisis of democracy: report on the governability of democracies to the Trilateral Commission*. New York: New York University Press.

- Diamond, L. i Morlino, L. (ur.) (2005). *Assessing the quality of democracy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Gallie, W. (1955). Essentially contested concepts. *Proceedings of the aristotelian society*. (56) 167–198.
- Lijphart, A. (1993). Constitutional choices for new democracies. U: Larry Diamond i Mark Plattner (ur.). *Global Resurgence of Democracy*. Baltimore: John Hopkins University Press. Str. 156-158.
- O'Donnell, G. (2007). The perpetual crisis of democracy. *Journal of democracy*. (18) 1:5-11.
- Pharr, S. i Putnam, R. (2000). A quarter-century of declining confidence. *Journal of Democracy*. (11) 2:5-25.
- Rose-Ackermann, S. (1999). *Corruption and Government. Causes, Consequences and Reform*. New York: Cambridge University Press.

Navedeni indeksi

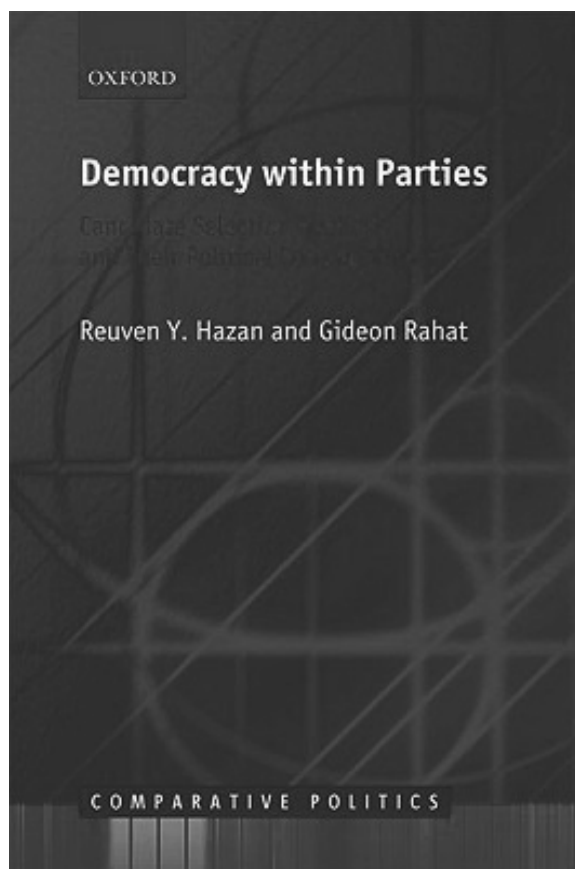
- Bertelsmann Stiftung. (ur.) (2006, 2008). Bertelsmann Transformation Index 2008 (Politische Gestaltung im internationalen Vergleich). Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung.
- Freedom House (godišnje izvješće). *Freedom in the World i Nations in Transit*. www.freedomhouse.org.
- Marshall, M. G., K. Jaggers, *Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2009*. <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>
- The Economist. (ur.) (2008). *The Economist Intelligence Unit's index of democracy 2008*. Objavljeno na www.eiu.com. ■

Reuven Y. Hazan i Gideon Rahat

Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences

Oxford University Press, New York, 2010.

Goran Čular

U politološkoj literaturi koja se bavi političkim strankama uvijek se naglašavala važnost tih političkih organizacija u funkcioniranju demokracije. Sukus odnosa stranaka i demokracije tijekom 20. stoljeća izrečen je u vjerojatno najcitiranijoj rečenici cjelokupne stručne literature o političkim strankama – naime, u iskazu američkog politologa Erica Elmera Schattschneidera, koji je sredinom stoljeća u svojoj knjizi *Party Government* napisao da se "moderna demokracija ne može zamisliti bez političkih stranaka". Krajem 20. i početkom 21. stoljeća iza Schattschneiderove tvrdnje sve se češće počeo pojavljivati upitnik. U isto se vrijeme otvorilo i pitanje što je s demokracijom unutar stranaka. Ako su stranke važne za demokraciju, nije li demokracija potrebna i samim strankama? Mogu li stranke potpuno ispunjavati svoje funkcije u demokratskome političkom sustavu ako i same nisu demokratski ustrojene? Pitanje je, doduše, bilo osviješteno već u najranijoj literaturi o strankama: o tome su pisali Ostrogorski i Michels eksplicitno, a kasnije su se tom temom bavili Schattschneider, Duverger i Sartori. No tek u posljednja dva desetljeća taj se problem počeo sustavno razmatrati.

Nije stoga čudno što je knjigu Reuvena Y. Hazana i Gideo-
na Rahata, politologa s Hebrejskog sveučilišta u Jeruzalemu, *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*, Richard Katz, zasigurno najplodniji suvremeni američki komparatist na području istraživanja političkih stranaka, u svojoj recenziji označio kao "prvi sustavan okvir za opis i analizu metoda kandidacijskih postupaka unutar političkih stranaka". Od zbornika radova o kandidacijskim po-

stupcima u demokratskim političkim sustavima što su ga 1988. objavili Michael Gallagher i Michael Marsh, u posljednja dva desetljeća publiciran je niz članaka o kandidacijskim postupcima u pojedinim državama, kao i nekoliko ozbiljnih komparativnih studija koje su uključivale više desetaka stranaka i država, ali knjiga Hazana i Rahata prva je autorska studija koja se cjelovito bavi tom problematikom.

Već naslov knjige otkriva da autori pojam demokracije u strankama vezuju ponajprije za kandidacijske postupke, to jest načine i oblike u kojima stranke odlučuju o osobama koje će kandidirati na općim izborima. Premda postoje još najmanje dva važna područja odlučivanja unutar stranaka – usvajanje stranačkog programa i izbor stranačkog vodstva – prošireno je shvaćanje da upravo pomoću kandidacijskih postupaka stranke najizravnije utječu na sadržaj i kvalitetu cijeloga demokratskog političkog sustava. Bez obzira na to što kandidacijski postupci djelomice dijele isti analitički okvir s postupcima odabira stranačkog vodstva jer je, "tehnički" gledano, u oba slučaja riječ o izborima, Hazan i Rahat jasno ukazuju na to da političke posljedice tih dvaju procesa mogu biti potpuno različite čak i kad je riječ o jednom te istom modelu izbora. Kandidacijski postupci najvažniji su institucionalni mehanizam putem kojega stranke obavljaju funkciju regrutacije političke elite, ali istodobno i bitno definiraju unutarnju strukturu moći i karakter stranke.

Druga važna činjenica, bez koje nije moguće posve razumjeti ni motive za pisanje studije ni normativna gledišta autora, odnosi se na to da je knjiga samo "završni čin" njihova višegodišnjega analitičkog nastojanja da svjetskoj politološkoj javnosti približe reforme političkih institucija devedesetih godina prošlog stoljeća u Izraelu i ukažu na važnost tog slučaja za opću institucionalnu teoriju u političkoj znanosti. Riječ je o institucionalizaciji izravnih izbora premijera, koji su uvedeni 1992. i primijenjeni 1996, 1999. i 2001. i o radikalnoj demokratizaciji kandidacijskih postupaka u tada glavnim političkim strankama, to jest uvođenju predizbora u Laburističkoj stranci i Likudu. Reforme su proizvele umnogome suprotne učinke od onih koji su bili očekivani i priželjkivani te ozbiljno narušile stabilnost političkog sustava, pa se vrlo brzo vratilo starim rješenjima. Politolozima je pak ostao ogledan slučaj za analizu uzroka neuspjeha obuhvatnih institucionalnih reformi u jednoj, doduše vrlo specifičnoj, državi, a knjizi dao osnovni normativni ton: participacija i inkluzivnost – odnosile se one na članove stranaka ili na birače – nisu ni jedini važni niti najvažniji aspekti dobro uređenoga demokratskog političkog sustava.

Osnovna je struktura knjige jednostavna. Nakon definiranja kandidacijskih postupaka i isticanja njihove važnosti za funkcioniranje političkih stranaka i političkog sustava uopće, u prvom se dijelu uvode četiri analitičke dimenzije – djelomice je riječ o fazama – posredstvom kojih je moguće opisati, klasificirati, tipologizirati i uspoređivati velik broj različitih kandidacijskih postupaka u strankama. Prvo je pitanje koliko je i kako normiran proces kandidiranja, odnosno jesu li uvjeti promocije u status službenih stranačkih kandidata na općim izborima restriktivni ili razmjerno otvoreni. Oni mogu varirati od mogućnosti kandidature nestranačkih osoba do postavljanja niza preduvjeta za stjecanje statusa kandidata (dob, duljina stranačkog članstva, plaćanje članarine, posebne politike kad su u pitanju parlamen-

tarci itd.). Drugo pitanje odnosi se na tijelo koje donosi odluku. Najinkluzivnije verzije, kao u islandskim strankama, obuhvaćaju sve birače koji, ako žele, mogu odlučivati o listi kandidata neke stranke (otvoreni predizbori), a najekskluzivniji oblici svu moć odabira daju uskoj stranačkoj vrhuški ili čak samom predsjedniku stranke (*Forza Italia*, francuska Nacionalna fronta, izraelska Kadima i dr.). Kandidacijski postupci se, nadalje, razlikuju prema razini na kojoj se donosi odluka, pa postoje centralizirani i decentralizirani postupci. Centraliziranima se smatraju svi postupci u kojima se o svim kandidatima odluka donosi u jedinstvenom postupku u kojemu lokalni interesi nemaju mnogo utjecaja (kao, primjerice, u Danskoj); decentraliziranima se pak smatraju postupci u kojima se odluke donose zasebno za svakog kandidata u različitim teritorijalnim jedinicama ili socijalnim skupinama (kao, primjerice, u Velikoj Britaniji i Novom Zelandu). Naposljetku, važno je kakav izborni sustav pojedina stranka primjenjuje. Dok to djelomice ovisi o selekcijskom tijelu (onda kada sam vođa stranke odlučuje o kandidatskim listama, po definiciji nisu posrijedi izbori nego imenovanje), a djelomice o razini centralizacije postupka (u izborima jednog kandidata u jednomandatnoj izbornoj jedinici po definiciji će biti primijenjena neka vrsta većinskog modela), još uvijek postoji mogućnost optiranja za više razmjerne (izraelski laburisti, irske stranke) ili više većinske izborne modele (finski socijaldemokrati). Napokon, analiza kandidacijskog postupka posredstvom četiri analitičke dimenzije može se dodatno usložniti ako je riječ o višetapnim kandidacijskim postupcima gdje postoji više selekcijskih tijela ili pravo interveniranja pojedine razine (pravo veta), kao i u slučaju mješovitih sustava gdje se različite skupine kandidata biraju u različitim modelima kandidacijskih postupaka.

U drugom dijelu knjige vrednuju se učinci pojedinih elemenata ili modela kandidacijskih postupaka s obzirom na četiri normativna zahtjeva demokratskog poretka: sudjelovanje, predstavništvo, natjecanje i odgovornost. Koliko god se sudjelovanje definicijski povezivalo s demokratizacijskim procesima, autori ukazuju na probleme koji se mogu pojaviti u inkluzivnim kandidacijskim postupcima: naime, načelna inkluzivnost ne nosi sa sobom nužno i visoku participaciju članova stranke, inkluzivnost jača moć nezainteresiranih i članova koji samo površno sudjeluju u radu stranke, otvaraju se različite mogućnosti manipuliranja brojem članova. Predstavništvo, ponajprije ono deskriptivno, vrlo je pak često izravno suprotstavljeno inkluzivnosti, jer je empirijski pokazano da inkluzivniji kandidacijski postupci rezultiraju manje reprezentativnim stranačkim listama i, posljedično, predstavničkim tijelima, a to vrijedi i za decentralizirane postupke i većinske izborne sustave. Stupanj kompeticije, koja se može operacionalizirati na nekoliko načina, najveći je na srednjim razinama inkluzivnosti (primjerice, na stranačkim konvencijama), manji je na stranačkim predizborima gdje je velika ponuda kandidata, ali su još uvijek veliki izgledi da pobijede aktualni zastupnici, a najmanji u uskim stranačkim tijelima koja favoriziraju postojeće stanje. Naposljetku, odgovornost zastupnika prema biračima posredstvom svoje stranke koja ispunjava izborna obećanja ili reagira na nove zahtjeve, teško je održiva u inkluzivnim kandidacijskim postupcima jer su oni povezani s vrlo niskim stupnjem stranačke kohezije, a kohezija je potrebna da bi stranka djelovala kao jedinstven akter. Kandidati koji svoj

mandat duguju širokome članskom tijelu skloni su "voditi vlastitu politiku", a često i zastupati vrlo partikularne interese, ponajprije one koji su povezani s financijskom moći. U tom smislu, ekskluzivniji i centraliziraniji postupci mogu pomoću stranačke kohezije u parlamentarnoj frakciji stvoriti bolje pretpostavke za razvoj stranački odgovorne politike.

Autori zaključuju da se ponuđenim rješenjima ne mogu istodobno zadovoljiti sva četiri normativna zahtjeva demokratske teorije. Odatle slijedi njihov temeljni stav da kandidacijske postupke u strankama institucionalno treba osmisliti tako da budu optimalni s obzirom na njihove funkcije u političkom sustavu. U skladu s tim stavom, autori nude nacrt optimalnoga kandidacijskog postupka koji uspostavlja ravnotežu između četiri demokratska zahtjeva.

Knjiga Hazana i Rahata važna je zbog konceptijskih i interpretacijskih razloga. Konceptijski, autori ne zagovaraju samo stav da unutarstranačku demokraciju treba vrednovati s obzirom na doprinos kandidacijskih postupaka normativnim zahtjevima demokratskog sustava, nego unutarstranačku demokraciju poimaju na vrlo sličan način kao i "veliku" demokraciju – kao skup institucija koje osiguravaju optimalnu ravnotežu u ispu-

njavanju više demokratskih ciljeva. Prema toj se poziciji razlikuju od većine suvremenih analitičara unutarstranačkih procesa koji demokraciju u strankama jednostrano definiraju kroz otvoreniji pristup stranačkim listama, inkluzivnija selekcijska tijela i decentraliziranije postupke, te je tako potpuno izjednačuju s dimenzijom inkluzivnosti i participacije. Interpretacijski, knjiga se snažno oslanja na negativna iskustva izraelskih stranaka nakon radikalne demokratizacije kandidacijskih postupaka, te se postavlja opravdano pitanje u kojoj je mjeri posebno izraelsko iskustvo poopćivo.

Kod čitatelja u Hrvatskoj, napose onih koji su aktivni u političkim strankama, knjiga može pobuditi dodatan oprez kad je riječ o zahtjevu za demokratizacijom političkih stranaka. S obzirom na, komparativno gledano, izrazito visok stupanj ekskluzivnosti i centraliziranosti kandidacijskih postupaka u hrvatskim političkim strankama – o čemu ponajbolje svjedoči činjenica da se jedini inkluzivan izbor kandidata za neke nacionalne izbore dogodio, i to neplanski, kad je SDP birao svoga kandidata na predsjedničkim izborima 2009. na unutarstranačkim predizborima – taj oprez može pridonijeti održanju nepoželjnog *statusa quo*. No to nipošto nije razlog da se knjiga ne pročita. ■

POLITIČKE analize

TROMJESEČNIK ZA ANALIZU HRVATSKE I MEĐUNARODNE POLITIKE

Poštovani,

Pred Vama je novi broj stručnog politološkog časopisa *Političke analize*. To je tromjesečnik za analizu hrvatske i međunarodne politike, koji izlazi četiri puta godišnje – u ožujku, lipnju, rujnu i prosincu svake godine.

Na taj smo se korak odlučili zbog nedostatka mjerodavne, stručne analize političkih institucija, procesa i sadržaja u Hrvatskoj, u našem regionalnom okruženju i u svijetu uopće. Znanstvena analiza politike rezervirana je za specijalizirane znanstvene časopise, knjige i druge publikacije, a medijski pristup politici odveć je površan, selektivan i nerijetko pristran, te ne zadovoljava potrebe za informiranošću zahtjevnije i zainteresiranije publike.

Budući da politiku shvaćamo kao racionalan proces odlučivanja i rješavanja zajedničkih problema, kvalitetna analiza relevantnih društvenih i političkih procesa i pojava jest preduvjet oblikovanja dobrih javnih politika i snaženja demokratskih institucija. Objavljenim priložima nastojimo pridonijeti takvom shvaćanju i takvoj praksi demokratske politike.

Pozivamo Vas da se pretplatite na časopis.

Za sve dodatne informacije pošaljite upit na: politicke.analize@fpzg.hr

S poštovanjem,

Mirjana Kasapović i Ivan Grdešić, urednici

PRETPLATNI LISTIĆ

Cijena pojedinačnog broja: 40,00 kn
Godišnja pretplata za pravne osobe 200,00 kn, za pojedince 150,00 kn,
za pravne osobe u inozemstvu 400 kn, za pojedince u inozemstvu 300 kn.
Žiro račun: Fakultet političkih znanosti, Lepušićeva 6, Zagreb,
2360000-1101217644 (za Političke analize)

Godišnja pretplata na *Političke analize*

Naziv organizacije / ustanove / pretplatnika: _____

Ime i prezime (za pravne subjekte ime
i prezime odgovorne osobe): _____

Ulica i broj: _____

Poštanski broj i mjesto: _____

Broj telefona / telefaksa: _____

OIB: _____

E-pošta: _____

Broj pretplata: _____

Potpis (i pečat za pravne subjekte): _____

Mjesto i datum: _____

Po primitku pretplatnog listića dostavit ćemo predračun za plaćanje, a po primljenoj uplati konačni račun.

POLITIČKE analize

UDK: 32 (05)

ISSN: 1847-4977

EAN: 9771847497001

Godište II, broj 7, rujan 2011.

Izdavač

Fakultet političkih znanosti
Centar za cjeloživotno obrazovanje
Lepušićeva 6
10 000 Zagreb
<http://www.fakultet.fpzg.hr>
politicke.analize@fpzg.hr

Za izdavača

Nenad Zakošek

Glavni urednici

Ivan Grdešić
Mirjana Kasapović

Izvršni urednik

Krešimir Petković

Tehnički urednik

Vlado Zelenić

Dizajn časopisa

Vesna Ibršimović

Tisak

Zrinski, Čakovec

Izlazi četiri puta godišnje:

u ožujku, lipnju, rujnu i prosincu

Narudžbe i pretplata

Cijena broja: 40,00 kn

Godišnja pretplata

- za pravne osobe 200,00 kn

- za pojedince 150,00 kn

- za pravne osobe u inozemstvu 400,00 kn

- za pojedince u inozemstvu 300,00 kn

Žiro račun: 2360000-1101217644 (za Političke analize)

Naklada: 1.000 primjeraka